

2022 nyár

Zempléni Múzsza

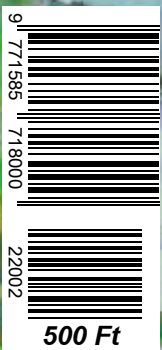
szerkeszti:
Bólvári-Takács
Gábor

XXII. évfolyam
2. szám

2022
nyár

zemplenimuzsa.hu

9 771585 719000 22002

500 Ft

Zempléni Múzsza

ADY Endre

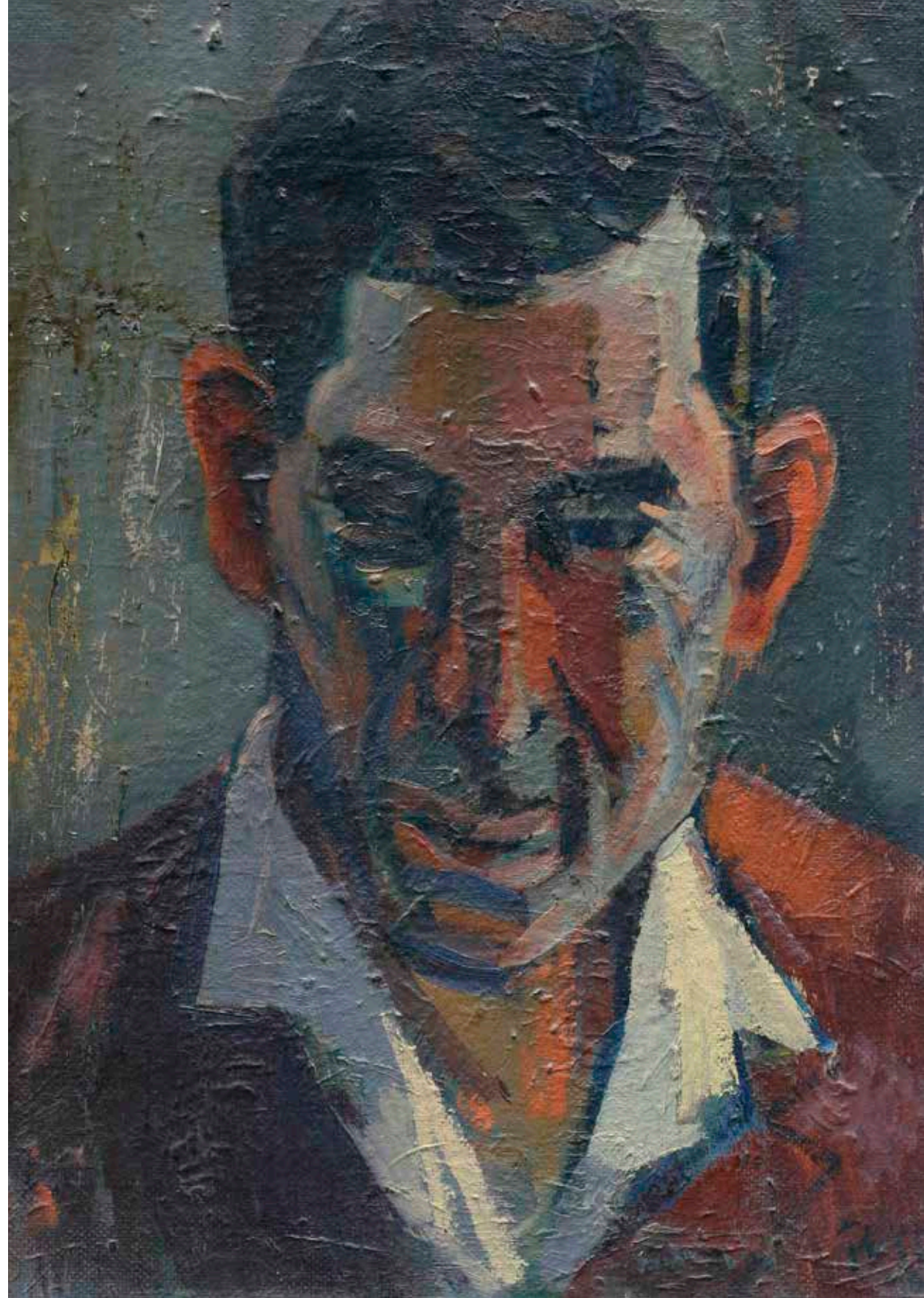
A magyar Ugaron

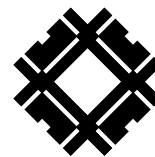
Elvadult tájon gázolok:
Ős, buja földön dudva, muhar.
Ezt a vad mezőt ismerem,
Ez a magyar Ugar.

Lehajlok a szent humuszig:
E szűzi földön valami rág.
Hej, égig-nyúló giz-gazok,
Hát nincsen itt virág?

Vad indák gyűrűznek körül,
Míg a föld alvó lelkét lesem,
Régmult virágok illata
Bódít szerelmesen.

Csönd van. A dudva, a muhar,
A gaz lehúz, altat, befed
S egy kacagó szél suhan el
A nagy Ugar felett.

LÁTÓTÉR

KÜRTI László:Családtörténet,
autoetnográfia és a
szocialista cirkusz

5

MOLNÁR Dávid:Danaé erszénye,
Kirké kelyhe: a velencei
kurtizánok aranykora?

22

LAPIS József:Fejezetet írni a város
„viharos, romantikus”
múltjába

36

FIGULA János:Révai Miklós
újrakezdéseinek évtizede

47

LÁTÓHATÁR

DOBRIK István:A száz éve született Papp
László festészete

58

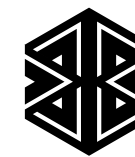
VENCZEL Sándor:

Babarczy László, mesterem

71

ZSIGRAI György -**BOJTOR Csaba -****HORVÁTH Éva -****KOVÁCS Tibor:**Az időségi K-hiányból
származó stresszállapot
lombtrágyázással
történő mérséklési
lehetőségének vizsgálata
szőlőültetvényekben

77

LÁTÓSZÖG

CSÉPE Valéria:Az iskolai
testnevelésről –
gyermekünk jövője
érdekében

88

SÁNDOR Zsuzsa:Időtriptichon, avagy
polikromatikus téridő
örvények

90

NYIRI Péter:

Fehér József üde lelke

94

LOVAS Anett:Egy zempléni mesemondó:
Koleszár Ferenc

97

BODNÁR Krisztián:Nézetek Kossuth Lajos
1867 utáni tevékenységéről

101

• • •

Lapszámunkat Papp László
(1922–2020) festőművész
alkotásaival illusztráltuk.
A címlapon: Zempléni Síravva
A hátsó borítón: Férfi fej

Zempléni Múzsza
A Tokaj–Hegyalja Egyetem lektorált tudományos folyóirata

Szerkesztőség

Lapalapító és főszerkesztő: Bolvári-Takács Gábor
Lapigazgató és felelős kiadó: Bordás István
Szerkesztők: Egey Emese, Haffner Anikó, Lovas Anett
Grafikai szerkesztő: Telling András
Szerkesztőségi titkár: Tóthné Durányik Angéla

Szerkesztőbizottság

Prof. Dr. Baráth Béla Levente PhD	Dr. Koncz Péter PhD
Dr. Bene Zsuzsanna PhD	Dr. Lapis József PhD
Prof. Dr. Bolvári-Takács Gábor PhD	Prof. Dr. Puszta János CSc
Dr. habil. Csorba Dávid PhD	Dr. Takács Ádám PhD
Dr. habil. Kelemen Judit DLA	Dr. habil. Ugrai János PhD
Dr. Koncz Gábor PhD	

ISSN 1585-7182

Kiadja a Zempléni Múzsza Társadalomtudományi és Kulturális Alapítvány, Sárospatak.
Adószám: 18442960-1-05 Bankszámlaszám: 11994105-06429168-10000001

Szerkesztőség: Tokaj–Hegyalja Egyetem, 3950 Sárospatak, Eötvös u. 7. I. em. 52.
Kiadói postacím: 3950 Sárospatak, Pf. 235.

Kiadói és szerkesztőségi elektronikus levelezési cím: titkarsag@zemplenimuzsa.hu

Honlap: zemplenimuzsa.hu; facebook.com/zemplenimuzsa

Közlésre szánt kéziratot csak elektronikusan fogadunk.

Megjelenik évszakonként. Ára: 500,- Ft.

Előfizethető átutalással a kiadónál. Előfizetési díj egy évre 2000,- Ft.

Megvásárolható a fővárosban, a megyeszékhelyeken és Zemplénben az *Inmedio* és *Relay* hírlapüzletekben, valamint Budapesten az Írók Boltjában.

Eredeti logó: Csetneki József. Nyomdai munkák: Kapitális Kft., Debrecen.

Támogató: Tokaj–Hegyalja Egyetemért Alapítvány

Számunk szerzői

Bodnár Krisztián történész, segédlevéltáros. *Bojtor Csaba* okleveles növényorvos, egyetemi tanársegéd, PhD-hallgató. *Csépe Valéria*, az MTA rendes tagja, pszichológus, egyetemi tanár, tudományos tanácsadó. *Dobrik István* dr. univ. művészettörténész, ny. múzeumigazgató. *Figula János* irodalomtörténész, PhD-hallgató. *Horváth Éva* környezetgazdálkodási agrármérnök, egyetemi tanársegéd, PhD-hallgató. *Kovács Tibor* dr. univ. kertészmérnök, szőlész-borász, c. egyetemi docens. *Kürti László* PhD kulturális antropológus, egyetemi tanár. *Lapis József* PhD irodalomtörténész, kritikus, költő, szerkesztő, könyvtáros. *Lovas Anett* irodalomtörténész, egyetemi tanársegéd, PhD-hallgató. *Molnár Dávid* PhD irodalomtörténész, tudományos főmunkatárs. *Nyiri Péter* nyelvész, irodalomtörténész, múzeumigazgató. *Sándor Zsuzsa* PhD festőművész, kommunikációkutató, egyetemi docens. *Venczel Sándor* dr. univ. közgazdász, színiigazgatási szakember. *Zsigrai György* dr. habil., PhD, agrármérnök, talajtani szakmérnök, tudományos főmunkatárs, c. egyetemi tanár.

KÜRTI LÁSZLÓ

Családtörténet, autoetnográfia és a szocialista cirkusz¹

Bevezetés

A családi konfliktusokkal a történetírás, az irodalom és az antropológiai kutatás már régóta foglalkozik; az ókori drámák központi témái. Az egyéni történetek folyamatosan emlékeztetnek a család fontosságára, a rokoni ágra és a leszármazásra, a családtagok kapcsolatainak bonyolultságára. Mindenki, aki részt vesz a múlt kreálásában, küzd azért, hogy átrendezze a családi viszonyokat és a különböző családtagok közötti közelséget, illetve távolságot. Egyre több információ napvilágra kerülésével vitatott és személyes síkra terelt nézetek válnak láthatóvá, s így minden családtörténet konstruált. Az utókor olvasó „énje” minél több ténnyel felvértezve láthatja a megélt változatos világokat, a családtörténet sajátos miniatűr verzióját. Tanulmányomban különböző egyéni és családi példákat mutatok be azzal kapcsolatban, hogy mi, antropológusok miként vonatkoztatunk elbeszélgetéseken keresztül további elbeszélésekre, és hogyan antropológizáljuk a személyes történelmet. Az eredeti indítást ehhez az elemzéshez egyfelől az indokolja, hogy megértsük az önéletrajzi elbeszéléseket és a családi narratívát a közösségi élettörténetekben, másfelől az emlékiratok és önéletrajzok által generált nagy érdeklődés és vita motiválja. A szocializmus előtti és alatti családi történetek és egyéni életutak – a visszaemlékezések, amiket egyes antropológusok, nem kis malíciával, posztoszocialista nosztalgiának és emlékezésiparnak („memory industry”) is neveznek – hagyománya igen terjedelmes irodalmat produkált.² Ebben az elemzésben a családom egyéni életútjaira támaszkodom, tehát munkám családtörténeti rekonstrukció és autoetnográfia is egyben. Érvelni szeretnék a múlt és a közelmúlt életrajzi beszámolóinak kombinációján alapuló személyes antropológia fontossága mellett.³ A személyes antropológiában a cél nemcsak a családtörténet rekonstrukciója, az „én” fókuszközpontúsága, ami – valljuk be – úgyis csak töredékes lehet, hanem egy nagyobb közösség történelmi nézőpontjához való csatlakozás, annak kiegészítésének a lehetősége is. Amennyiben hasznosítani akarjuk az önéletrajzi családi beszámolókat, és ha szeretnénk fejleszteni ezt antropológiai használathoz, módszertani problémánk mindenképpen: a megkérdőjelezhetőség. Mi több, mivel a személyes élettörténet és elbeszélés többnyire az írott és a szóbeli emlékezeten alapul, bizonyára feltételezi, hogy a teljes egész áll (a) önéletrajzi emlékből,

amely egy bizonyos fokig a kutató visszaemlékezése múltbéli tapasztalataira, (b) a tudósító(k) önéletrajzi elbeszéléséből, és (c) a csoportnak vagy régióknak az írott vagy beszélt történelméből az adott kérdésben.⁴

A legelső kérdések egyike, amely minden kutatót érdekelhet: lehetek-e önmagam tudósítója? A válasz erre a csaknem banális kérdésre bizonyára igen. A múlt felidézésében saját tapasztalataimra támaszkodom, amelyek személyes visszaemlékezések nyilvános és privát eseményekről. Ki volt az én másik – az én „jelenlegi” informátorom? Mindenekelőtt édesanyám, akivel az életemet töltöttem, másodrészt pedig az apám, akit nem ismertem, és akivel csak egyetlenegyszer voltam együtt, amikor még kicsi voltam, és a saját etnográfiai „énem” még nem fejlődött ki. Valószínű, hogy az a sztereotíp állítás, amit a gyerekek egy széttört családban tudnak rekonstruálni, elfogult, gyakran egyoldalú nézőpontra alapuló családtörténet. Bizonyára az én tudásom az apám családjával kapcsolatban is egyoldalú, azon alapul, amit édesanyám mondott nekem, illetve amit jóval később, már felnőtt fejjel kutatóként sikerült megtudnom. Amit Julia Kristeva írt az *Apa, szerelem, és száműzetés*ben nagyon közelinek tűnik a saját kutatásomban, mivel a „heterogén jelentőség és értelem” az elveszett szülő és családi történelem fájdalmas keresését is magába foglalja.⁵

Az, hogy egy ember mit tud családjá múltjáról, sok tényezőtől függ. Ez volt a helyzet egészen 2000 februárjáig, amikor az apám féltestvérének temetésén értesítettek az apám naplójának létezéséről. Ez teljesen új világot nyitott meg számomra, mivel alternatívát nyújtott az anyám történeteinek és saját ismereteim túl. Nyilvánvalóan amit az apám megkísérelt elérni a naplójával, egy nagyon fontos megörökítése egyszerűre átdolgozása a családi és közösségi történelemnek. Egy jóvátétel felajánlása mindkettőnknek, azért, amit érzett, teljesen méltán azzal, hogy ő elvesztett engem, egy fontos személyt a múltjából – a fiát, akit siratott egész hátralévő életében. A pszichoanalitikus Roy Schafer írja, hogy a múlt átalakításán keresztül tesszük halhatatlanná az elveszett tárgyat, és változtathatjuk valósággá.⁶ Én azonban nem keresem a valóságot a családommal kapcsolatban, inkább megfontolom Edmund Leach megjegyzését, ami érvényes úgy az etnográfiai, mint a családi narratívákra: „a legtöbb néprajzi monográfia fikció, amelyben a múlt válik fikcióvá a tudós felfedezése által”.⁷ Mindazonáltal az apám naplójának felfedezésével ezzel vitáznom is kell, mert bár én rekonstruálom a családi beszámolót, de ez a történet az emlékezet teljes mozaikján, személyes tapasztalatokon, valamint írott és elbeszélt önéletrajzon alapszik. Nyilvánvalóan a „családi tudattalan”, a rejtett történetek és traumák azok, amelyekkel feltárjuk a múltat, és ezzel a távoli szereplők szenvedélyeit, szenvedéseit is feltárjuk, tudatosítjuk.⁸

Ez az önéletrajzi leírás tudatos kutatás a lehetőségek után, amelyben újra tudjuk alkotni egy kiegyensúlyozottnak ismert nézetét a múltnak. Egyben egy eredendő ellentmondásos visszaemlékezés a múlt erősen szelektált információhálójában. Fontos ebben a kutatásban az a tény, hogy a múlt mint vitás valóságra tekintek, és nem úgy, ahogyan bizonyos esetekben megkövetelné a nosztalgia: egyoldalú valóságra. Ennek a múltnak vitatása a magyar történelem közvetlenül a második világháború

utáni, és többnyire a szocializmus alatti periódus szemléletének vitatása. Bizonyos értelemben ez egy szimbolikus visszatérés is a szülőházamba, amit 1974-ben hagytam el. Ugyanakkor vizsgálom az 1940-es évek végének és az 1950-es évek elejének szocialista múltját is – erre az időszakra a kényelem kedvéért itt mint a magyar sztálinizmusra hivatkozok –, amikor még meg sem születtem, majd mindenestre túl fiatal voltam még ahhoz, hogy képes legyek tényekre visszaemlékezni. Nagyban hasonlít ez az autoetnográfiai történet az angol szociálanropológus, Peter Loizos (1937–2012) munkásságához, aki édesanyja halála után kezdett el foglalkozni családjá történetével, a Ciprusról elmenekült édesapja múltjával, akivel csak kétszer találkozhatott életében.⁹ Loizos későbbi munkásságát alapvetően meghatározta a széttöredezett családjának emléke és saját fájdalma, viszont talán éppen ezért (ennek ellenére?), alkotott páratlan etnográfiai leírást hazájáról, migráns honfitársairól.

A pártállam alatti gyerekkori tapasztalataim rekonstrukciójához családi eseményekből, rokonok életrajzaiból és az apám naplójából tudok szelektálni: nem feltétlenül azért, hogy megcáfoljam, hanem inkább kiegészítsem a hivatalos történelem egyes részleteit, és vizsgáljam a szocialista múlt nagyszabású narratíváját. Osztom Rom Harré véleményében, aki szerint „az életrajzi beszámolók nagyon egydimenziójúak lehetnek, mivel minden keresztlátást csak egy nézőpontot használnak, egyesítve a történelmet és önmaguk bemutatását, illetve önmaguk imázsát; a történelem önmaguk bemutatása, önmaguk bemutatása maga a történelem.”¹⁰ Nyilvánvalóan a múlt megismeréséhez használhatjuk fel az életrajzi beszámolókat és a családi elbeszéléseket, amelyek alapvető haszna, hogy képesek összekapcsolni azokat az „érzéseket”, amelyeket eltitkoltak előlünk, kicsit nagyképpen írva: a történelem elől. Viszont, miként azt felfedeztem apám naplójának olvasásával, nem árt elővigyázatosnak lennünk, miután a szövegek éppen ezeket az érzéseket és történeteket foglalják magukba; a családi történetek, önéletrajzi anyagok és naplók újrafeldolgozásával megváltoznak az érzések és így megváltoztathatják az történetet is különböző pontokon. Ez az, amit Harré „perspektivitásnak”, az emlékek feltérképezésének, a múlt eseményeinek felelevenítésének hív.¹¹

Az önéletrajzi beszámoló sarkalatos pontja volt annak felfedezése, hogy a családom története keresztül-kasul szeli Magyarországot majdnem egészét. Felfedeztem, hogy a mozdulatlan vagy a helyhez kötött hagyományörző közösség képzetét – amely teljességgel megalapozott lehet egy bizonyos kontextusban vagy helyszínen – mint szándékos mitologizálást, el kell oszlatnunk. Nyilvánvalóan sok kérdés marad megválaszolatlanul majd az apám naplója, illetve az édesanyám történeteinek alapján, amin felnőttem, és ami összefonódott saját emlékeimmel, továbbá a körülvevő családi emlékek többségének hasznosságáról. A rokoni családi narratívák önálló elemzést igényelnek, hiszen ezek szövevényes és szerteágazó, sokszor egymásnak ellentmondó visszaemlékezések. Természetesen egy napló, mint a legtöbb társasági diskurzus, túlságosan kihasználható kibúvók kieszelésére, tagadásokra és ferdítésekre (hazugságokra?) azzal kapcsolatban, ami valójában történt. A hazugság csakúgy, mint az igazság, nem egyszerű, felfedése komplex folyamat, miként arra John Barnes figyelmeztet

minket.¹² A múltbéli események igazságának mindig többféle fajtája létezik, miként a hazugságot is – a tényátadás szándékolt hiányát – különböző módokon érhetik el. A családi önéletrajz esetében ez egyáltalán nem baj, de ezek a koholmányok vajon védelmezően, jóhiszeműen, vagy rosszhiszeműen hazudnak? Másként fogalmazva a kérdést: hitelesíti, alássa vagy éppen torzítja a családi narratíva és az ehhez kapcsolódó visszatekintő autoetnográfia a közösség társadalomtörténetét?

A családi narratívák

A családom múltját rekonstruálva úgy gondolom, hogy édesapám és édesanyám is úgy hitte a saját szemszögéből, hogy jót cselekszik: az édesanyám a megnyert gyermekelhelyezési per által, az édesapám pedig az „igazság” leírásával akarta védelmezni a gyermeke jólétét. „Másoknak való hazudással jutunk el a magunknak való hazudozásig” – és ez a gondolat már nem tér el gyökeresen Nietzsche megfogalmazásától, miszerint a hazugságok leghétköznapibb formái, amiket magunknak mondunk.¹³ Bár minden egyénnek szüksége van az önbecsapás néhány formájára – hogy elhiggyék azt, hogy az ő hazugságuk nem is hazugság, hanem valamiféle igazság –, és néhány önbecsapásra azért, hogy feloldják a belső konfliktusokat a „nézőpontok valóságában”.¹⁴ Így a múltból való beszélgetésekben „a kikérdezés megingatja az alanyt a hivatalos igazság állításában”.¹⁵ Az apám megkísérelte az önéletrajzában megkérdőjelezni a hivatalos valóságot a válóper utáni gyermekelhelyezési per kapcsán. Így vallatta az államot, hogy miként ad előnyt az anyáknak az apákkal szemben. A saját múlt leírásával, egy alternatív valóság megteremtésével apám megőrizte erkölcsi egyenességét, esélyt adva nekem egy kiegyensúlyozottabb múlt megtanulására. A családi életrajz ilyenformán a történelmi tények megkérdőjelezését jelenti (még ha az eredetileg nem is volt szándéka), a múltbéli események perspektíváinak kiegyensúlyozását, sőt a „hivatalos” múlttól való önfelszabadítást, megnyugvást nyújthat.

Esetemben ez a 18. századig visszavezethető magyar paraszti társadalom komplex történelme.¹⁶ Amikor az édesanyám és az édesapám találkoztak a második világháború végén, mindkettőjük családja elveszítette mindenét a háború pusztításában, lelki ismeretlen birtokspekulánsok, bankok vagy épp a mindenkifeletti állam által. Anyám családja egy teljesen más valóság, a Hajdrikok története. A névből is kiderül, hogy németek (Heydrich) voltak az ősök, akik az 1700-as évek utolsó évtizedeiben érkeztek a Habsburg Birodalom területére. A telepeseket a Grassalkovich- és az Almássy-birtokra hívták be Zsadány és Kompolt földjeit megművelni.¹⁷ A felbomló német családok lassan aztán szétszéledtek az Almássy-birtokokra, köztük Törökszentmiklósról és környékre. A törökszentmiklósi, tiszatenyői és kengyeli majorokon élő felmenők múltját sokáig rejtély övezte. A családi hagyomány megőrizte Hajdrik János (1865–1932) és Bana Klára (1869–1926) személyét, akik kilenc gyermeket neveltek fel. Ez a gyermekszám nem volt éppen példa nélküli a magyar parasztság körében, bár tipikusnak sem nevezhető azokban az időkben. Miként a mondás is járta családunkban: „több száz, több kéz”. Tulajdonuk egy darabka föld és háziállatok voltak.

Apám ősei Nagykőrösről származtak, ahová a török uralom idején költöztek Tiszakürtről (az első nevek még Kürti Szabó Pál és hasonlóak a levéltári anyagokban). A gazdag mezővárosban is tanyasi élet maradt nekik osztályrészül. Ma is egy számomra becses helynév őrzi a családi múltat a város külterületén (Kürti-lapos). Dédnagyapám (Kürti József, 1864–1932) egy fényképről „ismerem” csak: szép, nagybajszú, magas férfi volt. Feleségül a jászberényi születésű Juhász Máriát (1865–1939) vette el, akinek szülei a lajosmizsei tanyavilágában egy húszholdas földet műveltek.¹⁸ Hogy miként találkozott a református nagykőrösi gazdalegény a római katolikus jászberényi leánnyal, sohasem derült ki. A házassághoz persze az is kellett, hogy dédnagyapám áttérjen a katolikus hitre. Nyolc gyermeket neveltek fel, köztük nagyanyámat, Borbálát, azaz Borcsát (1889–1971), aki hamar a család dolgos tagjává vált: annyira dolgozó, hogy sikerült két törvényen kívüli gyermeket is szülnie. Előtte persze férjhez ment, és szült három gyermeket, ám férje 1915-ben hősi halált halt a fronton.

Özvegy nagyanyám újból férjhez ment, Szikora Ferenchez, de több gyermeke nem született. Apámat Kürti Lászlónak (1919–1981) keresztelték, de mindenki beceneven, „Kisszikorának” szólította, azon egyszerű okból is, hogy kislány volt. Az egyetlen információ ezzel kapcsolatban az apám naplója: „Az apám neve Szikora Ferenc. De mivel szerelemgyerek vagyok, az anyám nevét örököltem, ami Kürthy” (Napló, 1. o.).¹⁹

Apám a naplóját 1955-ben kezdte írni, saját magát pár szóval jellemezi:

„Én egy kicsi, kék szemű, szőke, jó testfelépítésű ember vagyok. Érzékeny, ugyanakkor érzéki ember vagyok. Mikor még csak első osztályos voltam, szerelmes lettem egy tanárnőmből. Egy kicsi lányba is szerelmes voltam, aki sajnos nagyon hamar meghalt. Sokáig szomorú voltam, de a valódi érzéseimet nem mutattam ki. Hú keresztényként, hatévesen a halálról gondolkodtam, mert azt hittem, hogy angyallá változhatnék.” (Napló, 1955:2–3)

Szorgalma ellenére apámat mezőgazdasági munkára szánták, és csak a hat alaposztályt és a szakiskola egy évét fejezte be. Szülei erőltették a szabómesterséget, s apám akaratlanul ugyan, de szófogadóan tűrte a tanonciskola első másfél évét, hamar rájött azonban, hogy abszolút nem szerette ezt a szakmát:

„Szüleim mezőgazdasági munkások voltak. Természetszerűen belőlem is parasztot akartak faragni. Utána csak annyit tudtak, hogy az iskola alatt és után, pásztorként dolgozzak.” (Napló, 1955:1–2)

Apám tisztelte a hagyományos életmódot, rendkívül vallásos ember volt, de nem követte a szülői tanácsot, zenész lett:

„Egyszer, amikor pásztorkodtam, lehetőségem nyílt egy cigánytól hegedűt vásárolni 2 pengőért. Attól fogva, teljes szívvel kezdtem zenét tanulni.” (Napló, 1955:5)

Ez bizonyára jó vétel volt ahhoz, hogy az egész életét hegedű- és tangóharmonika-zenészként töltse, ami szegyetlenjes szakma a parasztságnak szemében, és tipikus nomád

életmódot takar. Az apám nyilvánvalóan elszántan, és akaratlanul kompromisszumot kötve, az éjszakákat és hétvégeket kezdte az otthontól távol tölteni, hogy cigányzene-
nekarokkal, esküvőkön, keresztelő lakomákon és egyéb ünnepi alkalmakon zenéljen. Talán épp az alacsony termete miatt 1941-ben csak néhány hónapot szolgált a magyar hadseregben, és még a harcoktól is megkímélték őt. Miként több magyar férfinak is akkoriban, a seregben nyílt először alkalma szerelmi kalandokat tapasztalni, és a nőkről, illetve a szexualitásról tanulni. Az apám szavaival:

„Amikor huszonegy éves voltam három hónapra besoroztak a magyar hadseregbe. Tulajdonképpen ekkor volt életemben először lehetőségem arra, hogy megérintsek egy nőt.” (Napló, 1955:6)

Apám sorsát egy színtársulat vendégjátéka pecsételte meg, amiről ezt írta:

„1943 júliusának elején Lajos Antalról elnevezett színtársulat jött Lajosmizsére. Abban az időben, a helyi táncklubban hegedültem, és mivel a színtársulatnak nem volt saját hegedűművésze, engem hívtak, amit én örömmel elfogadtam. Utána megszerettem a színházat, és égtem a vágytól, hogy színész lehessenek, úgy éreztem, hogy eljött az én időm, és végre életem vágya beteljesülhet”.

A paraszti szegénységből egyfajta kiutat jelentett neki ez az élet, sőt még statisztaként is feltűnt két 1952-es játékfilmben. Az elkövetkezendő tíz évben különböző cirkuszokkal járta körbe Magyarországot, és zenészként, illetve bohócszámok résztvevőjeként is bemutatkozott. Azután, egészen az 1979-es nyugdíjazásáig egy cigányzenekart vezetett a Kakukokban, a népszerű lajosmizsei étteremben. Az anyám és az apám közötti konfliktus és feszültség nyilvánvaló oka, hogy a művészet nem teremthet boldog családot. Amikor Magyarországra rákényszerítették a szocialista államot, apám eltökélt szándéka volt, hogy egyszerre apa és művész legyen. Bár én anyámmal nőttem fel, ő nem mondta el, hogyan találkoztak, miután megtagadott minden visszaemlékezést, kizárva életéből az apámat, és a vele eltöltött néhány év emlékét. Tulajdonképpen csak a napló néhány oldala említi 1947-et, amikor apám vándorszíntársulata Törökszentmiklóásra érkezett. A 18 éves anyám azonnal belehabarodott apámba és a vándorszíntársulat lehetőségébe. A napló igen tömören ír erről:

„Abban a színházi szezonban találkoztam háziurunk lányával, Hajdrik Magdolnával, aki rövidesen a menyasszonyom lett. 1947. július 19-én megvettem az első profi tangóharmonikámat 800 forintért. Elkezdtem tangóharmonikázni tanulni.” (Napló, 1947:17)

Apám minimalizálja anyám jelentőségét az életében, őt egyszerűen csak Magdaként említi. Anyám számára a szocialista éra mítosza, az iparban és mezőgazdaságban dolgozó nő, teljességgel a bebörtönzést jelentette. Apámon keresztül a színház viszont esélyt nyújtott egy új élet kezdéséhez, a „nőiessége megélhetéséhez”.²⁰ Egy újságkiadás és egy pársoros bizonyítvány tanúskodik ezekről az eseményekről. Mindketten, az anyám és apám is jártak Budapesten színiiskolába, a Nemzeti Színház művésznője,

Makay Margit (1891–1989) magántanulójaként. A Napló feljegyzése szerint: „1948. január 27-én színészvizsgát tettem. A vizsgáról készült képek, bekerültek a Magyar Nap című hetilapba. Készült egy kép rólam, illetve volt még egy kép az újságban egy másik emberről is” (Napló).

1948 nyarán mindketten a dél-magyarországi Mohács színházában játszottak, és a következő évben a vándorszíntársulat tagjaként utaztak. A társulatnak tagja volt a később híres színész, Agárdi Gábor (1922–2005) is. Ekkor készült az egyetlen kép, amely kettőjüket együtt mutatja a színházban; ez az egyetlen kép, ami mint házaspárról készült róluk. Bár mind a ketten mosolyognak a fotón, ez után írhatta az apám:

„Rakamaz városában elszabadult a pokol, mert titkos szerelmeslevelet kaptam egy női csodálomtól. Ez a házasságunk végét jelentette. Június 5-én a feleségem elhagyott, és hazament a szüleihez.” (Napló, 1949:21)

1950. február 11-ig éltek külön, majd eldöntötték, valahogy rendbehozzák a dolgokat. A Napló feljegyzései: „A temetés után hazamentem, és templomba mentem. Március 3-án, utoljára meggyóntam.” Az apám gyakran járt templomba, talán ez a jámborsága segítette meg a kapcsolatukat egy kis időre. Az összeköltözésnek eredményeként nővérem, Edit 1951 márciusában megszületett. A Napló tömören és óvatosan szövegezte fel a problémás viszonyáról és a sztálinista állam nyomasztó jelenlétéről:

„Hercegszántó községében a hatóságok megállítottak minket, és október 7-én visszajöttem Lajosmizsére. Otthon folytattam a korábbi mesterségemet: kulturális programokat szerveztem, illetve hegedű és harmonika leckéket adtam. 1951 decemberében a helyi kommunista párti vezető megtiltotta a kulturális előadások szervezését, azzal érvelve, hogy az nem volt „iskolázott”. Ezt követően egy másik rendelettel a zenélést törvényen kívüli cselekedetté tették. De Isten mellettem volt! Egyik kollégám arra kért, hogy lépjek fel velük 1952. március 30-tól. Én az illegális vándorszíntársulat csoporttal tartottam, és csak június 2-án jöttem haza.” (Napló, 1952:24)

Nyilvánvalóan az apám nem találta az apaságot és a házasságot kielégítőnek, és amilyen hamar csak alkalma adódott, csatlakozott egy másik utazó színtársulathoz, otthagya Lajosmizsét, és magára hagyta anyámat a csecsemő lányukkal és a szüleiével. Ez hamarosan visszafordíthatatlan hibának bizonyult három okból. Először is, a fiatal anyát támogatás nélkül hagyta magára egy csecsemővel, barátságtalan környezetben. Lajosmizse persze nem volt teljesen ismeretlen az anyámnak, már eltöltött ott egy kis időt azelőtt is, azonkívül pedig az anyám három testvére (Sándor, Imre, János) is ott lakott a családjával. Azonban velük az anyám kapcsolata valamilyen okból túl feszült volt. Másrészt, az anyám – talán nem szándékosan – neheztelt, amiért nem tudott az apámmal tartani a színházi körútra. Lényegében börtönben érezhette magát a házban, semmi másra nem jutott ideje, csak hogy gondozza a gyermeket.

A harmadik ok még fontosabb volt. Ez a rejtett családi történet egy másik nézőpontjára vonatkozik a háború végétől. A Naplóban nincs említés a település eseményeiről: például nincs említés arról, hogy miért döntöttek százak úgy, hogy a német

és magyar csapatkivonással megszöknek. Azonkívül homály fedi azt is, hogy hogyan tűnt el az egész zsidó közösség a faluból, és csak tért vissza néhányuk a háború után, de ők sem tudtak helyben megmaradni. A Napló csak az orosz felszabadításról beszél 1944 végén és 1945 elején. Miként szokásos, az apám távol volt, és visszatérve szembesült a szörnyű ténnyel: az apját és két féltestvérét összegyűjtötték, és elvitték a szovjet rendőrök. Csak néhány hétig voltak távol, valahol Kecskemét városa környékén, és amikor visszatértek, köztudomásúvá vált, hogy kegyetlenül elbántak velük. Az apám sosem merete említeni azt a tényt, hogy az anyját is elvitték tíz napra, és a szovjet hadőrség nem hivatalos rabja volt Kecskeméten. De a története, miként sok hasonló sors, a szocializmus államában tiltott téma volt. Ki merészelt volna beszélni a fosztogatásról, a gyilkolásról, erőszakról, jogtalanságról, amit a Vöröshadsereg katonáitól szenvedtek el? Ezek az események nem felejtődtek el, de abba a kategóriába estek, amit Pető Andrea a „csend összeesküvésének” hív.²¹

Amit ki tudtam deríteni – újra, nemcsak a Naplóból, hanem anyám más családtagjaitól is –, az a szörnyű tény, hogy a nagymamám hivatalosan is elmebetegnek nyilvánították, a kegyetlen bánásmód eredményeként. Voltak tiszta pillanatai, sőt néhány napja teljességgel normálisan zajlott; gyakran citerázott és mulatott szomszédokkal, barátokkal jókedvű légkörben. De a rokonok meséltek nekem szörnyű esetekről, percekéről, amikor teljességgel tudatán kívül volt és a szoba közepére székelt, vagy épp a kertben táncolt meztelenül, sikoltozva, nem tudva magáról.

Ez a falusi környezet messze Budapesttől, ahol a kommunista párti ideológusok a Ratkó Anna sztálinista egészségügyi miniszter nevével fémjelzett családpolitikát termelték, 1951-ben kezdődött, amikor a nővérem született. Ilyen környezetben persze szinte kötelező jelleggel történnie kellett még néhány nem normális dolognak, mint ahogy történt is. 1953. szeptember 8-án, amikor anyám hathónapos terhes volt velem, történt egy baleset, ami a nővérem életébe került. Így mesél erről a Napló:

„Életem legszomorúbb napja következett be ebben a szezonban. Figyelmetlenül, az ő szokásos veszekedős természetével, a volt feleségem egy forró vízzel teli edényt rakott a padlóra, közel ahhoz, ahol az én gyönyörű két és fél éves kislányom, Edit, játszott. A kislányom beleesett a vízbe és olyan súlyosan leforrázta magát, hogy egy nap hihetetlen szenvedés után, 1953. szeptember 8-án, meghalt. Én már csak a kórházban láttam szeretett kislányomat. Ezzel fejeződött be a házasságunk, ami már eleve is nagyon közel állt ahhoz, hogy befejeződjön.” (Napló, 1953:45)²²

Az elválás

Ezután az anyám és az apám nem tudtak tovább együtt élni. A tudásom az anyám történeteire alapult, és egész életemben azt hittem, hogy a nővérem halálát a nagymamám értelmi fogyatékosága okozta. Mindezekkel a személyes traumákkal csak egy út maradt az apámnak, hogy visszatérjen az életbe: szórakoztatni másokat, megnevetetni őket mint zenész, vagy ami még ironikusabb, mint cirkuszi bohóc. Születésemkor, 1953. november 7-én, az apám fellépéssel foglalatzkodott abban a miliő-

ben, ami egyre inkább fájó pontja volt az államnak, annak az államnak, amely minden művészetet a kapitalista és burzsoá múlt maradványának tekintett, amit el kell pusztítani, és teljesen újra kell szervezni. De azokra az időkre az apám identitástudata, mint művész és előadó, kialakult. Újból útra kelt, és csatlakozott egy utazó cirkuszhoz.

Minden sztálinista retorika mellett, az apám és az anyám nem illeszkedett a szocialista családmódelbe, ami a „partnerségre építkezik, ahol a férj és a feleség, illetve a felnőtt gyermekek hozzávetőlegesen ugyanabban a pozícióban van, felelősség és autonómia tekintetében”.²³ A sors furcsa fintora, hogy akármennyire is menekülni akart, anyám mégiscsak az állam kiszolgáltatottjává, dolgozójává vált.²⁴ Miután megszülettem, anyám először Budapestre, utána a vidék jelentős körbebarangolását követően, a szülőhelyére költözött velem. Budapesten találkozott a második férjével, nevelőapámmal, Honti Lajossal, aki rendőr volt és három fiú apja, még az előző házasságából. Egy másik csonka család, ez már messze volt a szocialista normától.

A szüleim az 1950-es évek végét és az 1960-as éveket gyakran kegyetlenül nyílt és olykor csak szimbolikus gyermekelhelyezési perrel töltötték. Viszont a bíróság az anyámat támogatta, az apámat pedig gyerektartási díj fizetésére kötelezte, egészen 18 éves korom betöltéséig, azaz 1971-ig. Amikor az anyám megkapta a szakács szaklevelét, 1961-ben, Cegléden, végtére is sikerült visszanyernie és felépítenie új önmagát azáltal, hogy teljességgel szakított a múltjával. Különvált apámtól, maga mögött hagyva a színi karriert egy jó célért, és győzedelmeskedett mint erős és független anya és kenyérkereső.²⁵

De miként azt a Napló egyértelműsíti, a bíróság döntése és a szocialista állam gyermekvédelmi politikája nem más volt, mint a csata állandósítása a két szülő között. Egyszer az apám úgy döntött, hogy elrabol az anyám budapesti otthonából:

„1955 februárjában, Magda egyszerűen elvitte a fiamat, Budapestre ment, és odaadta őt egy nőnek, hogy vigyázzon rá. A gyerek megfázott a fűtetlen lakásban, és kiütéses lett. Február 10-én engedélyt kaptam a városi Tanácstól, és egy nővérral betörtünk a házba, és elvittük a fiút a gonosz nőtől. Azonnal gondoskodtam gyermekotthonról a fiamnak, ahol megdöbbenek, hogy milyen rossz állapotban van. Így mentettem meg a fiamat a gondatlan anyjától. Március 23-án az anyja a nővéréhez vitte Kengyelre. Azóta nem láttam a fiamat.” (Napló, 1955:36–37)²⁶

Ami tisztán kiolvasható ezekből az oldalakból az, hogy mindkét szülőm úgy érezte, a cselekedete jogos volt. Apám önéletrajzi elbeszélése, ehhez hasonlóan, definiálni törekszik az apám új identitását, mint aki csak most vált el, szerető apa, egyedülálló férfi, illetve védelmezője és feje egy törött, de létező családnak.²⁷ Furcsán, de nem kivételesen, ebben a redefiniálásban állandóan konfliktusban volt a szocialista állammal, bár ő úgy gondolta, és a rokonok, szomszédok, sőt az ismerősök véleménye szerint is ez így volt, hogy egy békés, csendes, és udvarias ember volt.²⁸

1955-ben, amikor az Ifjúsági Cirkusszal utazott, egy szerencsétlen elszólását aránytalanul eltúlozták, és politikainak értelmeztek. Semmi kétség, az apámnak már volt problémája a rendőrséggel előtte is, többnyire vallásos világnézete miatt, de az

1956-os forradalom helyi eseményeibe is belekeverték. A tulajdonképpeni történet csak különböző darabokból állítható össze, a források gyakran ellentmondóak, és ami engem illet, mint mindazok, akik túl fiatalok voltak, hogy emlékezzenek 1956 eseményeire, nekem sem áll módomban elmondani, hogy mi is történt pontosan azokban az időkben. A kádárista időszak legnagyobb részében, 1957-től 1988-ig, a társadalom némaságra volt ítélve, és hivatalos hazugságok sorát kaptuk: az ellenforradalom hullágnak mozgalmá, csöcselék okozta nyugtalanság, sürgős felfordulás, a kapitalisták próbálkozása, hogy megdöntse a kommunista kormányt. A személyes dokumentumok újrafelfedezésével a közömbösségem és részleges ismeretem a hivatalos propagandában megváltozott.²⁹

Amikor a polgárok összegyűltek Lajosmizse terén, radikálisok egy kis csoportja arra bízta a jelenlévőket, hogy fegyvereket vigyenek a helyi rendőrállomására.³⁰ Néhány rendőr elbarikádozta magát a zárt ajtó mögé, és amikor a városiak összegyűltek a kapitányság előtt, valaki kilőtt az ablakon, és megölt két ártatlan tüntetőt. Eközben a fő gyülekezet a központi téren volt, ahol egy kicsiny előadást szerveztek: az emberek hazafias dalokat énekeltek, zenéltek, és beszédeket mondtak. A kultúra egyik képviselőjeként, és mint előadó is, az apám úgy érezte, jogosan, hogy ez megint csak az ő perce. Csupán ezt a néhány sort olvashatjuk a naplójában:

„1956. november 13-án újból Budapestre mentem. Mivel mindenki sztrájkolt, nem közlekedtek a buszok és a vonatok. Egy teherautó vett fel, ami a fővárosba szállított ételt a forradalmároknak. Megrázó volt látni, hogy milyen pusztítást végeztek az Üllői és a Rákóczi úton.” (Napló, 1957:51)

Később leírja, az ő szokásos tényközlő stílusában, hogy tulajdonképpen mit is tett a forradalom napjaiban:

„1957. március 10-i éjszaka folyamán rendőrök jöttek, és elvittek engem. Egy dologban voltam bűnös. A forradalmi program alatt elszavaltam egy hazafias verset, a „Talpra magyart!”. Ezért 10 napot voltam börtönben. Április 20-án a Boldog Cirkuszhoz csatlakoztam egy országos körútra.” (Napló, 1957:51)³¹

Paul Bouissac találó megjegyzést tesz a cirkuszokra való hivatkozásával, amikor azt mondja, hogy „bizonyos negatív, vagy kellemetlen szituációkat általánosan cirkuszféleként karakterizálunk.”³² A metafora alapján érvelhetünk amellyel, hogy az 1950-es évek miliője valóban szocialista cirkusz volt. Mialatt tízezrek választották az emigrációt, százakat-ezreket végeztek ki vagy ítélték életfogytiglani börtönbüntetésre, 1957 tavaszára az élet visszatért a „normális kerékvágásba”. A forradalmárok tárgyalásai példaként emelkedtek, a gyárak lassan újra termelni kezdtek, és idővel a szocializmus nyertesként kerekedett felül. A vidéki művészet is komoly újításokat kapott: az utazó cirkuszok a szórakoztatásaikkal, vadállataikkal, akrobatáikkal kapóra jöttek az államnak a legitimitás keresésében. Lassan az ország megkezdte az útját a „gulyáskommunizmus” felé. Az apám egyike volt a szerencsés néhányaknak: nem kapott börtönbüntetést, hanem megúszta az eseményeket néhány pofonnal. Ez az informá-

ció valószínűleg túl riasztó volt ahhoz, hogy említse a naplójában, és nekem is csak a nagybátyám mesélte, aki még 1989-ben is csak suttogta a történetet. Talán ez a piciny győzelem – az életben maradás – bízta az apámat, hogy megkezdje kampányát anyám és az állam ellen. Bohócként, illetve cirkuszokban és éttermekben muzsikáló zenészként akarta mutatni, hogy a történetek ellenére még mindig boldogul, és az élete az ő irányítása alatt van. Ez az év volt, amikor feljegyezte a naplójában, hogy az anyám kezdeményezte a gonosz peres eljárást a gyermekelhelyezésért. Az igazi nyugtalansága az volt, hogy olyanná váljon, aki elég pénzt keres, hogy fenntartsa a házat, gondoskodjon az öregedő szüleiről és persze, hogy kapcsolatot tartson velem. A hatósági problémái között az apámnak csak egy incidensnél kellett a rendőrség segítségére számítania egy családi veszekedés folyamán, amit az anyám tulajdonképpen mint „családi cirkuszt” jellemezett:

„1959. március 16-án meglátogattam a fiamat Jászkarajenőn, a faluban, ahol abban az időben éltek. Az anyja szélsőségesen agresszív volt velem; üvöltözött, hogy nincs jogom a gyereket látogatni. A rendőrségre mentem és rendőri kíséretet kértem. Egy rendőr velem jött. Elmentünk a boltba, ahol 600 forint értékben vettem ajándékot a fiamnak. Utána mindketten az óvodába mentünk meglátogatni a fiamat. A rendőr megkérdezte, hogy fizetek-e gyerektartást. Mondtam neki, hogy igen (250 forint havonta), és ez volt, amiért jogom volt meglátogatni.” (Napló, 1959:59)³³

Nincs kérdés bennem, hogy a szüleim el akarták kerülni az ilyen találkozásokat és a rendőrségtől való függést, mikor velem foglalkoznának. Van még néhány bejegyzés a naplóban, amely említi kettőnk találkozását. Olyan találkozásokat, amelyekről az anyám valószínűleg tudott. Viszont van néhány, amelyet az apám és az anyám két bátyja titokban készítettek elő.

Minden nehézséggel együtt az apám próbált kapcsolatot tartani velem anyagi dolgokon keresztül is. Magát megfeszítve vásárolt és küldött nekem ajándékokat, amiket csak ritkán kaptam meg. Csak azután, miután a Naplót olvastam, tudatosult bennem, hogy milyen sokat is küldött, és mennyit hazudott az anyám ezzel kapcsolatban. Meggyőződtem, hogy a legtöbbjét nem kaptam meg. Apám nagyon szomorú volt, amiért az erőlködése hasztalan volt, és semmi hírt nem hallott felőlem. Valószínűleg ekkor készítette azt a fényképet, amellyel mutatja, hogy elfordult a világtól, amelyen a kamerával háttal van.

A csomagok és az üzenetek megállításával az anyámnak sikerült megszereznie a korlátozó határozatot az apám ellen. Ahogy sokszor mondta nekem: „Zaklatott engem, sürgős felfordulásokat okozva a családban.” Ez nyilvánvalóan működött, és az apámnak fel kellett adnia az összeesküvését az anyám ellen, az erőfeszítéseit, hogy tartsa a kapcsolatot velem, illetve, hogy megtartsa apai identitását. Mint muzsikus szerényen keresett, de csak egyszer panaszkodott a nehézségekről a Naplójában: miként gondoskodik a szüleiről, és használja fel a nehezen megkeresett pénzt, hogy felújítsa a házat és a kertjét. A szomszédok elmondása szerint mintakertje volt, a virágok, gyümölcsök és a zöldségek birodalmában élt biztonságban, nyugodtan.

Bizonyára nehéz évek voltak ezek számára, de nem adta fel, mint az utolsó napló-bejegyzése tanúsítja: „Van hitem és reményem” (Napló, 1964: 80). Biztosan szüksége is volt mind a kettőre, ahogyan egyre magányosabbá vált: 1968-ban eltemette a nevelőapját, 1976-ban pedig az édesanyját. A Munkakönyve szerint 1979-ben hagyta abba a zenélést a Kakukokban, amit hamarosan utána le is bontottak. 1980. február 9-én új hivatalos státuszt kapott: nyugdíjazták. A szocialista szórakoztatóipar is lassan leáldozott, az éttermi cigányzene is elhalóban volt. Apám nem sokáig élvezhette a kertészkedést, 1981-ben agyvérzés vitte el.

Teljesen külön élve az apámtól, az anyám és a nevelőapám 1974-ig próbáltak harmonikus családot alakítani, a mesterkéltség viszont valójában nem volt sem harmonikus, sem egység. Tudom, hogy az anyám boldogtalan volt, és elégedetlen a második férjével, bár kamaszként ezt próbálták velem nem éreztetni. Anyám valószínűleg rájött, hogy a szocialista állam ígéretei kiüresedtek, ha egyáltalán voltak ilyenek. Családunk kevésbé felelt meg a szocialista ideálnak – kiegyensúlyozott, békés, tiszteletteljes. Nekem, mint Ratkó-gyereknek, esélyem sem volt bekerülni egyetemre, bár dédelgettem ilyen álmokat. Abban az évben döntöttünk: anyámmal elhagytuk Magyarországot turistavízummal a zsebünkben. Hathónapi keserves németországi „Gastarbeiter” lét után, ami a többmilliónyi olasz, görög, jugoszláv és spanyol vendégmunkás sorsát jelentette, kivándoroltunk az Amerikai Egyesült Államokba. De elég furcsán, még bevándorlóként is Amerikában, folyamatosan kísértett minket a korábbi családunk. Először is, az anyám második férje döntött, hogy válópert nyújt be az anyám távollétében, ami teljesen összetörte az anyámat. Nem tudva, hogy mit csináljon, és hogyan harcoljon a jogaiért, sokat sírt. Én nem értettem a könnyeit, úgy hittem, ez a legjobb dolog, ami történhetett vele, és Amerika megold mindent.

Tévedtem. Száműzetésben élt, messze a szülőhazájától saját lakásunkban. Anyám könnyeket hullatott nemcsak az elveszett évekért, de a fiatalságáért, minden szertefoszlott reményéért is. Hiába volt barátja (az olasz taxisofőr, Rossi, aki Dél-Olaszországban épített házat), aki imádta, folyamatosan arról beszélt, hogy milyen gonoszok a férfiak, és hogy a nők milyen gondatlanok tudnak lenni. Azt is mondta, ha újramezhetné az életét, soha nem házasodna meg. Ironikus ugyan, de ellenérzéseket táplált a nőkkel szemben is: neki minden nő szajha volt. Azt is éreztette beszélgetéseink során, hogy az állam volt minden probléma fő okozója. Így a magyar államot, a szocialista mítoszt vádolta, amelyik a politikai modorával nem engedte, hogy azzá váljon, ami egész életében lenni akart; nem támogatta egy valódi szakma keresésében. Lassan ráébredt arra a feminista gondolatra, hogy a nők csak addig jók az államnak, ameddig hajlandók csendben maradni, szülni és dolgozni. Úgy érezte, hogy senkit sem érdekeltek az erőfeszítései, amiben ő majd' megszakadt. Élete végén minden energiáját arra használta, hogy az állammal és a második férjével harcoljon. Azt akarta tőle, hogy fizessen neki mindenért – az elvesztett éveikért, a meg nem valósult álmakért, és minden fájdalomért. Nem értettünk egyet, én hajlandó voltam felejteni, a jóval ellensúlyozni a rosszat.

Azon a megrázkódtatáson kívül, amit a második férje okozott neki, foglalkoznia kellett a múlt egy sokkal mélyebb, sokkal zavaróbb sebével is. 1981-ben egy nap nem várt levél érkezett a nagybátyámtól, ami arról szólt, hogy az apám agyvérzést kapott, és a regionális kórházba vitték, Kecskemétre. Úgy döntöttünk, hogy felhívjuk őt annak reményében, hogy jóvátegyük mindazt, ami elveszett. Mindaz, amit tenni tudtunk, néhány szó váltása volt az apámmal; negatív jóvátétel a két évtized várakozásért, amíg nem hallott felőlem. Két nap múlva meghalt, két képet tartva a kezében: az egyikén én voltam vele, a másik az egyedüli kép volt, amin ő és anyám együtt vannak. Csak ezek a képek voltak vele, hogy búcsút vegyen tőlünk, de szomorúan – és különös módon – nem egy kép, amin mindannyian együtt vagyunk. Most arra lennék kíváncsi, hogy vajon készült-e egyáltalán ilyen kép is valaha. Bár nehéz, de vallom: nem egészen lehetetlen kibékíteni a múltat a jelenrel.

Nem szokványos következtetések egy nem szokványos autoetnográfiról

Az itt felvázolt történet, el kell ismernem, ismert is, meg szokatlan is. Lehetővé teszi a személyes bepillantást egy bensőséges családi történetbe, egy tragikus családi élettörténetbe, ami a pártállam időszakát jellemezte. Sőt az ilyen személyes történetek és családrájok – ami az antropológiai és történelmi írásoknak esszenciája –, megragadóak, a társadalmi élet miniatűrjei, amelyek egy sor kérdést vetnek fel úgy a túlélőknek, mint a kutatóknak egyaránt. Mit kezdhetünk a naplók és visszaemlékezések írott elbeszélésbe foglalásával? Mi a haszna az ilyen forrásokból az egyéneknek, a kutatói közösségeknek, mit érthetünk meg ezekből az antropológiai rekonstrukciókból, a közösséggel és az állammal kapcsolatban? Ezekre a kérdésekre nem kaphatunk egyszerű vagy világos válaszokat, csak megkísérelhetjük a narratívák többsikű értelmezését, boncolgatását. Anélkül, hogy teoretikus kérdések irányába terelném a mondandómat, érdemes gondolkodni azon, hogy hogyan közelítsük meg ezeket a történeteket: mint tényleges „beszámolókat”, „story-like” élményeket, ahogyan a szociológus Terry Orbuch írja?³⁴ Vagy többek annál: olyan többsikű narratívák és „elbeszélések”, amelyek értelmezéséhez, akármennyire is fájó, hozzá kell látnunk, ahogyan Renato Rosaldo tette az után, hogy terepmunka során balesetben elvesztette feleségét?³⁵ A válasz egy bizonytalan igen mindkettőre, de az is érdekelt engem az elemzés során, hogy a családi történetek, főleg a naplószerű jegyzetek hogyan állnak össze, hogyan működnek, és ezek segítségével hogyan tudjuk mérlegelni a megélt és hallott (halott?) múlt eseményeit.³⁶ A családtagjaim ezeket használták, hogy felépítsék önmagukat, elrendezzék nézeteiket, és elhelyezzék magukat a múltban az elbeszélés feldolgozásán keresztül. Tisztán látszik a fentiekből, hogy van egy alapvető jótékony haszna a személyes történeteknek, naplóknak és önéletrajzoknak: a határozott közelsége a múlt eseményeihez. Olvasni ilyen múltbeli dolgokról gyakran gépies feladat, ami nem ad lehetőséget, közelségérzetet a résztvevők saját tapasztalataikhoz. Azonban sokkal fontosabb, hogy szükséges beismerni – és be kell, hogy valljam: ez az alapja az én önéletrajzi, családi néprajzomnak –, hogy a személyes (családi) tör-

ténetek, akárcsak a kollektív és társadalmi történetek, hazugsággal, kibúvókkal, és elhallgatásokkal teltek lehetnek. Önéletrajzi családi elbeszélések támogathatják az elveszett érzések felfedezését, és az ismert vagy hivatalos történelemmel ellentétes verzióknak a mérlegelését.

Visszaemlékezni és újra felszínre hozni a múltat sosem egyszerű: biztosan távol áll egy jó kedélyű vállalkozástól; minél többet kutatunk, annál több olyan tényezőjét áshatjuk elő az életünknek, aminek elfogadására nem vagyunk készek. Így éreztem én is, amikor az 1990-es évek elején visszajöttem Magyarországra, és letelepedtem apám kisvárosában, a szülőhelyemen. Nem igazán voltam felkészülve arra, mi vár rám itthon. Folyamatosan arra emlékeztettek, hogy mennyire hasonlítok az apámra; a szemem, a testalkatom és a beszédstílusom. Megint mások azt állították, hogy az arcom az anyáméra hasonlít. Minden arra emlékeztet minket: nincs menekvés az örökségtől, ami alkot minket, és tesz azzá, amik vagyunk. Tudatosult bennem is, hogy nem kéne, és nem is tudunk megszabadulni az ősök árnyékától, ami terhes lehet azoknak, akik nem állnak készen az ilyen örökségek elfogadására. Az antropológus Peter Loizos egy ciprusi szólás igazságára hívja fel figyelmünket: minden fának van árnyéka.

Noha nem könnyű ilyen retrospektív módon megítélni vagy bírálatot mondani arról, hogy jó vagy rossz a hazugság vagy a tagadás, ami megtörtént a családom történeteiben, illetve ahogy általában a társadalomban, a politikában vagy éppen az akadémiai élet területein is.³⁷ Mindazonáltal sok kérdés maradt megválaszolatlanul. Egyre fontosabbá válnak, amikor azok a szerzőre vonatkoznak, vagy a tudósra, aki szembesül a terepmunka fájdalmas oldalával, vagy amikor a kutatással a hazatérés is összefonódik.³⁸ Ami a múlt személyes nézőpontját illeti, a válaszok különbözőek arra a kérdésre vonatkozóan, hogy vajon a szülőknek igaza van-e, amikor megtagadják a gyermekektől a múltjukat azért, hogy megóvják őket a sérülésektől. Erre nézve az elmúlt évszázad történései bőséges munícióval szolgálnak.

Az önéletrajzi történetem alapján nem hinném, hogy tévednék, ha azt hangsúlyozom, hogy az egyéneknek, mint a családoknak és közösségeknek is, szükséges a múlt emlékezni, még akkor is, ha az emlékek bántóak, és fájdalmas sérülésekkel teltek. Akkor jó, ha az emlékezés és az emlékeztetés rítusai kiegyensúlyozottak, és nem tagadni vagy mellőzhetően büszkélkedni akarnak, hanem tisztességesen és árnyaltan fogalmazzák mondanójukat. Mi több, nekünk tudósoknak és oktatóknak hatalmas hasznot hozhatnak a terepmunkán és résztvevői megfigyelésen túl a naplók és az önéletrajzi családi narratívák, beszámolók. Egy napló olvasása olyan, mintha „visszatérnék egy korábbi terepre”, amikor az olvasó-narrátor maga is „kutatóvá, terepmunkássá válik”.³⁹ Az ilyen sokoldalú emlékezési módok mint ha éreztetnék velünk, hogy mi is ott voltunk.⁴⁰ Oktathatnak minket úgy, ahogy a könyvek, filmek és kívülálló elbeszélések nem tudnak. Az érzelmek és a történelmi eseményekhez való személyes közelség megváltoztathatja a környezetet, a világot számunkra, az adatközlők számára, és azok számára is, akikkel megosztjuk a történeteket. Utolsó cselekedetem a családi béke helyreállítására anyám 1993-ban bekö-

vetkezett halála után történt. Újratemettem apámat, anyámat és kistestvéreimet egy közös, családi sírba. Most már békében nyugodhatnak, ahogyan a múltban nem volt lehetőségük: együtt.

Jegyzetek

- 1 Korábbi angol nyelvű tanulmányaimban többször írtam a családtörténet és a személyes antropológia szükségességéről: László Kürti: Homecoming: Affairs of Anthropologists in and of Eastern Europe. = *Anthropological Today* 12, 3 (1996) 11–15. o.; Cameras and other gadgets: Reflections on fieldwork experiences in socialist and post-socialist Hungarian communities = *Social Anthropology* 7, 2 (1999) 169–187. o.; The socialist circus: Secrets, Lies, and Autobiographical Family Narratives. In: Breckner, Roswitha, Kalekin-Fishman, Devorah, and Mieth, Ingrid (eds.): *Biographies and the division of Europe: experience, action, and change on the 'Eastern side'*. Leske u. Budrich, Opladen, 2000. 283–302. o.
- 2 Berliner, David *The Abuses of Memory: Reflections on the Memory Boom in Anthropology*. = *Anthropological Quarterly* 78, 1 (2005) 197–211. o.; Bogue, Ronald. *Deleuze's way: Essays in transverse ethics and aesthetics*. Ashgate, Aldershot, 2007; Boyer, D.: *Ostalgie and the Politics of the Future in Eastern Europe*. = *Public Culture* 18, 2 (2006) 361–382. o.; Boym, Svetlana: *The Future of Nostalgia*. Basic Books, New York, 2001. A poszt-szocialista nosztalgia kritikájáról lásd: László Kürti: *Nomadism and nostalgia in Hungary*. In: M. Palmberger and J. Tosic (szerk.): *Memories on the move*. Palgrave Macmillan, London, 2016. 217–246. o.
- 3 Az autoetnográfia egyik első elméleti megközelítését lásd: Walter Goldschmid: *Anthropology and the coming crisis: An autoethnography appraisal*. = *American Anthropologists*, 79, 2 (1977), 293–308. o. Az etnográfiai „én”-ről lásd: Peter Collins and Anselma Gallinat (eds.): *The ethnographic self as resource*. Berghahn, Oxford, 2010; Carolyn Ellis: *The Ethnographic I. A Methodological Novel about Autoethnography*. Altamira, Oxford, 2004.
- 4 A kérdéskört antropológiai nézőpontból taglalja Adrian C. Mayer: *Anthropological memories*. = *Man*, 24, 2 (1989), 203–218. o.
- 5 Julia Kristeva: *Desire in language*. In: Kelly Oliver (szerk.): *The portable Kristeva*. Columbia University Press, New York, 2002. 101. o.
- 6 Roy Schafer: *Aspects of internalization*. International University Press, New York, 1968. 339. o.
- 7 Edmund E. R. Leach: *Tribal ethnography: past, present, future*. = *Cambridge Anthropology* 11, 2 (1987) 1. o.
- 8 A Szondi Lipót által kidolgozott elméletéről lásd Balogh Klára et al szerk.: *Transzgenerációs történetek. Örökül kapott traumák és feldolgozásuk*. HVG Zrt. Kiadó, Budapest, 2021.
- 9 Peter Loizos: *Confessions of a vampire anthropologist*. = *Anthropological Journal on European Cultures*, 3, 2 (1994) 39–54. o. Loizos szülei elváltak, ezért nem ismerhette meg apját, és érezte azt, hogy vissza kell térnie kutatni Ciprust.
- 10 *Life sentences. Aspects of the social role of language*. John Wiley & Sons, London, 1976. 44. o.
- 11 Rom Harré, uo. 45. o.
- 12 John A. Barnes: *A pack of lies. Towards a sociology of lying*. Cambridge University Press, Cambridge, 1994. 12–13. o.
- 13 Adrienne Rich: *A. On lies, secrets, and silence: selected prose 1968–1978*. Virago, London, 1980. 188. o.
- 14 Snyder, C. R.: *Reality negotiation: From excuse to hope and beyond*. = *Journal of Social and Clinical Psychology* 8 (1989) 130. o.
- 15 Catherine Portuges, *Screen memories: The Hungarian cinema of Márta Mészáros*. Indiana University Press, Bloomington, 1993. 35. o.

16 A parasztság történetének hasonló feldolgozását lásd: Tamás Hofer és Péter Niedermüller (szerk.): *Life History as Cultural Construction/Performance*. MTA Néprajzi Intézet, Budapest, 1988.

17 B. Gál Edit: *Az Almásyak birtoklása Heves és Külső-Szolnok vármegyében a XVII–XVIII. században*. = *Agria* 41. Az Egri Múzeum Évkönyve. Szerk.: Petercsák Tivadar–Veres Gábor. Eger, 2005. 217–250. o. Az Almásy grófok érdekes családtörténetét lásd: Gróf Almásy Dénes, *A zsadányi és törökszentmiklósi Almásy grófok*. Kétegyháza, 1903 = <http://real-eod.mtak.hu/5408/1/000905370.pdf>. Letöltés 2022. 05. 15.

18 A város történetének monografikus feldolgozását lásd: Kürti László: *Lajosmizse: falu, pusztá, község, város*. I–II. kötet, Mizsetáp Kft., Lajosmizse, 2019.

19 Apám szisztematikusan Kürthyként használta nevét, bár ezt minden dokumentum cáfolja. A Napló bejegyzéseire a továbbiakban zárójeles szövegekben, a vonatkozó év és az oldalszám megadásával hivatkozom.

20 Pető Andrea: *Memory unchanged. Redefinition of identities in post-war Hungary*. In: Andor E., Pető A. és Tóth L. G. (szerk.): *CEU History Department Yearbook 1997–1998*. CEU, Budapest, 1999. 141. o.

21 Pető Andrea: *Átvonuló hadsereg, maradandó trauma. Az 1945-ös budapesti nemi erőszak esetek emlékezte*. = *Történelmi Szemle* XLI. 1–2. (1999) 85. o.

22 Egy másik dokumentum is volt az apám birtokában ezzel a szörnyű esettel kapcsolatban: egy hivatalos levél a helyi, lajosmizsei, szociális bizottságtól, amely bizonyítja, hogy Hajdrik Magdát terheli a teljes felelősség lánya 1953. szeptember 8-i haláláért. Ezt lepecsételték és néhányan aláírták, a kelte pedig: 1956. január 6. Az apám nyilvánvalóan ezt használni akarta a gyermekelhelyezési per meghallgatásában. A bíróság viszont inkább hitt az anyának, mint a művész apának.

23 András Hegedűs: *The structure of socialist society*. St. Martin's Press, New York, 1977. 167. o.

24 László Kürti: *The Wingless eros of socialism: nationalism and sexuality in Hungary*. = *Anthropological Quarterly* 64, 2 (1991) 55–67. o.

25 Az egyetlen dolog, ami a színészi múltjára utalt, egy sorozat megrendelt fotó önmagáról. Ezeken csábítóan, mint egy szépséges géna, mutatkozott.

26 Az említett levél, a kilencedik jegyzetben szintén említést tesz erről az eseményről. Ezt a levelet hivatalos bizonyítékként használták arra nézve, hogy az anyám alkalmatlan szülő, és képtelen gondoskodni rólam.

27 Miként érintőlegesen írja: „Mióta megkaptam a jogot a házunkra – a szüleimért tett szolgáltatásaim fejében – a fizetésem egyre kevesebb és kevesebb lett, főleg mióta négy emberre kellett keresnem. A négy ember alatt az apámat, az anyámat, a fiamat – akinek minden hónapban gyerektartást küldök – és végül magamat értem.

28 A naplójában írja apám: „Sosem nyúltam mások dolgaihoz. Nem szeretek másokat kínozni, sosem hazudtam még az életemben. Iszok alkoholt – csak édes likőröket, és tudva hol a határ. Sosem voltam részeg, és úgy hiszem, nem is leszek... Nem szeretek dohányozni... Rendszerint sosem káromkodok” (Napló, 1955:4).

29 Sajnos az apám naplójában csak néhány sor szól arról, hogy mi is történt, és néhány sort ki is húzott, nyilvánvalóan azért, mert félt a következményeitől.

30 A történet feldolgozását lásd: Kürti László: *Lajosmizse*, i. m. II. kötet, 22. fejezet.

31 Más visszaemlékezések alapján ez a történet elég hitelesnek tűnik. Néhány helyi lakos, aki aktív résztvevője volt az 1956-os eseményeknek, még most is emlékszik az apám szereplésére az összetakolt színpadon. A lajosmizsei 1956-os eseményeknek van két elbeszélése, az egyik Páldeák Jánostól, aki börtönbüntetést is kapott a részvétele miatt, illetve a rendőröktől, akiket a gyilkosság felelőssége terhelt (de később felmentették őket). Páldeák szerint 1956. október 26-án, késő délután vagy a koraesti órákban, csoportok gyülekeztek a főtéren, ünnepi hangulatban. És itt említik meg az apámat a következőkben: „Szikora Laci megkapta a mikrofont” (lásd „Kik voltak? Mit akartak?” = *Lajosmizse és Vidéke*, 1991. II. 11. sz. november, 11. o. 3.). A dal, amit az apám énekelni kezdett, az 1848–49-es forradalom és szabadságharc hazafias Kossuth-nótája volt, amit mindenki „Talpra magyar!”-ként emlegetett, ám Petőfi Sándor Nemzeti dal című verse.

32 Paul Bouissac: *Circus and culture. A semiotic approach*. Indiana University Press, Bloomington, 1976. 6–7. o.

33 A kicsiny település, Jászkarajenő néhány kilométerre van Törteltől. Az anyám és a bátyja, Sándor dolgozott Jászkarajenőn néhány évig. Abban az időben 600 forint apám félhavi fizetése volt.

34 Terry L. Orbuch: *People's Accounts Count: The Sociology of Accounts*. = *Annual Review of Sociology* 23 (1997) 459. o.

35 Renato Rosaldo: *Culture and truth. The remaking of social analysis*. Beacon, Boston, 1993. 127–143. o.

36 Lásd például a tanulmányokat a következő kötetben: Judith Okely and Helen Callaway (eds.): *Anthropology and autobiography*. Routledge, London, 1992.

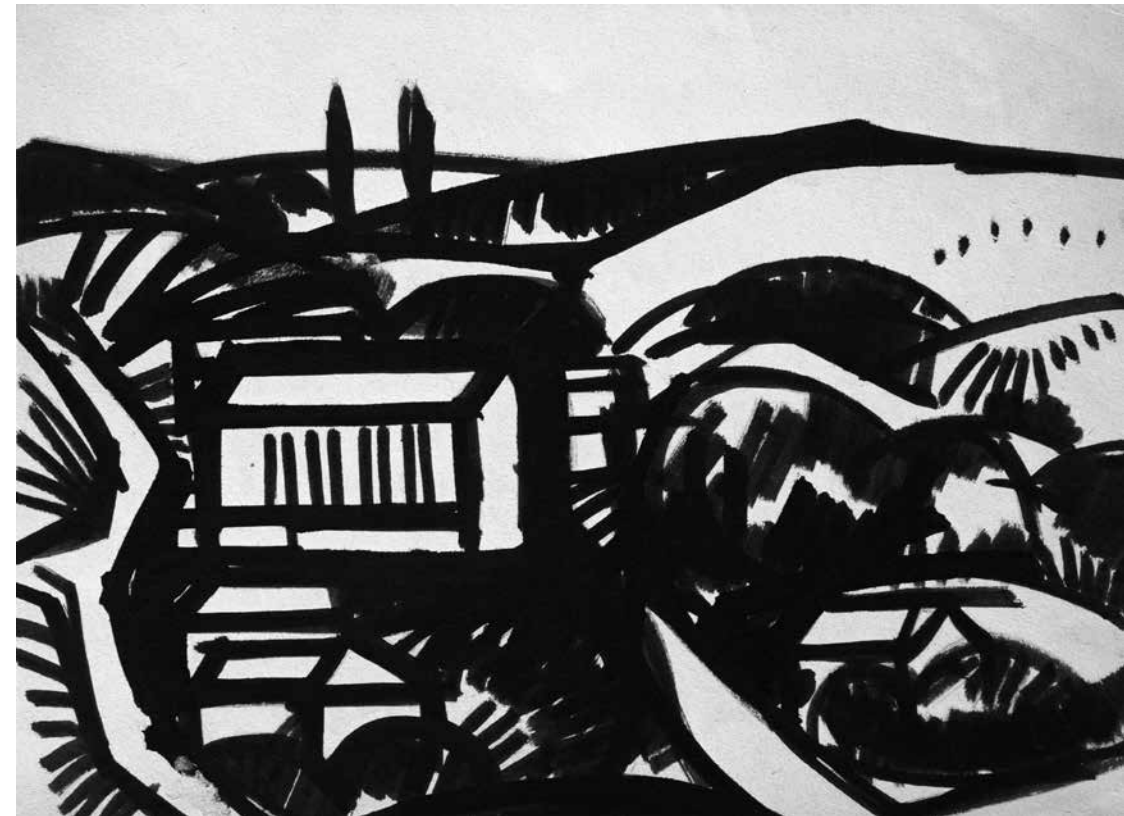
37 F. G. Bailey: *The prevalence of deceit. Cornell University Press, Ithaca, 1991*. Saját elemzésem a témáról: László Kürti: *Strictly Confidential Anthropology: Post-Truth, Secrecy and Silence in Society and Academia in Hungary*. = *Ethnologia Polona*, 42 (2021) 79–89. o.

38 Erre nézve két klasszikus elemzés: James Clifford: *Spatial practises: Fieldwork, travel and the disciplining of anthropology*. In: A. Gupta és J. Ferguson (szerk.): *Anthropological locations*. University of California Press, Berkeley, 1997. 185–222. o.; Michael Houseman: *Painful places: ritual encounters with one's homelands* = *Journal of the Royal Anthropological Institute*, 4 (1998) 447–467. o.

39 Mayer: *Anthropological memories*, i. m. 216–217. o.

40 A múltbeli dolgokra való emlékezési módokról lásd a *Multimodality & Society* folyóirat 2021. 1. 3. speciális számát.

Bükkszentkereszt

MOLNÁR Dávid

Danaé erszénye, Kirké kelyhe: a velencei kurtizánok aranykora?

A tanulmány két olyan jól ismert 16. századi katalógust vizsgál, amelyek velencei kurtizánok tarifáit tartalmazzák. Először a kurtizánok társadalmi szerepéről és arról a motivációról lesz szó, ami működtette ezt a mitikus intézményt. Az írás legfőbb célja azonban az, hogy a listák alapján hozzávetőlegesen meghatározzuk ezen összegek korabeli értékét és azt a kurtizánok vélt vagy valós társadalmi státuszához rendeljük.

Az első a *Tariffa delle puttane*, amely tercinákban íródott és 1535 augusztusában jelent meg Velencében, szerző feltüntetése nélkül. A másik néhány évtizeddel későbbi katalógus az 1570-es évekből, amely szintén Velencében jelent meg, és a *Tariffához* képest sokkal prózaibb, táblázatban is elrendezhető lista.

A *Tariffa* eredeti, 16. századi kiadásából nem maradt példány.¹ A tanulmányhoz Danilo Romei jegyzetekkel ellátott kiadását használtam fel, amely az eredeti példány híján – ahogy a szerző fogalmaz – csupán „egy másolat másolatának a másolata”. A mű szerzőségét Pietro Aretinóhoz és egy ismeretlen figurához, Aretino barátjához, Antonio Cavallinóhoz is kötötték, de egyik feltételezés sem bizonyítható.²

Most a mű irodalmi értékeit nem különösebben feszegetve,³ a *Tariffa* a nőkatalógus irodalmi műfajának olyan speciális fajtájaként is olvasható, amely a női kiválóságot a klasszikus értelemben vett erények visszájára fordításában találja meg, és e *moralità puttanesca* fényében az ideális nőt a kereslet-kínálat komplex társadalmi dinamikájának okozataként mintegy forintosítja. (Mintha Boccaccio nőkatalógusának földhözragadtabb, érzéki tükörképe lenne, amely aranypénzben méri az erényeket.) A majdnem ezer verssorból álló mű már a címében is jelzi, hogy a könyvecskében feltáruuló párbeszéd egy – feltehetőleg velencei – uraság (*Gentiluomo*) és egy idegen (*Forestiere*) közt fog zajlani, amelyben a helyi jól értesült és igen tapasztaltnak tűnő szakértő, mint valami lelkiismeretes idegenvezető „Velence minden kurtizánjának árát, tulajdonságát valamint a kerítőnök neveit” is (*il prezzo e la qualità di tutte le Cortigiane di Venegia col nome delle Ruffiane*) megosztja az idegennel. Az ismeretlen szerző *Ad lectorem* pár soros előszavában már egyáltalán nem fogja vissza magát, és ebből az is kiderül, hogy nem kíván se apácákkal, se szűz leánykával foglalkozni, csakis kurvákkal, akiknek a hierarchiáját az alapján állítja fel, hogy „mennyiért és mijeiket kínálják mindenféle módon megkürni [sic!].”⁴

Fabien Coletti felhívja a figyelmet egy másik könyvműfajra, amely már korán elterjedt Velencében, és nőkatalógusunk címében ironikus utalást vél felfedezni erre.⁵ Ezek a hasznos, gyakorlati információkkal szolgáló kézikönyvek a Velencei Köztársaság területén használatban lévő súly, hossz és átváltási mértékegységeket foglalják össze tételesen a különböző árukra vonatkozó vámokkal és adókkal együtt. Tehát a nők is ilyesféle áruk lennének, azonban mégsem egyszerűen kilóra mérik őket, hanem sokkal bonyolultabb, a férfitársadalom nem pusztán testi igényeit kielégítő koordinátarendszerében.

Guido Ruggiero tanulmánya alapján a reneszánsz kori prostitúció gazdasági természetére arra utal, hogy a kurtizánpiac ezen luxusszintje már sokkal többről szól, mint pusztán a női test áruba bocsátásáról. Ruggiero úgy fogalmaz, hogy amikor egy arisztokrata fizetett egy kurtizánnak, akkor dolgok egész sorát vette meg, amely sokkal többet jelentett egy prostituált testénél.⁶ Egy 16. századi velencei kurtizán – mondjuk úgy – ár-érték arányát és népszerűségét az eleve adott külső testi adottságok beugró szintjén túl talán a legkevésbé a szexuális aktus határozta meg. A *Tariffa* több mint száz hölgye közül – ha egyáltalán meg is említi – a testiségre csak vagy vulgáris közhelyek szintjén utal a szerző, vagy alig érthető eufemisztikus költői képekben.⁷ Ezekből pedig az derül ki, hogy az áraknak nincs sok közük se a „csodálatos seggekhez” (*cul miracoloso*), se a „mindig harmatos” (*sempre rugiadosa*) vagy „tüzes pinákhoz” (*focosa fica*), hanem sokkal inkább valami komplex testi, lelki, valamint irodalmi és zenei műveltséggel párosult szellemi arányossághoz, amelyet a kor társadalmi és esztétikai elvárásai, normái körvonalaznak, ám definiálni sosem tudnak megfelelően.⁸ Ez egy olyan *non so che* („nem-tudni-micsoda”),⁹ amelyet nem lehet elsajátítani, csak törekedni rá, és amely egyszerűen megtörténik valakivel, ahogy az isteni kegyelem (még ha ennél számos kegyesebb verziója is létezik). Habár Pietro Aretino *Ragionamentije* azt sugallja, egy jó tanárral el lehet sajátítani a mesterség csínját-bínját, valójában egy ünnepezt kurtizánt nem lehetett csak úgy legyártani semmiféle gyártósoron. Értékét éppen kiszámíthatatlan egyedisége adta meg. Nem véletlen, hogy a korszak a mitológiai Danaében találja meg a kurtizán szimbólumát, akit ércszobájában bezárva a legfelsőbb hatalom, Zeusz részesített abban a kegyben, hogy kiválasztottként, aranyeső képében hált vele.¹⁰ És úgy tűnik, hogy az a kegy, amely pénzeső formájában hull Danaéra, az arany mennyiségét is meghatározza, akinek nyitott erszényébe kinek több, kinek kevesebb jut belőle.

A kurtizán olyan self-made woman, aki gyakran – akár valami romantikus regényben – a társadalmi státusz legaljáról küzdötte fel magát. Saját magát a külső báj és szépség művészi alkotásaként építette fel, amely eleganciával, megfontoltsággal és okossággal jár együtt, és amelyet a zene, az irodalom, a tánc és a szellemes társalgás társművészeivel támasztott alá.¹¹ Külsőségeiben a kor előkelő divatát, öltözködését és beszédmódját imitálta.¹² A szimuláció és disszimuláció művészetének szakavatott művelője. A teste csak egy kis része az egész csomagnak, amit árul.¹³

Ruggiero szerint amikor valaki kifizetett egy jeles kurtizánt, akkor a „test használata” szinte mellékes volt, valójában a saját fantáziájáért és néha félelmeiért fizetett (lásd lejjebb). A felsőbb osztálybeli férfiak vagyonukat és hatalmukat azzal fitogtat-

ták, hogy ritka, különleges és a társadalom meghatározó körei szerint egyértelműen szépnek tartott dolgokat vásároltak.¹⁴ És a divatos kurtizának éppen ilyenek voltak! Gyönyörű luxustermékek, akár a drága műalkotások, amelyek élvezetéhez viszont – a műalkotásokkal szemben – talán kevesebb intellektuális befektetésre volt szükség. Mint egy különleges ékszer, amelyet magukon viselve, a jólétet és gazdagságot lehetett villogtatva reprezentálni. Vagyis az értékes kurtizán az arisztokrata és patrícius műgyűjtőszennvedély egy speciális műfaja lenne? Mintha az ingyenc gyűjtő *Kunstammer*ének egy becses darabja volna kiállítva valahol a *Historia naturalis* és az értékes műtárgyak csarnoka között félúton.

Azonban van egy másik aspektusa is ennek a cserekereskedelemnek. Nemcsak a kliens vesz árut, hanem a kurtizán is, méghozzá olyan kapcsolati tőkét, státuszt, sőt – mint látni fogjuk – hálózatot, amely nemcsak védelemet jelent számára, hanem ezzel párhuzamosan hatalmat is ad a kezébe. Egyébként az elittel és ezen keresztül az udvarral való kapcsolatára utal az eredeti *cortigiana* kifejezés is. Vonzerejének, vagyis árának egy részét is ennek köszönheti. A férfi tehát státuszt is vásárol, amikor egy-egy híres kurtizán „kegyeit” élvezheti. A megfelelő társadalmi rangban lévő férfi pedig cserébe szintén státuszt ad saját szociális helyzetének kisugárzásaként. Így ez olyan win-win cserekereskedelemnek tűnik, amely során a felek virtuális és valós anyagi értékeket fektetnek be egymásba a profit érdekében, hogy a társadalmi ranglétra tündefokain feljebb juthassanak.

Minél értékesebb egy kurtizán, annál nagyobb a szabadsága, hogy megválogassa, kivel kíván együtt lenni. Ez azért is fontos számára, mert ha elég tehetséges volt, akkor olyan erős és gyenge kötésekkel rendelkező hálózatot építhetett ki maga körül, amelynek ő volt a csomópontja, és így – akár egy mini-naprendszer – befolyásos figurák bolygórendszere állt pályára körülötte. Gravitációs mezeje olyan társadalmi teret alakított ki, amely immunitást és ráadásul – paradox módon – egy nő számára a korban szinte elképzelhetetlen szabadságot és társadalmi mozgásteret is jelentett. (Aretino szatirikus dialógusa Nanna és Pippa között kézikönyvszerűen vázolja fel ennek a társadalmi társasjátéknak a trükkjeit.) Egy udvarhölgygel ellentétben (akire szintén a *cortigiana* szó használatos), a kurtizán kiválaszthatja magának és az ars értelmében vett művészetével meg is jutalmazhatja a kiváló udvari érényekkel bíró *cortegianót*. Vagyis a vonzó és emellett zenei, irodalmi műveltséggel is jócskán rendelkező kurtizán kegyeiért nyíltan, mintegy a színpadon folyt a küzdelem (vagy inkább társasjáték?), és egyáltalán nem volt magától értetődő, hogy ki fogja elnyerni azokat. Nem kaphatta meg bárki, még magasabb társadalmi rangban sem, mert ha így lett volna, akkor egyszerűen inflálódott volna a vonzereje. Mindez úgy hangzik, mintha szűk körű, kis elitklubokról lenne szó, amelyekbe nem is olyan könnyű felvételt nyerni. Így hölgyünk választása olyan értékítélet is egyben, amelyen keresztül a kiválasztott szerencsés vagy rátermett magasabb társadalmi, udvari státuszba emelkedhetett ezen a virtuális számlátrán. A nő és a férfi olyan kaleidoszkóphoz hasonlít, amelyen keresztül gyönyörködhetnek egyszerre magukban, miközben a másikat nézik, és a másikban, miközben magukat figyelik.

Számos levéltári forrásban maradt nyoma a fent felvázolt és általánosnak számító 16. századi velencei „hálózatépítő” gyakorlatnak. Talán a legismertebb, vagy legalábbis legjobban dokumentált a kurtizán Andriana Savorgnan története, aki az 1570-es évek második felében és az 1580-as évek legelején egy egész udvartartást tartott fent maga körül befolyásos nemes urakból, mint például Santo Contarini, Piso Pisani, Filippo da Canal és Scipio Avrogado gróf. De e bűvös körbe tartozott a gazdag polgár Paolo Robazzo és jó néhány egyházi hatalmasság is. Míg végül az összeset dobva, 1581 elején feleségül nem ment az arisztokrata Marco Dandolohoz és beköltözött a palotájába. A történet végül balul sült el, mert boszorkányság vádjával beperelték – ebben talán benne volt a hoppon maradt többi rajongójának keze is – és el kellett menekülnie.¹⁵

Jó hatvan évvel később az alig húsz éves Francesco Pannocchieschi, pápai nuncius nagybátyját kísérve, megrökönyödve ír Velence szexuális szabadságáról: négy-hat férfi is békességben megférve egymással egyetlen nőn osztozik, akinek a házában minden nap esznek-isznak és játszadoznak. Ahelyett, hogy – miként az normális esetben lenni szokott, írja – ellenségeskednének és féltékenykednének egymásra, szoros barátságot éreznek egymás iránt.¹⁶

Egy másik ismert forrás irodalmi ugyan, de cserébe pár évtizeddel korábbi és nagyjából a *Tariffa* születésének idejére tehető: Matteo Bandello 3.42-es novellája egy kurtizánba szerelmes, ám visszautasított milánói ifjúról, aki végül kétségbeesésben meg is öli magát. Az idevágó rész így szól Romhányi Ágnes fordításában: „További érdekesség Velencében, hogy se szeri, se száma itt a kurváknak, kiket a rómaiakhoz és másokhoz hasonlatos finomkodással a velenceiek is »kurtizánnak« neveznek. Megtudtam, hogy van itt egy szokás, amiről még sehol másutt nem hallottam; ez a szokás pedig a következő: egy-egy kurtizánnak rendesen hat-hét helybéli nemes szeretője van, és mindegyik szeretőre egy-egy nap jut a hétből, amikor a hölgygel vacsorázik, majd pedig véle hál. Napközben a kurtizán éli világát, s tetszése szerint rendelkezésére állhat bárki arra járónak, nehogy hiába vesztegeljen, nehogy még a malma berozsdáljon valahogy a nagy tétlenkedésben. Ha meg néha úgy esik, hogy valamely duzzadó erszényű idegen hálni is akar véle, a kurtizán rááll, de előbb megüzeni a soron lévő éjszakásnak, hogy ha tömni akarja véle a garatot, hát nappal tömjé, mert éjszakára ő már elígérkezett. Nem elég tehát, hogy az állandó szeretők mindig egy-egy egész hónapra fizetnek, ráadásul még abba is kötelesek belemenni, hogy a hölgyük olyik idegennel éjjelre is megoszthassa ágyát.”¹⁷

A fentiek alapján kézenfekvő a korszakban a kurtizánnak egy másik mitológiai alakkal, Kirkével való azonosítása, aki a férfiaknak a gyönyörök kelyhét kínálja fel, akik eszüket vesztve habzsolják és szürcsölik az érzékiséget. A jól ismert történet szerint Odüsszeusz társait – lelki alkatuknak megfelelően – különböző állatokká változtatta palotájában.¹⁸ Habár Odüsszeuszra (Hermész segítségével) nem hatott Kirké bűvereje, bája viszont biztos, hogy nem maradt hatástalan, ugyanis az egyezés részéként csak-csak sikerült lefeküdnie a varázslónővel, hogy megszabadítsa társait. Kirké palotájában aztán az állati formájuktól megszabadult férfiak Odüsszeusz-

szal együtt még egy évig ottmaradtak vendégségben. Andrea Alciati nagy hatású és számtalanszor kiadott emblémás könyvének 76. emblémája a legegértelműbb példája ennek a megfeleltetésnek, amely címe szerint óva int a szajhákttól: *Cavendum a meretricibus*.¹⁹

És itt érdemes megemlíteni Ruggiero felvetését, amely szerint egy előkelő kurtizán hatalmát mindezek túl a tőle való félelem is erősíthette.²⁰ A visszautasítás a hoppon járt illető társadalmi státuszát és így becsületét is érinti, amely pedig „az egyén identitását és társadalmi kapcsolatait meghatározó központi kategóriaként funkcionált”.²¹ A becsületsértésként értelmezhető tettek mindíg válaszolni kellett, mert ha ez nem történt meg, akkor a sértett nemcsak magára, hanem környezetére és egész rokonságára is szégyent hozott.²² Csakhogy a visszautasításnak éppen attól volt súlya, hogy a kurtizán szabad akaratából utasíthatta vissza bárkinek a közeledését, és ezt azért tehette meg, mert némelyeket viszont a kegyeibe engedett, akiknek viszont a védelmét is élvezte. Olyan társasjáték volt ez, amely a hatalomért is folyt, és a kurtizánnak azt kellett nagyon ügyesen, akár zseniálisan felmérnie, hogy ki az, akit kiválaszt és ki az, akit visszautasít. Ennek dinamikája úgy mozgott, hogy a kiválasztottak „minőségével” arányosan nőtt a visszautasítottak megalázottságának a mértéke, és a visszautasítottak „minőségével” arányosan nőtt a kiválasztottak értéke, „minősége”. Ráadásul ez a játék – hogy még bonyolultabb legyen – a választónak, vagyis a kurtizánnak is meghatározta az értékét, ami pedig visszahatott a kiválasztás és visszautasítás súlyára, értékére. Ezért aztán az elfogadás/visszautasítás minden egyes gesztusa újrendezte a szeretők és hölgyük viszonyát, ezzel e hálózat minden szerető/szeretett eleme új pozíciót talált e sajátos érték-koordináta-rendszerben, amely végül az imádott/félt kurtizánnak mintegy a tőzsei részvényárfolyamát mozgatta le és fel. Ebben a társasjátékban a visszautasított szerető a becsületét veszíthette el, míg a kurtizán az árát és azzal együtt akár a védettségét.

Az egyik példa erre a fenti Bandello-novella, amely végül tragédiával végződött, és amelyben a visszautasított szerelem és a megalázás szerepet játszott. A másik valós példa viszont a firenzei kurtizán Giuliana Napolitana és egy bizonyos Luigi Dolfin tehetős, velencei nemesifjú esete, aki 1562-ben négy aranyat fizetett ki előre Giulianának, hogy aztán az éjszakát vele tölthesse. A nemesifjú azonban hiába várta a szállásán, Giuliana nem jelent meg, így aztán elment a nő házához, hogy emlékeztesse a kötelességeire, aki viszont nyíltan, gúnyolódó rajongói társaságában újra visszautasította. Dolfin aztán bírósághoz fordult. A tárgyaláson Giuliana 150 lármas ifjúval jelent meg, akik nem csupán erős védőhálót jelentettek a hölgy számára, de egyben a velencei nemes nyilvános megaláztatásának a mértékét is. Luigi Dolfin *virtúján* óriási csorba esett, hiszen Giuliana 150 rajongóját állította szembe a velenceivel, azt demonstrálva nyilvánosan, hogy 150 embernek engedte meg azt, a kegyeibe engedve őket, amit Dolfinnak nem.²³

A harmadik példa a *Tariffában* olvasható,²⁴ hogy ebből mennyi igaz, nehéz lenne felmérni, azonban a fentiekhez kapcsolódó megszegényítésről ügryöl van szó. Egy Diana di San Fantino nevű kurtizán iránt egy hozzá – úgy tűnik – nem eléggé méltó

fiatalember szerelemre gerjedt. A hölgy tarifája egy arany volt, azonban a légyott előtt emberét megittatta valamifajta „bájitalal”, amitől aztán az ágyban rátört a hasmenés. Diana 50 aranyat kért azért, hogy ne kürtölje szét e csúfságot egész Velencében, és ne hozzon szégyent a férfira.

S most a két árlista alapján nézzük meg az árakat, hogy aztán megpróbáljuk megbecsülni, körülbelül mennyit is értek ezek az összegek. Fél ezüsttel és 40 arany fölötti tarifával is találkozhatunk, azonban nem tudjuk meg a két szövegből, hogy az összegek pontosan mire vonatkoznak. A *Tariffa*, ahogy már szó volt róla, néha kis történetekkel van megfűszerezve, valamint esetlegesen a különböző testnyílásokra, esetleg pózra is utal közhelyszerűen a szöveg, de ezekből nehéz lenne általános következtetéseket levonni.²⁵ A fenti Bandello idézetből úgy tűnik, mintha legalább két verziója lenne a fizetésnek: némelyek – a kiválasztottak szűk köre – havi „bérleti díjat” fizetnek, amiben valószínűleg ajándékok is vannak, míg vannak az alkalmi beugrók, akikre vonatkozhat a listákban felsorolt árszabás.²⁶

A *Tariffa* ismeretlen szerzője – általunk ismeretlen szempontok alapján – tényleg felállítja nagyjából száz hölgy népszerűségi (minőségi?) listáját, amelyben keveredhetnek a szerző személyes szubjektív benyomásai és a sugallt objektív kereslet/kínálat törvényei, valamint az obszcenitás figurájának irodalmi, nőcsúfoló/nőimádó műfaji jellegzetességei, amely utóbbi jól illeszkedik az egyszerre megvetett és imádott nőhöz. Szerzőnk nem hagyja az olvasót a sűrűben tévelyegni, hanem Vergiliusként fogja a kezét és vezeti végig Velence bugyrain. Ahogy már volt róla szó korábban, a lista árai arányosak a sugallt minőséggel, azonban ezek alapján nehéz lenne különbséget tenni például a fél aranyba kerülő kurtizánok sokasága között, mert nem árulja el a szerző, mi alapján rangsorolta őket, ráadásul az is megesik, hogy az *ierarchia puttanesca* magasabb fokán van valaki akár fele annyi aranyért.

Az árak objektivitásával kapcsolatban érdemes idézni Nanna szavait Aretinótól: „Az áruba bocsátott gyönyörök ára felől még külön ki kell, hogy oktassalak: mert ez nagyon fontos. Eközben nagyon ügyesen és ravaszul kell viselkedned és ki kell fürkészned az illető vendéged viszonyait. Csináld úgy, hogy az ár mindig egy tucat arany körül mozogjon, de azt se engedd ki a hálóból, aki csak kettőt, vagy csak egyet ad. A nagy árakat kürtöltesd világgá, a csekélyeket hallgasd el. Aki csak egy aranyat ad, végezze a dolgát és fogja be a száját; aki tízet ad, az nagydobra verheti. Ha a hó végén számolást csinálsz, minden titkolt bevétel tiszta nyereség. Az, aki nem adja oda magát, csak ha legalább húsz aranyat kap, olyan mint a papírral beragasztott ablak: a leggyengébb szellő is beszakítja.”²⁷ Ahogy mindjárt látjuk a lenti táblázatból, a 12 arany árfekvés még a kurtizánok között is a luxuskategóriába esne és csak kevesen büszkélkedhettek ilyen cégérrel. Ugyanakkor nem valószínű, hogy ezzel a fajta üzletpolitikával bárki is képes lett volna megőrizni „részvény árfolyamát”.

A *Tariffa* árai táblázatba foglalva:

Fő	14	3	55	11	1	10	3	1	3	1	1	1
Ár	1 mocenigo	2 mocenigo	½ scudo	1 scudo	1.5 scudo	2 scudo	4 scudo	6 scudo	10 scudo	20 scudo	30 scudo	40+ scudo

Figyeljük meg a szerzőnk szerinti hierarchia csúcsán lévő kurtizánokat a tarifájukkal együtt!

1.	Giulia Leoncini (Lombarda)	20 scudi
2.	Cornelia Griffó	40+ scudi
3.	Angela Zaffetta	20–30 scudi
4.	Ferretta	10 scudi
5.	Lucrezia Squarcia (Ruberta)	10 scudi (?)
6.	Marietta Bigolo	6 scudi
7.	Lucia dagli Alberi	4 scudi
8.	Tullia d'Aragona	10 scudi

A fentiek közül érdemes kiemelni Giulia Lombardát, akinek fennmaradt hercegnői gazdagságú inventárium.²⁸ 1531-ben Angela Zaffettáról egy egész, igaz, meglehetősen dehesztáló könyv is megjelent valószínűleg Lorenzo Veniertől: *Trentuno della Zaffetta*. A másik, akit érdemes lehet megemlíteni, a lista nyolcadik helyén álló Tullia d'Aragona költőnő, akivel kapcsolatban azt is feljegyezték, hogy egy német úr 100 aranyat fizetett neki egyetlen éjszakáért.²⁹

A második nyomtatvány csupán felsorolásszerű lista, és 1574 körül adhatták ki octavo formában Velencében. A kis írást egy A. C. E. monogrammal jelölt szerző Livia Azzalinának, a listán árban a második legdrágább kurtizánnak ajánlotta.³⁰ A *Tariffa*hoz képest kimondottan prúd és szűkszavú nyomtatvány szintén idegeneknek készülhetett, mint valami promóciós reklámfüzet vagy névjegykártyák gyűjteménye. Név szerint, betűrendbe olvasható 210 hölgy az elérhetőségük és az árak megjelölésével, amelyek fél aranytól 30 aranyig vannak megszabva. Azonban ez az összeg sehogy sem jön ki, mert ha a megadott árakat összeadjuk, akkor csak 658,5 aranyra jutunk, tehát hiányzik 541,5. Mivel 215 főről ír, de csak 210 szerepel a listán, akik közül ötnél nincs ár feltüntetve, ezért ha elosztjuk a különbözetet, akkor kb. 54 arany/fő jönne ki, ami viszont túl magas, főleg, hogy meg sem nevezi ezen hölgyek felét. De az is lehet, hogy A. C. E. az ajándékokat is belekalkulálta, ami – ezek alapján legalábbis – azt jelentené, hogy kb. a tarifák 80%-áért ajándék is jár a hölgyeknek. (Ha ezt a számítást elvégezzük a *Tariffa* adataival is, akkor a *Tariffa* 104 hölgye kb. 202 scudóba kerülne.)

A *Catalogo* árai táblázatba szedve:

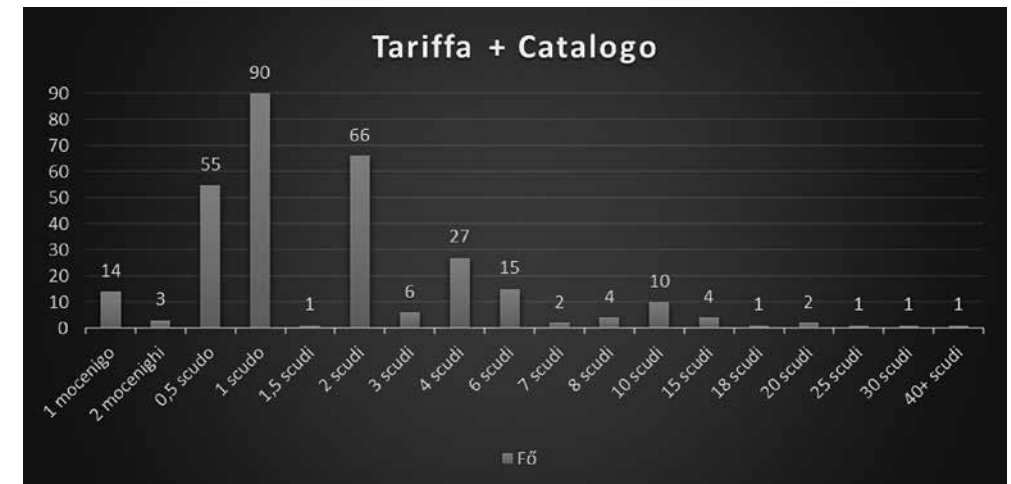
Fő	1	79	56	6	24	14	2	4	7	4	1	1	1	1
Ár	½ scudo	1 scudo	2 scudi	3 scudi	4 scudi	6 scudi	7 scudi	8 scudi	10 scudi	15 scudi	18 scudi	20 scudi	25 scudi	30 scudi

Az alábbi táblázatban pedig a *Catalogo* listájának *crème de la crème*-je látható:

1.	Paulina Filla	30 scudi
2.	Livia Azzalina	25 scudi
3.	Cicilia Caraffa	20 scudi
4.	Cornelia Pesta	18 scudi
5.	Cornelia Granda	15 scudi
6.	Giulia Festina	15 scudi
7.	Lucietta Brunella	15 scudi
8.	Vienna Borella	15 scudi

A két szöveg összesített árlistája pedig fest diagramon ábrázolva:

Ha ezt megvizsgáljuk, akkor azt látjuk, hogy fél és két *scudo* közötti árfekvésben találjuk a legtöbb hölgyet, ezen belül is az egy *scudo* a leggyakoribb ár. Ha az egész skálát nézzük, akkor kiderül, hogy három arany *scudo* lesz az az átlagár, ami fölött már a kurtizánok kasztján belül is az elitet találjuk.³¹ A legalsóbb árfekvésben található nők valószínűleg nem is számítanak kurtizánoknak. A *mocenigo*, azaz *lira* olyan 6,52 gramm súlyú ezüstpénz, amely nevét Pietro Mocenigo dózse (1474–1476) után kapta és stabilan tartotta a 0.948 finomságú ezüsttartalmát végig a 16. században is.

A 21 karátos, 3,403 gramm súlyú arany scudo pedig 0.917 finomságú volt végig, így könnyen meg lehet adni a scudo és mocenigo (lira) átváltási arányát: 1 arany scudo = 6 mocenigo + 12 soldo (0.948 finomságú 0,27 grammos ezüst váltópénz). Így aztán az a 14 fent említett hölgy, akiket egy mocenigóért meg lehetett kapni, átszámolva 24 soldóba kerültek, ami kevesebb mint 1/6-od scudo. Két mocenigo kicsit több mint 1/3 scudo, vagyis pontosabban 78 soldo. (A *Tariffában* nem volt számomra mindenhol világos, hogy a *mezzo* kitétel ezüstre vagy aranyra vonatkozik, végül fél aranyként értelmeztem mindenhol, mert létezett ugyan a mocenigóhoz képest fél ezüstérme – 12 soldo értékű 0.948 finomságú és 3,26 gramm súlyú –, de azt *marcellónak* hívták, míg a fél aranyat *mezzo scudónak*.)³²

De pontosan mit jelentettek ezek az árak? Mennyit értek ezek a tarifák?

Egy átlagos munkás kemény fizikai munkával kb. 3 aranydukátot keresett egy hónapban.³³ A velencei dukát jobb minőségű aranypénz, mint az arany scudo: míg egy scudo 6 lirát és 12 soldót ért (vagyis összesen 156 soldót), addig egy dukát 7 lirát és 6 soldót (vagyis 174 soldót). Így talán jobban átlátható, hogy egy munkás havi keresete kb. 522 soldo volt. Míg a fenti kurtizán-árlista legolcsóbb hölgyei ezt az összeget kb. 20–22 munkás éjszaka alatt keresték meg. Ha tényleg ennyibe kerültek, akkor nagyjából egy fizikai munkából élő átlagmunkás jövedelmét tudták összehozni egy hónapban. Ez nem túl csábító. Ugyanakkor érdemes megjegyezni, hogy egy szolgáló évente keresett öt dukátot (plusz szállást és ételt), ami havonta 65 soldo, amit viszont a legolcsóbb hölgyek is három nap alatt megkerestek. Egy másik adat szerint egy fiatal szolgálólány 1, míg egy dajka 2 scudót kereshetett havonta (plusz szállást és ételt), ez sokkal jobban hangzik, havi 150–300 soldót jelent.³⁴ Azonban még ezt is meg tudták keresni (igaz, se szállás, se étel) 6–12 éjszaka alatt a legolcsóbb, egy ezüstért dolgozó kurtizánok.

Ha viszont egy scudóval számolunk, amely ársávban a legtöbbször, vagyis 90 főt találunk, akkor egy fizikai munkás havi jövedelmét 3–4 éjszaka alatt, míg egy szolgálólány havi fizetését 1–2 éjszaka alatt meg tudták keresni. És ha a fenti számításunk alapján a 3 scudo/éjszaka átlaggal számolunk, akkor megfordítva a számolást azt látjuk, hogy egy átlagos kurtizán 26-szor annyit ér a munkaerőpiacon, mint egy munkás, akinek a napi bére (ha az egyszerűség kedvéért 30 munkanappal számolok egy hónapban) 17–18 soldo. És ha a szolgálóleányhoz viszonyítjuk, akkor egy átlagkurtizán még többet, 50–100-szor annyit ér. De a végletek kedvéért nézzük meg Cornelia Griffót, aki a *Tariffa* szerint minimum 40 scudóért kapható csak meg egy éjszakára. Mennyit is ér ez? Egy fizikai munkás éves fizetését. A költőfejedelem Ludovico Ariosto 75 scudót keresett évente Ippolito d'Este bíboros szolgálatában. Ezt az összeget egy átlag kurtizán három scudós tarifával 25 munkás nap alatt összeszedhette. Pár évtizeddel korábbi adat szerint egy Madonna Chaterina nevű nyolc gyermekes firenzei özvegy évi 22,5 aranyból épphogy, de el tudta tartani a családját, míg egy firenzei borbély 30 forintból nem csak a feleségének, anyjának és két gyerekének tudott ellátást biztosítani, de az egyik fiát még iskolába is be tudta írni.³⁵

Egy városi tanár átlagkeresete Velencében évi 20–30 dukát volt pótköltségekkel és szállás hozzájárulással. Korábbi az adat, de például az 1450-es években a Scuola di San Marcóban egy tanár évente 25 dukát fizetést és 10 dukát lakhatási költséget kapott. Érdemes ehhez még hozzávenni az egyetemi tanári fizetéseket is a 16. század eleji Padovából. Egy morálfilozófiát oktató tanár évi 15 aranyat, a logikatanárok évi 20 és 35 aranyat, a természetfilozófia professzorai évi 20 és 47 aranyat kaptak. A tomista teológus Gaspare Mansueti da Perugia 60, míg a matematikus Bernardino Trinca 70 forintot keresett. De vannak jobb fizetések is: a szkotista teológus Maurice O'Fihely mellett a tomista metafizika tanára, Girolamo da Monopoli és a retorikatanár Raffaele Reggio 100 aranyat, míg a görög tanár Marco Musuro már 140 aranyat, a szkotista metafizika tanára, Antonio Trombetta még többet: 150 aranyat is megkeresett évente.³⁶ Tehát ezek alapján egy morálfilozófus éves keresete annyi, amennyit egy átlagos kurtizán – finoman fogalmazva – öt menettel összeszedett. Másként nézve az árakat: a fenti tudományok közül a leginkább megfizetett szkotista filozófianár éves fizetését egy átlagos kurtizán heti egy légyottal tudta összehozni a két szemeszter alatt. Persze voltak professzori sztárfizetések is, például Pietro Pomponazzi 370 aranyat keresett, de vele érdekesebb a luxus kategóriájú kurtizántarifákat összehasonlítani.

Ahhoz viszont, hogy e hölgyek fenn tudják tartani a kívánt luxust, vagy legalább a látszatát és ezen keresztül az árfolyamukat is, a bevétel nagy részét luxuscikkre el is kellett költeni. Nehéz manapság felfogni azt, mennyire nem volt magától értetődő, hogy valaki új ruhát hordjon. A ruhák jelentős részét az átlagemberek vagy örökölték, akár több generáción keresztül vagy használtként vették házalóktól, esetleg zálogosoktól.³⁷ Az emberek nagyon nagy része egyszerűen nem kiválasztotta, hanem csak megkapta a ruhákat, mintha nem is ők irányítanák, hanem csak „megtörténne velük” az öltözködés, ahogy a társadalmi folyamatok jó része is kontrollálhatatlanul esik meg az emberrel. Ehhez képest a kurtizánok nem csak, hogy válogathattak az új ruhaneműk között, de akár luxuskategóriájú darabokat is vehettek. Tessa Storey tanulmányának 49 ruhadarabja alapján nyugodtan feltételezhetünk egy nagyjából 3–5 scudo értékű öltözékekből álló átlagruhatárat, ami egy szolgálólány több havi keresetének felel meg (de akár 25 és több scudónyi ruhákkal is találkozunk).

Egy szerény otthonért kb. 15 dukátot kellett fizetni évente, 45 dukátért már úri kényelemben lehetett lakni. Tehát Cornelia Griffó majdnem egy éjszaka megkereshette az éves bérleti díját egy velencei palotának, de ha csak 10 scudóval számolunk (pl. Tullia d'Aragona hivatalos ára), akkor is pár éjszaka alatt össze lehetett hozni. A festő Lorenzo Lotto például szerény 14 dukát bérleti díjat fizetett évente, míg Tiziano 92 dukátot. Sikeresebb kurtizánok 80–100 arany scudót is kifizettek bérleti díjként.³⁸

Az életszínvonalukról és az árak nagyságáról jó képet vázolnak fel a hivatalos büntetési tételek is, amelyeket a kurtizánoknak kellett megfizetniük valamilyen prostitúcióval kapcsolatos törvény megsértése miatt. A velencei Magistrato delle Pompe a prostituáltak hivalkodó fényűzését szankcionáló jogsértéseinek listája alapján 1579

és 1617 között csak úgy röpködnek a 10 és 40 dukát közötti büntetések, de találkozzunk 150, sőt 300 dukátos büntetési tétellel is.³⁹ Ezek nem lehettek egyszerűen prostituáltak, a szöveg a büntetéseknél jelzi is, hogy *Cortesanaról* van szó. Ilyen mértékű büntetéseket manapság cégek kapnak, egy szolgálólány egyszerűen képtelen lett volna kifizetni még a legkevesebb büntetést is, hiszen nagyjából egyéves keresete lett volna. Ha viszont a fenti táblázatot megnézzük, akkor az általános büntetési tarifák nem igazán okozhattak gondot egy átlagkurtizánnak.

A két vizsgált lista csak a luxusprostituáltakat tartja számon. Ha hihetünk Marino Sanutónak, akkor a 16. század elején több mint 11 ezer prostituált volt Velencében. A *Tariffa* épphogy több mint 100 neve tehát a felső 1%-ot jelenti, és közülük is 17 még az aranytarifát sem éri el, mégis felkerült a listára. A maradék 99% viszont nyomorúságos körülmények között élhetett néha egészen nyomorúságos tarifákkal.⁴⁰ Nem lehettek se Danaék, se Kirkék, és aranyeső helyett csupán garasok hullottak a hasukra.⁴¹

Jegyzetek

- 1 Teljes címe: Tariffa delle puttane ovvero ragionamento del forestiere e del gentil'huomo: nel quale si dinota il prezzo e la qualita di tutte le Cortegiane di Vinezia; col nome delle Ruffiane: et alcune novelle piacevoli da ridere fatte da alcune di queste famose signore a gli suoi amorosi (In terza rima). Stampato nel nostro hemisphero l'anno 1535, messe di Agosto. (a továbbiakban: Tariffa).
- 2 A szerzőséggel és szöveggel kapcsolatos összefoglalást lásd: Tariffa delle puttane di Venegia, a cura di Danilo Romei. Nuovo Rinascimento, Firenze, 2020. (a továbbiakban: Tariffa 2020) 6–13, 64–66. o.
- 3 Összefoglaló elemzését lásd: Pucci, P.: Decostruzione disgustosa e definizione di classe nella Tariffa delle puttane di Venegia = Rivista di Letteratura Italiana 28 (2010), 29–49. o.
- 4 „... in queste rime mie / Si ragiona di monache e donzelle / Ma de le puttanescche ierarchie, / Di ruffe e per qual prezzo e queste e quelle / Vi prestino al chiavar tutte le vie.”
- 5 Coletti, F.: Liaisons vénales et amours extra-conjugales à Venise au XVIe siècle : réalités sociales et représentations littéraires. PhD, Université Toulouse le Mirail – Toulouse II. 2016. 402–403. o. Néhány kiadás, amelyeket megemlít: Bartolommeo di Pasi, Tariffa de pesi e mesure, Venesia, Albertin da Lisona Vercellese, 1503; Bartolommeo di Pasi, Tariffa de pesi e mesure correspondenti dal Levante al Ponente, da una terra a laltra, e a tutte le parte del mondo; con la noticia delle robe che se trazeno da uno paese per laltro, Venetia, Alexandro di Bindoni, 1521; Alessandro Moresini, Tariffa del pagamento di tutti i dacia di Venetia ... [Venise, ca. 1525]; Zuane Manenti, Tariffa de cambi e altro composta ..., Vinegia, Giovan' Antonio di Nicolini da Sabio, 1534.
- 6 Ruggiero, G.: Who's Afraid of Giuliana Napolitana? Pleasure, Fear, and Imagining the Arts of the Renaissance Courtesan = The Courtesan's Arts Cross-Cultural Perspectives. Ed. Martha Feldman, Bonnie Gordon. Oxford University Press, Oxford, 2006. 282. o.
- 7 Csak pár példa Danilo Romei jegyzetei alapján: a fica (pina) szóból képzett hímnemű fico mint segg (604. sor) még könnyen feloldható. Viszont nehezebb a „Giunger col pastorale a ser Clemente” kifejezés megfejtése: arrivare col cazzo al buco del culo (279. sor). Hasonlóan talányos az „il Tago aurato e la corrente Tana” (555. sor), amelyből a Tajo folyó lenne a segg, míg a Don a pina.
- 8 Lásd a korszak oly sok szerelmi traktátusát (például Agnolo Firenzuola: A nő szépségről), amely az ideális nőt és nőiességet a leggiadria, grazia, venustà, aria, vaghezza, maestà stb. fogalmak körülírásával, meghatározásával próbálta megfejteni. Ha ebből a szemszögből nézzük, akkor a vizsgált listák olyanok, mintha ezeknek a szerelmi traktátusoknak a nőideáljától való távolság alapján áraznák be a valóságos nőket.

9 Firenzuola, A.: A nő szépségről. Ford., jegyz. Molnár Dávid. Attraktor Kiadó, Gödöllő, 2010. 45, 110. o.; Molnár Dávid: A ficinói fuorelmélet nescio quidje = Magyar Filozófiai Szemle 59 (2015), 43–56. o.

10 Lásd ehhez: Santore, C.: Danaë: The Renaissance Courtesan's Alter Ego = Zeitschrift für Kunstgeschichte, 54 (1991), 412–427. o. Számos festmény készült ezzel az áthallással. Tizianótól több verziót is ismerünk szolgáló/kerítővel vagy nélküle. Hendrick Goltzius 1603-as festményén egyértelműen felismerhető az öreg kerítőnő, aki egy arany serleggel várja az égi áldást. A képen a segítőkész kis cupidók nyakában aranyláncok csörögnek. A festőnő Artemisia Gentileschi Danaéjának pedig alig jut el az ágyékaig valami a lehulló aranyesőből, mert a szolgáló/kerítőnője szinte az összeset felfogja a kötényében. Antonio da Correggio kései képén a széttárt combú Danaé előterében két cupidó mintha aprópénzt számolna. Denys Calvaert festményén (Kingston upon Hull, Ferens Art Gallery) egy szakállas atyai alak nyúl le az égből pénzt osztva és szórva, miközben Amor – hiszen ennek semmi köze a szerelemhez! – a bal alsó sarokban alszik.

11 Bassanese, F. A.: Private Lives and Public Lies: Texts by Courtesans of the Italian Renaissance = Texas Studies in Literature and Language, 30 (1988), 295–319. o.

12 A Tariffa (178–207. sorok) hierarchiájának az ötödik fokán található Lucrezia Squarcia (lásd lejjebb) kis Petrarca-kötetét mindenhova magával vitte a kezében, hogy jól lehessen látni, és Homéroszról, Vergiliusról, a zenéről vagy a toszkán irodalmi nyelvről vitakozott a társas összejövetelek alkalmából.

13 A kurtizán/kurva kép[zelés]ről való tömör és megvilágító elemzést lásd: Cohen, E. S.: „Courtesans” and „Whores”: Words and behavior in roman streets = Women's Studies: An inter-disciplinary journal, 19 (1991), 201–208. o.

14 Ruggiero, G. (2006) i. m. 282–283 o.

15 Ruggiero, G.: Love Bound: Andriana Savorgnan, Common Whore, Courtesan and Noble Wife. In: uő: Binding Passions: Tales of Magic, Marriage and Power at the End of the Renaissance. Oxford University Press, New York – Oxford, 1993. 24–56. o. Hasonló a története Cornelia Griffónak is, aki az 1520-as években az egyik legünnepelebb kurtizánja volt Velencének, és akit végül feleségül vett egy dúsgazdag patricius, ám pár év múlva újból kurtizán lett (Tariffa 2020:26).

16 Scarabello, G.: Il gioco dell'amore: Le cortigiane di Venezia dal Trecento al Settecento. Berenice, Milano, 1990. 25–26. o.

17 Bandello, M.: A pajzán griffmadár. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1979. 482. o. Erről a szokásról és a hozzá kapcsolódó amico fermo kifejezésről lásd: Cohen, E. S., i. m. 206. o.

18 A szerelmi szenvedély általánosabb szimbólumaként lásd például Cesare Ripánál (Ripa, C.: Iconologia. Ford., jegyz. Sajó Tamás. Balassi Kiadó, Budapest, 1997. 453. o.): „Jól gondoljuk meg tehát, hogy a fenti figura a szerelmi szenvedélyt festi, amely uralma alá hajtja mindazokat, akik tétlenül hagyják magukat befogni az érzékeknek tetsző és gyönyörűséges dolgok csábításától, miközben intellektusuk elhomályosul, értelmük elvész, s szinte oktalan állatokká változnak, ki-ki saját természetes hajlamának megfelelően: így a dühös természetűek szinte medvékké és oroszlánokká válnak, a test rabjai disznókká, az irigyek kuttyákká, a torkosak farkasokká és így tovább.” (Sajó Tamás fordítása.)

19 „Sole satae Circes tam magna potentia fertur, / Verterit ut multos in nova monstra viros. / Testis equum domitor Picus, tum Scylla biformis, / Atque Ithaci postquam vina bibere sues. / Indicat illustri meretricem nomine Circe, / Et rationem animi perdere, quisquis amat.” Ennek korabeli kommentárját lásd: Alciati, A.; Mignaut, C.: Emblemata, Parisiis, apud Ioannem Richerium, via D. Ioannis Lateranensis, 1589. 283–286. o.

20 Ruggiero G. (2006) i. m. 282 o.

21 Erdélyi Gabriella: Szökött szerzetesek. Erőszak és fiatalok a késő középkorban. Libri Kiadó, Budapest, 2011. 119. o.

22 Uo. 118. o.

23 A történet lásd részletesebben: Ruggiero G. (2006) i. m.

24 Tariffa 379–453. sorok

25 Habár nem tartozik a korszakhoz, mégis érdemes lehet megemlíteni, hogy a források alapján arra lehet következtetni, az antikvitásban a görögök a szexuális pozitívumokat is bearázták (legalábbis az olcsóbb bordélyházi szinten): a κούρδα három obulusba került és talán azért ilyen olcsó, mert egy kültéri gyors

menetre utal, nekitámaszkodva valaminek, „fejfel előrehajolva”. A λορδός nevű póz (hátról, miközben a nő hátrahajol) egy drachma (hat obulus), míg a κέλης (lovaglás) a legdrágább, de annak nem ismerjük az árát. Egy hetéra, vagy fuvoláslány hoszteszként való kibérlése – szex nélkül – egy éjszakára két drachma, de a keresettebbek 10 vagy akár 12 drachmába is kerülhettek. És persze vannak egészen kirívó – akár napi 300 drachmás – árak is (ennyiért már lehetett rabszolgalányt is venni). Ezekhez az árakhoz jó viszonyítási alap lehet, hogy egy jól képzett munkás napi díja volt egy drachma. A másik jól mérhető viszonyítási pont a bor: a legolcsóbb bor az ún. τρικτύλος volt, amiből 2.5 liter került három obulusba, vagyis egy κύβδα 2.5 liter asztali bort ért. Persze ez nem is tűnik annyira kevésnek, ha azt vesszük, hogy egy munkás napi 5 liternyi olcsó bort vehetett a fizetéséből. (Davidson, J.: *Courtesans & Fishcakes. The Consuming Passions of Classical Athens*. FontanaPress, London, 1998. 170–170, 186–188, 191–193, 196–198. o.) A római prostituáltak árszabásáról és ennek a pozitívakkal, technikákkal való összefüggéséről, valamint a tarifák reálértékéről lásd: McGinn, T. A. J.: *The Economy of Prostitution in the Roman World: A Study of Social History & the Brothel*. University of Michigan Press, Ann Arbor, 2004. 40–55. o.

26 Szintén a görögök érdekes különbséget is tettek a két szerető közötti szexuális aktus és az árult/vásárolt szexuális aktus között. Az előbbi egymásnak adott ajándékok egy másik, fizikai szintje, amely az érzékszervek közül már a tapintást is belevonja az ajándékozás gesztusába, míg a pénzért/akármiért vásárolt kereskedelmi kapcsolat már a hübrisz kategóriájába esik. Ezen szempont alapján a reneszánsz kori luxuskurtizán ideális esetben elkerülné a hübrisz vádját, vagy legalábbis sokkal ritkábban lehetne ezzel vádolni, nem úgy, mint szerencsétlenebb és kiszolgáltatottabb bordélyházi társát. (Davidson, i.m. 117–118. o.)

27 Nanna szavait Aretinótól lásd: Aretino, P.: *Az apácák élete – A hetérák tudománya*. (Beszélgetések) Littera Kiadó, Pécs, 1990. 190. o.

28 Ennek részletes elemzését és értékének megbecsülését lásd: Santore, C.: *Julia Lombardo, „Somtusua Meretrize”*: A Portrait by Property = *Renaissance Quarterly*, 41 (1988), 44–83. o.

29 Graf, A.: *Attraverso il cinquecento*. Loescher, Torino, 1916. 252. o.

30 Cicogna, E. A.: *Saggio di Bibliografia Veneziana*. Merlo, Venezia, 1847. 932. o.; *Catalogo di tutte le principal et più honorate Cortigiane di Venetia, qui riprodotto da un rarissimo esemplare a stampa del secolo XVI = Leggi e memorie Venete sulla prostituzione fino alla caduta della republica*. Marco Visentini, Venezia, 1870–1872. II. 9. o.

31 Hogy Bethlen Miklós életrajzának jól ismert jelenetében Lucietta melyik kategóriába esett, nehéz lenne megmondani, de Bethlen balhész szolgájának Istvándi Istvánnak „sokkal több volt a praetensiója” mint három arany, amikor feltartóztatták a velencei hatóságok. Ezek alapján, még ha bizonyosan számolhatunk is némi inflációval, a Lucietta nevű hölgy kimondottan drága kategóriába tartozott.

32 Papadopoli Aldobrandini, N.: *Le monete di Venezia. Parte II. Da Nicolò Tron a Marino Grimani, 1472–1605*. Libreria Emiliana, Venezia, 1907. 29, 140. o.

33 Santore C., i. m. 45. o.

34 Storey, T.: *Clothing Courtesans: Fabrics, Signals, and Experiences = Clothing Culture, 1350–1650*. Ed. Catherine Richardson. Routledge, London – New York, 2016. 101. o.

35 Grendler, P. F.: *Schooling in Renaissance Italy: Literacy and Learning, 1300–1600*. The Johns Hopkins University Press, Baltimore – London, 1991. 103. A 15. század első felében a firenzei San Gallo kórház feljegyzései szerint egy beteg napi szükséglete 650 gr kenyér (~1500 kalória) 10 dénárért, 7 dl bor (4–500 kalória) 7 dénárért és 100–200 gr hús (~400 kalória) 7 dénárért, vagyis napi 24 dénár, ami két ezüst soldót tesz ki. Lodovico Ghetti ugyannerre a kórházi számlára 1445 körül készített feljegyzéseket, amellyel Firenze éves ételfogyasztását próbálta kiszámítani búzában, borban, húsban és olajban. Számításai szerint ezek napi átlagára ~19 denari di piccioli (690 gr búza: ~8 d; 8 dl bor: ~7,5 d). Ezek alapján nagyjából minimum 2 soldóval lehet számolni fejenként, amit naponta ételre kellett költeni. (Goldthwaite, R.: *The Building of Renaissance Florence: An Economic and Social History*. Baltimore – London, 1982. 342–350. o.)

36 Grendler, i. m. 370. o.

37 Egy fennmaradt 1417-es pistoiai számlakönyvben a zálogba adott tárgyak legnagyobb része, 57%-a ruhanemű volt, amelyek a legtöbbször elnyúttak, kopottak és szakadtak voltak (Roover R. de.: *Money,*

Banking and Credit in Medieval Bruges: Italian Merchant-bankers, Lombards and Money-changers: A Study in the Origins of Banking, Cambridge (Massachusetts), 1948. 121. o.).

38 Graf, A. i.m. 243 o.

39 *Repertorio ossia Rubrica delle pubbliche Meretrici condannate per trasgressioni alle Leggi promulgate dal Magistrato delle Pompe dal 1578 al 1617 = Leggi e memorie Venete sulla prostituzione fino alla caduta della republica*. Marco Visentini, Venezia, 1870–1872. 11–25. o.. A lista legelején két büntetéssel is (20 dukát) találkozunk Andriana Saurignana ellen 1579-ből és 1581-ből. Ő talán a korábban már említett híres Andriana Savorgnan?

40 Cohen, E. S. i.m. 1991

41 A tanulmányhoz felhasznált további irodalom: Larivaille, P.: *La vita quotidiana delle cortigiane nell'Italia del Rinascimento – Roma e Venezia nei secoli XV e XVI*. Rizzoli, Milano, 1975; Mantioni, S.: *Cortigiane e prostitute nella Roma del XVI secolo*. Aracne, Roma, 2016.

Kora
tavasz

LAPIS József

Fejezetet írni a város „viharos, romantikus” múltjába¹

A *Korán sötétedik* című irodalmi antológia 1932-ben jelent meg Sárospatakon, a kollégiumi nyomda kiadásában.² A kiadvány Szabó Zoltán teológiai tanár előszavát, valamint négy diák – Nagy István, Gr. Haller Gábor, Stéphan László, vitéz Kárász József – verseit és elbeszéléseit tartalmazza.

A kiadvány megjelenése nagy port kavart az egyházkerületben, s az írások jelentőségén és felforgató természetén túlmutatóan szélsőséges reakciót váltott ki.³ Az antológia *spiritus rectora*, Szabó Zoltán megrovást kapott, a szerzők közül ketőt – Kárász Józsefet és Nagy Istvánt – pedig eltávolították az intézményből.⁴ Diénes Dénes írásából kiderül, hogy az erőteljes válaszlépésnek elsősorban az lehetett az oka, hogy az intézményfenntartó a kor politikai klímáját felmérve tartott attól, hogy a kiadvány néhány szövege miatt a pataki teológia „kommunista” szimpátiával, a „szovjet propaganda” támogatásával lesz vádolható, ez pedig veszélyeztetheti a központi anyagi támogatás biztos folyósítását, illetőleg fegyvert adhat azok kezébe, akik a pataki lelkészképző bezárását szorgalmaznák.⁵ Emiatt érezhették szükségét a demonstratív ítéletnek – miközben a tanári kar (Mátyás Ernő igazgatóval, Vasady Béla és Trócsányi József professzorokkal az élen) és a diákság kiálltak a meghurcolt fiatal professzor és teológustársaik mellett.⁶ Az ügyben maga is kihallgatott teológus, Koncz Sándor késői tanulmányában hangsúlyozza a teológia szolidaritását a vádoltakkal szemben, valamint azt, hogy a fő szempont „három autonómia” megvédése volt: az egyetemes lelkiismeret- és szólásszabadságé, a pataki főiskola évszázados intézményi szabadságáé,⁷ valamint „a perbe fogottak személyi szabadságáé”. E hármas szabadságjogot szem előtt tartva igyekezett az intézményvezetés különböző módszerekkel ellentartani a kerületi nyomásnak, ameddig csak lehetett. Koncz leírja, hogy amikor értesültek az egyházkerület kemény elmarasztaló ítéletéről, a diáktársak kijelentették, hogy ha Szabó Zoltánt elmozdítják helyéről, egyöntetűen átjelentkeznek Budapestre vagy Debrecenbe.⁸

Az *Irodalomtörténeti Közlemények* 1934/4. számának „Az 1933. év irodalomtörténeti munkásságá”-t listázó irodalomtörténeti repertórium a fölveszi az antológiát, és mellette három könyvismertetést följegyez róla: Képes Géza a *Protestáns Szemlé*-ben, Végh Jenő a *Kálvinista Szemlé*-ben írt a könyvről, s a *Pesti Napló* is szemlélte.⁹ Az abban az időszakban Sárospatakon tanító, 1933-ban már önálló verseskönyvvel

jelentkező Képes Géza¹⁰ markáns és szarkasztikus ítéletet mond Haller Gábor és Stéphan László „reménytelenül nem-írásai”-ról: szövegeikből „csak szerkesztői üzenetek elriasztó példatáraiba kérezkedő sorokat idézhetnék”.¹¹ Nagy István költői-írói törekvéseit ugyan méltányolja, de alapvetően úgy érzi, hogy nem tud túllépni az epigonizmuson (Ady, Babits és Mécs László neveit említve). Egyértelműen Kárász József prózaművészetét becsüli a legtöbbre, s bár Szabó Dezső és Móricz Zsigmond hatását kiemeli, hangsúlyozza, hogy esetében nem utánzásról, hanem továbbörökítésről és hagyományfolytonosságról beszélhetünk. Sem Képes, sem Végh Jenő, sem a *Pesti Napló* „p-i” monogramú munkatársa nem utal semmilyen olyan erkölcsi vagy ideológiai problémára a művekkel kapcsolatban, amelyek alátámasztanák az egyházkerületi reakció jogosságát. A *Pesti Napló* cikkírójának véleménye egyenesen az, hogy – a tehát kirügött, elmarasztalt – Nagy István kiemelkedő versei „egy tiszta lélek istenkereső vívódásait írják le”.¹² (Összecseng ez a jellemzés Mátyás Ernő teológiai igazgató véleményével, amely szerint „egy istenkereső lélek őszinte és komoly megnyilvánulásáról” van szó. Ezzel szemben Elekes Imre pataki gimnáziumi igazgató a diákságot veszélyeztető ateizmusról beszélt.¹³) A *Pesti Napló* munkatársa a Kárász Istvánra átkeresztelt Kárász József „*Legátus*” című novellájáról pedig azt írja, hogy az „éles szociális érzékről tanúskodó, egyházát hibáiban is nagyon szerető ember írása”.¹⁴ A recenziók már jelzik azonban azt, hogy Nagy és Kárász műveiben egyfelől a társadalmi kérdések érzékeny reflektálása, másfelől a belső egyházkritika is megjelenik. Koncz Sándor tanulmányában kiemeli, hogy az előszóíró, a fiatal feleségét csak nemrégiben, tragikus módon elveszítő Szabó Zoltán a per során a kötet, a diákok és saját szerepe védelmében hangsúlyozta, hogy a szellemi és művészi életben a konstruktív kritika előrevívó, nem destruktív hatású, hanem jobbitó célzatú, a valóságos helyzet feltárásával a közös ügy, a közösség ügyének érdekét szolgáló és azt előremozdító.¹⁵ Egybecseng ez Végh Jenőnek a *Kálvinista Szemlé*-be írott poétikus hangvételű ismertetésével, amelyben arra hívja fel a figyelmet, hogy „[a]z igazsággal szembe kell nézni, mert az önámítás lidércei vészes ingoványokra vezetik az egyént és a társadalmat egyaránt”.¹⁶

Nem véletlen, hogy a szociális kérdések iránti nyitottság kialakult a pataki teológiai ifjúságban, hiszen az előszóíró Szabó Zoltánhoz erőteljesen kötődő falukutatás, az „arccal a falu felé”-gondolat ekkoriban bontakozott ki. A faluszeminárium elsődleges célja az volt, hogy a pataki teológusok ismerjék meg a vidék kistelepüléseinek világát, sajátosságait: ahol jó eséllyel szolgálni fognak, és ahonnan nagyobb részt maguk is származnak.¹⁷ Nem véletlen, hogy a faluszemináriumok Szabó Zoltán melletti másik nagy egyéniségét, Újszászy Kálmánt is kapcsolatban hozzák az antológia ügyével. Nagy Antal Mihály a filozófus-teológus tanárról írott könyvében levéldokumentumok alapján azt véleményezi, hogy Újszászy maga is valamilyen támogató szerepet játszhatott az antológia körüli dologban.¹⁸ Kiss Sándor, a Soli Deo Gloria mozgalom egyik vezetője szerint a bodrogközi falukutatás során látottak nagyban hozzájárultak az antológia anyagának sajátos szemléletmódjához, amennyiben a társadalmi nyomorúság megtapasztalása a résztvevő Kárász Józsefnél az elbeszélésekben talált

közvetítő csatornát. (Kiss szerint egyébiránt a kötetkiadást követő felzúdulás, illetőleg a szerzőket és Szabó Zoltánt ért szankciók visszavetették valamelyest a szociográfiai érdeklődés és anyaggyűjtés iránti korai lendületet.)¹⁹ Hogy Kárász mennyire kötődött a faluszemináriumhoz, világosan jelzi, hogy 1936-ban a *Magyar Út* – a Soli Deo Gloria fóruma – számára szemlélte Újszászy Kálmán *A falu – Útmutatás a falu tanulmányozásához* (Sárospatak, 1936) című művét. Kárász későbbi visszaemlékezésében írja: „Ebben a nagyon mozgalmas esztendőben alapozta meg Újszászy Kálmán a faluszemináriumot Patakon, egy-két földérítő úton a Bodroghözben még én is részt vettem. Ez a komoly szociográfiai munka is a pataki szellem haladó vonására utal, s akik a mai utazót a múlttól tájékoztatják, ezt sincs okuk elhallgatniuk.”²⁰

Az *Új Írás* folyóiratban két érdekes késői reakciót találunk a *Korán sötétedik*del kapcsolatban. Gerelyes Endre, a fiatalon (37 évesen) elhunyt író-újságíró 1963-ban ad körképet Sárospatakról, a város múltját, érdemét rendre méltányolva, ám a korabeli állapotokat, kondíciókat gyakran kritikával illetve. Röviden jellemzi a „pataki szellem”-et: „Összetevői: a mély és nem primitív lokálpatriótizmus, a hősi múlt nosztalgikus szeretete, a közelmúltban elszenvedett – vélt, vagy valóságos – sérelmek mazochisztikus pátyolgatása, s egy nagyon erős, de nem agresszív, főképpen a vallás köntösét felöltő idealizmus.”²¹ Gerelyes szocialista meggyőződéssel véli úgy, hogy ami valaha haladó, „progresszív protestantizmus” volt, az egy más korban, ha statikusan ragaszkodnak hozzá, már elavulttá, „elévültté”, „reakcióssá” válik. Az antológiára azután tér rá, hogy beszédbe elegyedett egy a fenti szellemben gondolkodó, a szerző szerint „anakronisztikus” nézeteket valló fiatalemberrel. „Azért a pataki tudat mégsem ilyen sivár és félelmetes [...]. Azután annak a sokat emlegetett »pataki szellem«-nek a múltban is voltak, most is vannak előremozdító, lendítő erői. Legpregnansabb bizonyítéka egy 1932-ből származó, igénytelen, félkemény kötésű, sárga füzet. Címe: »Korán sötétedik«. A könyv, noha gyémántokat nem lel benne az ember, érdekes, értékes, mert az akkori, ottani idők ideológiai preparátuma.”²² Gerelyes szellemesen közvetített véleménye a szerzőkről lényegében nem tér el a már ismertetett recenziókéétől, ugyanakkor időnként kap némi vörös árnyalatot. Stéphan Lászlóra nem sok szót veszteget, „szürke és unalmas”, „[n]ovellái simán kivédtek volna a Gestapó cenzúráját, vagy az Údvadsereg lektorainak gyanakvását. Tipikus taktikázó jóemberkedő csacsiságok.”²³ Haller „gróf urat” már terjedelmesebben piszkálja, „infantilis Ady-utánzat”, fájdalmas busongás – de ami részletes cáfolatra készíti a szerzőt, az az, hogy Haller egyik novellájában a vörösök oldalán harcoló „forradalmas katona” szinte passzióból lelövi a „kenyér- és grízjegyet lobogtató”, beteg fiának élelmiszert szerezni akaró magyar asszonyt. Gerelyes hiteltelennek és ideológiailag tendenciózus ábrázolásnak tartja a művet. „A parttalanul locsogó, stephánkodó szelíd és buta szentimentalizmus így kap sodort és irányt, így válik piszkos támadóerővé.”²⁴ Nagy István és Kárász József írásait ugyanakkor méltányolja – részint szintén ideológiai okok miatt. „Nagy István írásaiban a szabad és tiszta szellem első szárnycsapásaira figyel az ember. Logikusan – progresszivitásuk és biztonságuk miatt mégis megdőbentően – növekszik a költemények súlya.”²⁵

Gerelyes nagyra becsüli, hogy az *Isten* című vers hangvétele nem kételymentes kegyességet mutat, pedig „Nagy István, teológus. Patinás főiskolán, nagy képzettségű tanárok keze alatt növekszik.”²⁶ Legtöbbre ő is Kárász novelláit tartja, s elődként szintén Móriczot és Szabó Dezsőt nevezi meg. A *Vén csontok a gátomról* írja, hogy „stiláris naivságai ellenére megrázó, tragikus novella. Nem kommunista röpirat. Egy református iskola nyitott szemű diákja írta, s ez reá, néhány tanárára, az iskola szellemének legértékesebb vonásaira dicsérő tanúságtétel.”²⁷ Nem tanulság nélküli a hatvanas évek elkötelezett újságírójának helyzetértékelését olvasni – hogy ő mi-ért, mivel indokolva emel ki és marasztal el szerzőket, amellet, hogy magának és korának értékpreferenciáiról tanúskodik, segít megérteni, hogy a harmincas évek egyházkerületi vezetése miatt láthatott veszélyt bizonyos művek szemléletében, hangvételeiben.

Szabó Pál 1964-ben írt pár oldalas visszaemlékezést sárospataki élményeiről. A később ismertté váló író–politikus a 30-as évek elején kezdett regényírói karrierjébe, s élményanyag gyűjtése végett szívesen járta az országot, a vidéket. Meghívták Patakra, a Teológiára, „hogy látogassam meg a főiskolát, s őket, legyek a vendégük, ameddig nekem tetszik, vagy ameddig ráérek”.²⁸ Szabó kitér az antológiára, amelyet akkor nyomtattak ki, s – „természetesen” – elolvastattak vele. A könyvről emlékezetből ír, a versek nem ragadtak meg számára, de „Kárász Jóska” novellái igen. Gerelyessel ellentétben Szabó Pál foglalkozik a kötet sajátos utóéletével. „Azt mondtam Kárász Jóska-nak, hogy... ezért a novelláért [a *Legátusért* – L. J.] az egész kötetet elkobozzák. Mire fel ő: »Dehogy kobozzák, hiszen Szabó Zoltán teológiai professzor írt hozzá előszót«. Elolvastam az előszót. Ezt mondtam: még inkább elkobozzák.”²⁹ Szabó Zoltán azzal nyugtatta az író-t, hogy nem lehet gond, Sárospatak „nem a Dunántúl, Pécs vagy... Kaposvár. Sőt. Még csak nem is Debrecen, ahol egy idő óta eléggé lapít az egyház”.³⁰ Szabó Pált remekül vendégül látják, másnap a vasútállomáson Bathó János vezetésével a teológia énekkara dalokkal búcsúztatja. Majd ekképp summáz: „Az antológia megjelent, ellenben Szabó Zoltán igen komoly dorgálást kapott és Kárász Jóska-t úgy kivágták Sárospatakról, hogy csak úgy nyekkent. Hiszen, a teológiánál sokkal nagyobb úr volt a kultuszminisztérium. Vagyis Bethlen István miniszterelnök.”³¹ Szabó tehát a központi kormányzat szerepét látja az ügy elmérgesedése mögött.

A két hatvanas évekbeli reakciót azért is látszott érdemesnek tárgyalni, mert a cikkek eljutottak Kárász Józsefhez, aki 1964-ben a *Vásárhelyi tanulmányokban* megjelent, *Sárospataki emlék* című írásában kapcsolódik hozzájuk, hogy kiegészítésképp, „mint az ügy egyik szereplője”, elmondja saját verzióját – emlékein kívül korabeli leveleket és dokumentumokat is felhasznál. (Szabó Pál írásának részleteit egyetlen helyen opponálja: nem Bethlen, hanem Gömbös Gyula volt már ekkor a miniszterelnök, s a botrányban „az erősödő sovíniszta irányzat elleni tiltakozást kell látnunk”.³²) Kárász fontosnak tartja elmondani, hogy szociológiai érdeklődése nem Patakon kezdődött, hanem már Vásárhelyen, gimnáziumi éve alatt is folytatott kutatásokat, gyűjtött tapasztalatokat, s a balatonszárszói diáktáborban megismerkedett Darvas

Józseffel, a későbbi neves szociográfussal (valamint a pataki faluszeminarista diáktárs Bodnár Istvánnal). Így a neki tulajdonított irodalmi hatások (Szabó Dezső, Móricz, Ady) mellett hangsúlyozza a „nyers való”, a „közvetlen élmények” szerepét – valamint a Németh Lászlóval közeli ismeretségben lévő Szathmáry Lajosét,³³ aki négy év tanítás után épp ekkoriban, 1931-ben váltotta fel a sárospataki katedrát a hódmezővásárhelyire, s egyfelől megismertette a diák Kárászt a népi érzületű írókkal (Szabó Pál, Veres Péter), másfelől ő tanácsolta, hogy tanítványa ne Debrecenbe, hanem Patakra menjen tanulni – és segítette ebben.³⁴ Kárász elmondása szerint élénk szellemiségű körbe került Patakon, s hamar megismerkedett az író diákokkal – akiknek legelismeretebb költő tagja Nagy István, a *Közöny* munkatársa volt, s az antológia ötlete tőle származott. A „vagyontalan gróf” – Haller Gábor –, „akivel nem sokat törőd[tek]”, mégis pénzt és védelmet ígért „a várható támadások ellen”.³⁵ Az utólagos rekonstrukció szerint tehát lehetett számítani az elégedetlenségre – ezt a „forrongó pataki ifjúság” hangulata is alátámasztja, hiszen nem sokkal előtte a főiskolai *Közöny* szerkesztőségének vezetőségét lemondatták, Kalmár Lajos főszerkesztő „radikális hangú cikkei miatt”. Ezután került sor Szabó Pál főntebb említett látogatására (akihez az ellenzéki politikus, Nagy Ferenc is csatlakozott – hívatlanul ugyan, de az ifjúság által szívesen látva). Mindezek miatt az egyházkerület püspöke, Farkas István, illetve főgondnoka, Farkasfalvi Farkas Géza már eleve sandán tekintett a patakiakra. A karácsony előtt – „nyersen, csiszolatlanul, mindenféle lektorálás nélkül”, a szerzők saját költségén – megjelent antológiát a diákok hazavitték a szünetre, s a gimnázium magyartanára, valamint korábban említett igazgatója már ekkor kikelt ellene: „vörös színű, gyűlöletre, osztályharcra, pacifizmusra, hitetlenségre bujtogató, erkölcstelen, naturalista, egyház- és nemzetgyalázó” írásoknak tartották Nagy és Kárász szövegeit, valamint kárhoztatták az előszóíró Szabó Zoltánt. A botrány azonban csak a karácsonyi szünetről visszatérve robbant ki. Mátyás Ernő igazgató szinte saját gyerekeiként óvta a diákokat, és igyekezett védett és nyugodt, tanulásra alkalmas közeget biztosítani, várva az indulatok elcsitulását. A püspök azonban komolyan vette az ügyet, s ehhez mért fenyegetéseket helyezett kilátásba.³⁶ Végül a tanári kar tanácsára, hogy Szabó Zoltán állását mentsék, önként, bár nem egyszerre távozott a két pörbe fogott diák. Mindkettejüket méltóképpen búcsúztatta a diákság a vasútállomáson. Az ország teológiai közül egyik sem vette át Kárászt, Losonc és Kolozsvár azonban nyitottak voltak – az író az utóbbit választotta. Nagy István nem folytatta tanulmányait, de még Patakon maradt rövid ideig – amíg el nem üldözték. Újszászy Kálmán meglévő leveleit idézve számol be Kárász az ügy elhúzódó utórezgéseiről, Szabó Zoltán meghurcolásáról („állja a harcot”), Nagy István öngyilkossági terveiről, az antológiák elkobzásáról (amelyeket csak Szabó professzor megsegítése miatt voltak hajlandók beszoportatni), a nyomozó hatóságok erősödő vegzálásáról („A napokban három irányból is olyan intézkedést kellett foganatosítani Patakon, ami cáfolja azt a véleményt, mintha nagyon is dögszagúak volnának a pataki diákok.”).³⁷ Kárász végül azzal fejezi be emlékezését, hogy Patakra szeretettel gondol, s büszke rá, hogy a város viharos, romantikus múltjához ők is írtak akkor egy rövid fejezetet.³⁸

Kárász emlékezése abból a szempontból is érdekes, hogy két, meg nem jelent recenzióra utal. Kiderül, hogy Szabó Pál a *Nyugatban*, Móricz által remélte közzétenni megírt bírálatát – a szöveg sosem jelent meg, de Kárásznál megvan kéziratban. Tartalmát nem ismerteti valami miatt – de mint Szabó saját, említett írásából kiderült, dicsérni alighanem csak Kárász egy-két novelláját tudta. Érdekes azonban, hogy rendszeres levelezőtársa, az író Darvas József levelét hosszabban idézi – Darvas véleménye nem volt kedvező: „Teljesen őszinte leszek... azért nem írtam róla kritikát, mert jól nem tudtam volna írni, rosszat pedig nem akartam. Legjobb az egészben a te első novellád (Hull a jövőd), de az sem elégít ki teljesen: sok még benne a romantikus, híg, népszínműves elem...” A jelzőket Kárász némiképp értetlenül fogadja, s úgy gondolja, hogy a későbbi pataki események azt igazolták, hogy bizony nem „népszínművesek” az írásai. Mindenképp jelzi azonban, hogy a szociográfus Darvas József már ekkor radikálisabb, direkter hangvételt részesített előnyben, de azt is, hogy a meglévő jó viszony miatt nem akart őszintétlen lenni fiatalabb pályatársával. (Darvast nem sokkal később letartóztatják, s Kárász szerint a neki a fogházba küldött levél és élelmiszer útját követve tudtak a „politikai nyomozók” elindulni érte, de ő akkor már a határon túl volt.)³⁹

Mai szemmel nézve sem mondhatunk nagyon mást az antológia esztétikai színvonaláról, mint amit a kortársak már megállapítottak – sem méltatlanul alulértékelt, sem nivóján felül ítelt szerző nincs a kötetben. Nagy István művei nyitják a kötetet, s a *Nyugtalanság* cikluscím, valamint a választott Babits-móttó (egy korai, nem épp a legerősebb versének részlete: „De tengert olyat hol láss, / hogy a mélyére hass? / És hol van olyan forrás, / hogy eleget ihass?”) jelzik a fiatal lírikus kettős meghatározottságát: a lélek belső nyugtalansága, forrongása kapcsolódik össze a társadalmi folyamatokban való részvétel vágyával, a világ valóságának mélyebb megismerésével. Babitsnál a váltakozó, módosuló refrénben egyfelől a világ teljes befogadásának, megtapasztalásának vágya jelenik meg egy egzisztenciálisan lehatárolt, véges közegben („mily szomju véges lelkem / rád, végtelen világ!”), másfelől a lélek túlaradó nagysága, vágyai kielégíthetlensége látszik a világ szűkösségében („mily végtelen a lelkem / s mily véges a világ!”). Nagy István *Tavaszi kolompolás* című műve a Babits-vers oda-vissza játékára rímel: „De elmegyek! / Messze-messze-messze el. / [...] / messze-messze-messze vágyom, de soha el nem megyek.” (8.) Nagy István szövegeit áthatja a szépség posztromantikus-századfordulós kultusza, az olykor dekadens életérzés, az én titokzatos mélységeinek (reménytelen) feltárása, a korai Ady preszimbolizmusa – ugyanakkor egy-egy ponton megmutatkozik a szubjektív gondokon való túllépés lehetősége, a társadalmi valósággal, illetve a létező másikkal történő találkozás pillanataiban: „ártatlan csöpp lány / lép át fantáziád magas kőházas, / szemetes, zajos szürke járdáján”. (11.) *Dekadencia* című költeményében egyszerre van benne az életérzés leírása és annak kritikája. *Isten* című, rövid verse a belső küzdelem felmutatása: „Vad szó. Kesernyés a szám, ahányszor kimondom / s keserű a percem s mégis nincs más gondom, / mint egy ködfantómmal harcolni, vívódni. // Pedig talán nincs is. S mégis mondom, mondom. / Miért kell beszélnem s miért nincs más gondom, / mint

a szélmalommal gyermekharcot vívni?” A vers összetett, s – különösen az előd Ady Endre kapcsolódó verseinek fényében – csak nagyon leegyszerűsítő olvasattal lehetséges valamiféle istentagadás kinyilatkoztatásaként érteni. A mű a belső kételynek ad hangot, amelynek tárgya elsősorban az Istenhez fűződő viszony nehézsége, kihívása – a „mondom”–„gondom” rímpárban egyaránt benne van a lélek félelme az Istenhez szóló beszéd válasznélküliségétől, valamint a teológus hallgató közösségi felelőssége a tekintetben, hogy nem csak Istenhez, de Istenről kell beszélnie másoknak, saját kétségeinek közepette. Ha valamit kijelent, akkor az az, hogy hiába vágya másra, legfőbb gondja, élete középpontja mégiscsak ez a reménytelennek tetsző küzdelem, amelyből nem tud, nem lehetséges szabadulni. Nagy István versei pályája elején jár, fogékony és érzékeny lírikus szárnypróbálgatásainak, a különböző hatások közötti útkeresésének tekinthetők – mint későbbi észrevétlensége mutatja, a saját hangra találás megrekedt ebben a korai fázisban.

Gróf Haller Gáborról kimondhatjuk, hogy jószándékú dilettáns. Míg Nagy István esetében érzékelhető a zaklatott formakeresés, az önmaga határain túl-túlnyúlás, a megtermékenyítő kétely, addig Haller esetében semmit nem látunk abból, hogy lenne törekvéseiben fejlődési lehetőség, vagy bármilyen olyan esztétikai kérdésirány volna, amelyre választ találhatna művészete kiteljesedésében. Formaversei képességei szerint (kifejezetten sok gyenge rímmel és giccses részlettel bár, de) valamelyest készen vannak, egész hozzáállása a megfelelést üzeni: jelzik ezt a tanáraihoz intézett versmottók (pl. „Dr. Újszászy Kálmán professzoromnak engedelmesen”), valamint az, hogy megoldásai az Ady-epigonizmusból nem tudnak kimutatni. Érdemes megjegyezni, hogy az antológia címadó verse is Hallertől származik, s a jelképértékű címen túl a mű utolsó két sora az, amely valamiféle programként olvasható a kötethez: „E dalokat az élet zsarátnokozta, / mert jaj már olyan korán sötétedik.” Míg a költemények a maguk módján működőképesek, elbeszélései inkább kínosan didaktikusak és túlírtak – ám valamelyest ezekről mondható el, hogy megkísérelnek valamiképpen csatlakozni a Szabó Zoltán által ecsetelt társadalomábrázoláshoz – meglehetősen erőlködéssel. Hogy Haller Gábor mennyire ambicionálta az írást és a kötetkiadást, igazolja, hogy 1934-ben, harmadéves teológus korában szintén Sárospatakon megjelent *Ujjongás a tavasznak* című verseskötete,⁴⁰ amelynek versanyaga esztétikai szempontból semmiféle továbblépést nem mutat az antológia szövegeihez képest. A *Korán sötétedik* gyűjtemény általam használt nagykönyvtári példányát⁴¹ Rolla Margit író-nőnek dedikálta „tisztelettel és szeretettel”, de Kovács Áron tanulmányából kiderül, hogy a Király István-hagyatékban is fennmaradt egy ajánlással ellátott darab önálló verseskötetéből: *Király István mendikánsnak megemlékezésül szeretettel, / Haller Gábor / 1934. pünkösöd.*⁴² Haller Gábor számontartotta magát íróként, és szívesen propagálta műveit az arra érdemesnek tűnők felé.

Stéphán László a leginkább kiérleletlen a négy szerző közül, s ha Haller esetében azt mondtam, hogy a versei tűnnek tartalmasabbnak és igényesebbnek az elbeszéléseinél, Stéphán esetében ez fordítva van: míg lírai darabjai messzemenően feledhetőek, prózai kísérletei valamivel nagyobb tehetségről árulkodnak. Vannak

köztük anekdotikus-csattanós-népies kisprózák (*András*), mini társadalmi életképek, „karcok” (*Fejek, Tavaszai várások*), vallomások próza (*Boldogság*), illetve a leginkább egyben lévő, kidolgozott mű az 1Sámuel 16.17 és az első zsoltár nyomvonalát szorosan követő, a bibliai textust valamelyest lírizáló portré, a *Dávid, a gyermek*. A novella izléses, szép képet ad Dávid Sámuel általi felkenetéséről, valamint Góliát legyőzéséről, mindvégig az őrizés, megóvás, örökös, pásztorkodás motívumot helyezve a középpontba. „És Dávid újra vigyázott, – örködött az Úr juhait felett.” (81, kiemelések az eredetiben).

Egyértelműen Kárász József három elbeszélése emelkedik ki az anyagból, s természetesen nem véletlen, hogy később belőle lett jegyzett prózaíró: komoly és kiterjedt munkásságot tudhat magának. Az életmű áttekintése és értékelése nem célja jelen dolgozatnak, fontos adalék azonban, hogy 1963-as műve, *A templomkerülők* az antológiában is szereplő *Hull a jövőndő!* című elbeszélés regénnyé bővített, kidolgozott változata. A novella a szegény napszámos réteg sorsának ábrázolása, didaktikus, hatásvadász elemektől sem mentesen,⁴³ de érdemes megjegyezni, hogy a korban csak ekkor kezdett a tematika erőteljesebben megjelenni, köszönhetően a népi írók 30-as években megélnéül, az ország különböző területeire kiterjedő falukutató mozgalmának.⁴⁴ Kárásztól mindenképpen figyelemre méltó mind a megírás bátorsága, mind az a szolidáris hangütés, amellyel témájához nyúl – érthető módon ugyanakkor évtizedek alatt tisztult meg írói stílusa a Darvas József által pontosan diagnosztizált, időnként feleslegesnek, túlhangolottnak tűnő jelzőhalmozástól és romantizáló leírásoktól.⁴⁵ *A Hull a jövőndő!* családi tragédiát mesél el, a társadalmi közegre folyamatosan reflektálva. A sokgyermekes Deákné kisfiát, Pistit megharapja a disznójuk, a seb elfertőződik, az anyát a csendőrök büntény – gondatlan gyereknevelés, és mert „megmarta” az egyik csendőrt – miatt egy hónapra fogházba viszik, közben a gyerek otthon meghal, a napszámos apa temeti el, pap nélkül, mert az csak a tanító 15 éves fiát küldi maga helyett („kis halott, megteszi ő is”, 117.). A hazatérő Deákné a temetőben szembesül gyermeke elvesztésével, és már hazafelé betér a falu kuruzsló asszonyához, hogy elhajtassa megfogant magzatát. A novella ebből a szempontból keretes szerkezetű, mert a nyitó jelenetben az asszony még elzavarja a vénasszonyt azzal, hogy hiába van már hét gyereke, fel fog nőni vele a nyolcadik is. A tárgyaláson a bíró álláspontja az volt, hogy „A gyermek a nemzeté.”, az anya felelősséggel tartozik miatta az államnak. „Ő csak azt hajtogatta, hogy a gyerek az övé. Egyedül az övé, mert az állam sohasem adott még egy harisnyát, vagy egy fillért, amiért megszülte és nevelte. Mi köze lenne hozzá az államnak vagy bárkinek?” (118.) Amíg az asszony a fogházban volt, a férje sem tudott dolgozni, napszámba menni, mert a gyerekek nem lehettek magukban – s közben elvész a munka, amely a téli megélhetést biztosította volna. „Ki vannak szolgáltatva teljesen a télnek, a nyomorúságnak. A gyerekeknek, meg nekik is ruha, cipő, csizma kéne és most nem lesz még ennyivaló sem. Büdös egy élet, kutya élet, de hiába. Parasztsors. Nem fáj ez senki másnak.” (117.) A novella az ország által magára hagyott paraszti, napszámos réteg sanyarú életét mutatja be az eset révén, s eltéveszthetetlen az írás vészcsengő jellege – ahogyan korábban szó volt

róla, ebben a társadalomkritikában erőteljesen benne van a figyelemfelhívó szándék: ilyen, s még nagyobb tragédiák várhatóak folyamatosan, ha a privilegizált rétegek nem kezdenek el komolyan foglalkozni az ország népének gondjaival. Szabó Zoltán, mint említettük, maga is hasonlóképp olvassa az írásokat, s már az előszóban hangot ad értelmezésének: „Nem jobb-e tudni a fiataljainkról, hogy nem angol-parknak és díszkertnek képzelik leendő munkaterüket, hanem olyan parlagnak is látják, amilyen az a valóságban. Az előszóíró bizonyosságot tesz arról, hogy a szerzők drága magyar glóbusunk korhatóságait is nem azért igyekeznek meglátni, hogy orrbosszantó büzölgésig piszkálják, hanem mert tudják, hogy a tegnap korhadéka a holnap szent plántálásának kövérítő, csiráztató termőerejű humusza.” (3.)

A legátus című írás egyszerűbb szerkezetű: a faluba pünkösdi legációba érkező debreceni teológust, mivel az rosszízű megjegyzést tett a helyi kurátor lányára („falusi liba”), erősen megréfkálják a falusiak: a legációs pénzéért házról házra járva addig itatják borral, míg a prédikációjából egy sort sem tud elmondani, összerosódik előtte a világ a szószéken részegségében. „A nyálás, sűrű lében mocskos, torz emberfejek usztak s mind rámeresztette utálatos, tágranyílt zöld szemét. A pocsolva erősen hullámozni kezdett, mindig felfelé haladt, ő meg feléje szédült. A mocsár mintha száz karral húzta volna magához, lefelé... Már azon volt, hogy beleveti magát, hogy ő is olyan undok, zöldszemű uszó fej legyen, mikor egy kar kinyúlt a láb förtelme közül – a kurátor karja volt – hogy jöjjön már le...” (136–137.) *A legátus* kevésbé mutatja meg Kárász prózaírói erényeit, erőssége, hogy bár meglehetősen elrajzolt, de érzékeltes portrét fest a vidéki lelkészeiről, gyülekezetéről, annak lelkületéről. Mindeközben azonban olyan didaktikus, kissé kilógó elemeket is belehelyez, mint hogy a lelkész le fogja mondani a *Nyugat*-előfizetését, és a meglévő példányokat el akarja tüzelni, mert a lányára rossz hatással vannak a „modern regények”.

Összességében elmondható, hogy a *Korán sötétedik* esete a sárospataki kollégium történetének olyan jellegzetes színfoltja, amely a jelenkor szereplői számára is sok tanulsággal bír. Emiatt mind az újrakiadás, mind az egyházkerületi rehabilitáció indokolt és fontos gesztus.

Jegyzetek

1 A Sárospataki Református Teológiai Akadémia Szenátusa 2021-ben kérte a Tiszáninneri Református Egyházkerület Közgyűlését arra, hogy a *Korán sötétedik* című antológia két szerzőjét, Kárász Józsefet és Nagy Istvánt, valamint a kötethez előszót író Szabó Zoltán professzort, akiket igazságtalan meghurcoltatás ért, rehabilitálja. Ebből az alkalomból 2022-ben a *Korán sötétedik* antológiát újra kiadták. Jelen tanulmány ehhez a kiadáshoz készült utószóként.

2 Nagy István – Gr. Haller Gábor – Stéphan László – Vitéz Kárász József: *Korán sötétedik*. Kisfaludy László a Ref. Főiskola Betűivel, Sárospatak, 1932. Írásomban a kötetbeli idézetek oldalszámát a főszövegben zárójelben adom meg. Az idézeteket betűhíven közlöm.

3 Dienes Dénes: *Viharfelhők a pataki Teológia egén az 1930-as években*. = Sárospataki Füzetek, 2002. 2. szám, 77–81. o. Itt: 77–78. o.

4 A hódmezővásárhelyi származású Kárász József ügyével foglalkozott a helyi sajtó is: a *Hetivásár/Hét-fői Újság* 1933. február 13-i kiadása számol be róla, hogy Kárászt két novellája miatt (*A legátus*, *Hull a jövődől!*) kitiltották Patakról és az ország összes lelkészkegyéből.

5 Uo., 78, 79. o.

6 Szatmári Emília: *A Sárospataki Református Teológiai Akadémia Szenátusának beadványa a Tiszáninneri Református Egyházkerület Közgyűlésének*. Kézirat.

7 Kárász József – később részletesen szóba hozott – visszaemlékezése megerősíti, hogy Mátyás Ernő az iskola autonómiájára hivatkozva utasította vissza a felsőbb beavatkozást. Kárász József: *Sárospataki emlék = Vásárhelyi tanulmányok. Hódmezővásárhely, 1964. 87–93. o. Itt: 91. o.*

8 Koncz Sándor: *Szabó Zoltán teológiájának kibontakozása*. = *Zempléni Múzsza*, 2002. 2. szám, 5–28. o. Itt: 20, 21. o.

9 Irodalomtörténeti Közlemények, 1934. 4. szám, 415. o.

10 Kárász visszaemlékezése szerint Képpessel, az angol intézet gyakorló tanárával és már akkor „jöhírű íróval” ő maga csak futólag találkozott. Kárász: *Sárospataki emlék*, i. m. 88. o.

11 Képes Géza: *Korán sötétedik*. = *Protestáns Szemle*, 1933. 192–193. o. Itt: 192. o.

12 p-i: *Korán sötétedik*. = *Pesti Napló*, 1933. január 29., 24. o.

13 *Idézi őket*: Koncz: i. m., 20. o.

14 p-i: i. m. 24. o.

15 Koncz: i. m. 21. o.

16 Véghe Jenő: *Korán sötétedik*. = *Kálvinista Szemle*, 1933. január 28., 39. o.

17 Bartha Ákos: *Falukutatás és társadalmi önismeret. A Sárospataki Református Kollégium faluszeminariumának (1931–1951) történeti kontextusai*. Hernád Kiadó, Sárospatak, 2013. 67. o.

18 Nagy Antal Mihály: *Újszászy Kálmán. Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum, Budapest, 2003. 14.*

19 Bartha: i. m. 67. o.

20 Kárász: *Sárospataki emlék*, i. m. 93. o.

21 Gerelyes Endre: „*Kiált Patak vára*” = *Új Írás*, 1963. 10. szám, 1238–1246. o. Itt: 1241. o.

22 Uo. 1242. o.

23 Uo. 1243. o.

24 Uo. 1244. o.

25 Uo. 1245. o.

26 Uo. 1244. o.

27 Uo.

28 Szabó Pál: *Sárospatak = Új Írás*, 1964. 1. szám, 74–77. o. Itt: 75. o.

29 Uo. 76. o. Kiemelés az eredetiben.

30 Uo. 77. o.

31 Uo.

32 Kárász: *Sárospataki emlék*, i. m. 93. o. Gömbös valóban 1932. október 1-től volt miniszterelnök.

33 *Az Égető Eszter* című regény Szilágyi tanár urát mintázta róla az író. Kárász „*Szatmári Lajos*” formában adja meg cikkében a pedagógus nevét.

34 „Nagy múltú, romantikus kisváros, a szabadságharcos Rákócziak ősi fészke, a környéke is gyönyörű, a diáknak arany élete van ott, pompás a kollégium hagyományos közösségi élete, folyóiratuk van, hatalmas könyvtárunk, fölvilágosult fiatal tanári kar a főiskolán is.” Kárász: *Sárospataki emlék*, i. m. 87–88. o.

35 Uo. 88–89. o.

36 Ezek közül enyhébb volt, hogy be nem teszi a lábát Patakra, míg a két renitens diák ott van. „Ezt még kibírták volna a patakiak.” Uo. 91. o.

37 Uo. 92. o.

38 Uo. 93. o.

39 Uo. 90, 91. o.

40 Gróf Haller Gábor: *Ujjongás a tavasznak*. Fischer Lajos Könyvkiadóhivatala, Sárospatak, 1934.

41 A b. 37,252 jelzetű példány.

42 Kovács Áron: „Piros betűs barátsággal”. Király István irodalmi kapcsolatai könyvtárának dedikált kötetei tükrében, [Kézirat]

43 Például: „De a csendőrök – két háborútól kiherélt vak eszköz, kiknek szeméből most valamelyik kocma gögös göze csillogott elő, – nem elégedtek meg ennyivel.” (112.)

44 A mozgalomból kinövő legnagyobb hatású szépprózai munka Illyés Gyula Puszták népe című szociográfiája (1936).

45 Csak egy véletlenszerűen kiválasztott példa: „Sokáig töprengett, lelke háborgott, hullámzott, mint a tenger, míg a meleg könnyek árja lemosta arcáról a fájdalmas gondolatokat. [...] Az éjszaka ráhajolt a házra, mint egy sötétarcú vén dada. Benyúlt a szobába és jószágos puha tenyerével letörölte a gyerekek arcáról a félelmet, a fájó könnyeket az anya szeméről.” (110.) Majd a zárlat: „A kopasszá tépett fák, elszáradt fűszálak hajladoztak, feljajdultak, jajongtak, ezeréves gyászhimnuszt sirtak a sötétségnek az elhult Jövendők felett az őszi szélben. Az emberi szívek pedig süketen hallgattak, mint a sír. Kőből voltak.” (120.)

Két fa

FIGULA János

Révai Miklós újrakezdéseinek évtizede

Az 1780-as évek a folyamatos újrakezdés időszaka volt Révai Miklós életében. Először tanár, majd nevelő, újságíró, szerkesztő, később újra a tanári pályát választotta. Rajztanárként indult Nagyváradról és a Bécs – Loós – Hédervár – Grác – Pozsony – Győr útvonalon haladva ismét rajztanár lett, hosszú évekig küzdve egy olyan állásért és ugyanazért a 300 forintos éves fizetésért, amelyet már szűk tíz évvel korábban is betöltött és megkeresett. 1781 januárja és 1787 ősze között nem volt hosszabb ideig tartó állása.

Egyetértek Thimár Attilával, miszerint korszerűtlen és nem lehetséges vállalkozás minden apró részletet megismerni a választott személy életéből, és ezekből a gondolataira következtetni. „Mind az ismeretek ilyen teljessége, mind az irodalomtörténeti narrációnak eme elbeszélésmódja ellentétben áll napjaink irodalomtudományi közfelfogásával és ismeretelméleti előfeltevéseivel.”¹ És bár az 1780-as évtized részletesen feldolgozott szakasza Révai életének, így sem rekonstruálható maradéktalanul. Az elveszett válaszlevelek tartalma, az elküldött és ma nem fellelhető kéziratok hiánya nem pótolható, csak feltevéseink lehetnek. Viszont hipotézisek vannak bőven, szinte minden életrajzíró másként illeszti össze a mozaikdarabokat, ezért én most egy kiragadott és szerintem döntő fontosságú pillanat ismertetésével próbálok rámutatni arra, hogy milyen ellentmondásokkal kell szembe néznünk a tudományos munkák olvasásakor.

Révai Miklós pályája a kornak megfelelően indult. A szegény családból származó gyermek az egyház segítségével kezdte tanulmányait 1764-ben a szegedi piarista gimnáziumban, 1771-ben belépett a rendbe, és hamarosan komoly pártfogóra talált Károlyi Antal személyében. „E nagy befolyású és hazafias érzelmű főúr bensőséges viszonyban volt a piaristákkal, köztük a rend főnökével, Orosz Zsigmonddal, aki mindenben igyekezett a kedve szerint intézkedni, óhajtásait teljesíteni. Az események azt mutatják, hogy a gróf »tehetségkutató« szeme felismerte Révai képességeit, tervei voltak vele, s ezért a válságos helyzetben segítségére sietett.”² A válságos helyzet 1776-ra vonatkozik, mert Révai nagykárolyi előjárója, Szőlőssy Jenő és néhány rendtársa nem nézték jó szemmel a fiatal pap „túlzott” tudományos érdeklődését és a rendi szabályoktól való eltéréseket. Ezen a helyzeten változtatott Károlyi Antal, akinek köszönhetően előbb új előjáró és elfogadóbb rendtársak érkeztek Nagykarolyba,

majd saját költségén Bécsbe, a Theresianumba küldte Révait a rajztanári képesítést megszerezni.

Visszatérése után 1778. június 14-én Révait pappá szentelték Nagyváradon, majd építész- és rajztanár lett a nagyváradai „Nemzeti Fő Iskolában”. Termékeny időszak volt ez életében: hat tankönyve jelent meg 1777 és 1780 között, ehhez a bő terméshez csatlakozott még a *Magyar alagyáknak I. könyvek* (1778), valamint Makó Pál *A' mennykönek mivoltáról, 's eltávoztatásáról való böltselkedés* (1781) című könyvének fordítása. 1780 decemberében Mária Terézia gyászünnepélyén beszédet mondott, az újonnan alakuló nagyváradai akadémián a filozófia rendkívüli tanárává nevezték ki. Úgy tűnt, szép jövő áll előtte, melyet a rend legbefolyásosabb támogatója egyenget.

Ehhez képest 1781. január 10-én Révai lemondott tanári állásáról és nevelőnek szegődött. 1781 januárjában ismét Bécsbe költözött először a Pálffy, majd a Viczay családhoz, de 32 évesen „csakhamar állástalanul, megélhetés nélkül tengődött a városban. Noha a szerzetesi engedmesség azt követelte volna, hogy térjen vissza a rendházba, erre képtelen volt. A rövid időre megízlelt szabadság (korábbi bécsi tartózkodása alatt) után nem tudta folytatni a hivatás nélkül választott szerzetesi életet”³ – írta róla Federmayer István, aki a következő időszakot találóan a hányódás éveinek nevezte. Bár szerinte ez csak 1784-ig tartott, azt gondolom, helyesebb, ha a győri rajztanári kinevezésig, vagyis 1787 novemberéig kitoljuk ezt a dátumot, mert a köztes esztendőkből nem volt pár hónapnál hosszabb ideig tartó munkája.

Nagyvárad elhagyásának, ennek a Révai életében kopernikuszi fordulatot jelentő döntésnek a háttere különböző értelmezésekben olvasható a róla készült monográfiákban. Utolsó életrajzírója, Federmayer István, Révai visszaemlékezéseiből indul ki, és vele egyetértésben a hazaszeretetet és a nyelv ügyének előmozdítását véli indokolni: „Révai Miklós egyéniségének egyik legvonzóbb tulajdonsága, hogy a hazai műveltség és anyanyelv szolgálatát előbbrevalónak tartotta a maga érdekeinél. (...) Azért vállalta a természetével ellentétes nevelői állást gróf Károlyi Antal engedélyével gr. Pálffy János két fia mellett, hogy Bécsbe kerülve szabad idejét az anyanyelv és a magyar nyelvű kultúra ápolásának szentelje.”⁴ Ez a leggyakrabban előforduló magyarázat, melyet Révai önéletírásában (*Candidati*, 1790) is olvashatunk: „Ezt az állást főként azért hagyta el, hogy a magyar nyelv művelésének előmozdítására alkalmasabb állásban legyen.”⁵

Teljesebb képet kapunk, ha az Éder Zoltán által ismertetett, Révai Károlyihoz írt leveleit átolvassuk. 1780. február 22-én Révai a Budán megüresedő *Secundurus Humaniorum Professor* hivatalra pályázott, indoklásában az irodalomhoz való vonzódását emelte ki: „Tapasztalta KEGYELMES ÚR különös természeti hajlandóságomat a' Szelidebb Tudományokra, ki nem egyszer gyönyörködött versimbenn, és egyéb munkáimbann, a' mellyek a' Szelidebb Tanúltságnak gyümöltsei. Az a' hivatal [rajztanár], a' mellyben most vagyok, igen erőtlentí, és annyira megfogyasztja szemem: hogy mitsoda buzgósággal kaptam azokba a' hasznos fordításokba, mellyek a' KEGYELMES URAKNAKIS annyira megtetszettek, már azokat nem sokára alég folytathatom úgy: mivel a' Rajzolás elragadja egész napjaimat, és azután fáradt sze-

mekkel nem győzhetem az éjszakázást, hogy több időm lehessen azokra is, a' mikre különös kedvemem el nem olthatom.”⁶

Ehhez képest ez év augusztus 22-én már a nagyváradai akadémia matematika tanszékére vágyott, a hasznos fordítások is más színben jelentek meg: „Három esztendőnek unalmát, és a' sok terhes fordítások között tisztelnem-is kedvetlenségét azzal az egy reménységgel győztem, hogy kegyelmes Uramnak Pártfogása alatt Szerzetem' ditsőségére Váradon elnyerjem a' Mathezist.”⁷ Furcsa a levél szinte vádló hangneme, ami talán azzal magyarázható, hogy már ekkor tudja, hogy nem a matematika professzora lesz, hanem a filozófia rendkívüli tanárává nevezik ki október másodikán. Így válik Makó Pál *A' mennykönek mivoltáról* című művének hasznos fordítása hirtelen terhessé, melynek előszavából egyértelműen kiolvasható, hogy Révai ügyének előmozdulását várta a könyv megjelenéstől.

A rendkívüli tanári státusz nem járt anyagi előre lépéssel, éves fizetése maradt 300 forint, de bánthatta önértetét, hogy a rendes tanári fizetés 500-700 forint volt, és hosszú távú biztonságot nyújtott volna. Csaplár Benedek szerint Révai azonnal szervezkedni kezdett, ennek eredménye gróf Pálffy János nevelői meghívása, aki teljes ellátást és élete végéig 80 forintos évi járadékot ígér Révainak 1780. október 22-i levelében.⁸ Éder szerint Révai ezt a levelet küldte tovább még ebben az évben másolatként Károlynak, ami azért elképzelhető, mert felmondása után hat nappal, 1781. január 16-án már intézkedtek helyének betöltéséről, vagyis Károlyit valószínűleg nem érte váratlanul a hír.

Révai tehát 1781. január 10-én közölte felmondását Károlyival. A pontosság kedvéért idézném a felmondólevelét magyar fordítását, amelynek latin eredetijét csak Csaplár Benedek töredékben maradt monográfiájában találjuk meg: „Nagyméltóságú gróf! Ama királyi kegyet, amelyet nemrég jószándékúan rám ruháztak, a rendkívüli filozófia-professzori hivatallal együtt a Nagyváradai Királyi Akadémián el nem fogadhatom: mert nem vagyok képes arra, hogy becsülettel annyi téren folyamatosan helyt álljak, amennyi felé ennek a hivatalnak az érdekében figyelmem kell, minthogy természetes hajlamomnál fogva egyedül a matematika és fizika ragad magával. Továbbá Várad levegőjétől csaknem legyőzve már-már egészségem nagy és helyrehozhatatlan kárát szenvedem, hacsak nem szabadulok időben. Nagyméltóságú gróf! Méltóztassék ezeket meghallgatni, és elővezetni a tekintetes királyi helytartótanácsnál, hogy ügyeimről is, egészségemről is mielőbb gondoskodhassak. Nagyon sajnálom, hogy ilyen gyenge létemre és természetem szerint mintegy a tudományok szűk határaival körülvéve ezen felkínált alkalommal nem tudok hasznára lenni a hazámnak. Magamat ezzel a mély hálával és jóindulattal buzgón ajánlva maradok hódolattal és nem szűnő tisztelettel méltóságos gróf uram, kegyes patrónusom alázatos szolgája Révai M. sk. Nagyváradon, 1781. január 10.”⁹

Mint láthatjuk, a levélben nincs szó az irodalom ügyéről, Révai kiemelt érdeklődési körként a matematikát és a fizikát jelölte meg. Csaplár Benedek még monográfiája első kötetének végén együttérzően kommentálja a döntést, és Dugonics András pályájával állítja párhuzamba Révai elképzeléseit, miszerint a matematika tanszék

mellett jutott volna ideje az irodalomra, de a filozófia mellett nem. Viszont pár oldalal később, a második kötet elején már kritikusabban fogalmaz: „E kétes mentségei azonban inkább arra érthetők, hogy Révai, ki a mathesis tanszékének elnyertével szívesen maradt volna Nagyvárad ártalmas légkörében, a bölcseleti tanszéknek bizonytalan és föltételes elvállalását akarta ezzel mellőzni”.¹⁰ Jellemző ez az objektív és kritikus hang Csaplár egész művére. Rendtársával megértő és együttérző, de kritikai megjegyzései mindig bizonyítják elfogulatlanságát.

A teljesség kedvéért említjük meg, hogy Palásthy Márton Koppi Károlyhoz írt 1781. április 17-i leveléből tudjuk, hogy Révai pensioért folyamodott a császári udvarhoz.¹¹ Ezt a kérelmet nem ismerjük, így azt sem tudjuk, hogy nyugdíjról, kegydíjról vagy valamilyen tudományos foglalkozás támogatásáról van szó, mindenesetre nem járt sikerrel a kísérlet. „Nagyon sanyarú állapot bírhatta Révait ily különös folyamódásra (...) Alkalmasint ezen kérelmének elutasítása után vállalkozhatott csak a nevelőségre, inkább kénytelenségből, sem mint vonzalomból.”¹² Végezetül érdemes megjegyezni, hogy Révai 1782. augusztus 20-án Paintner Mihályhoz írt levelében már a korábbi nyolcvan forintos, Pálffy által ígért évjáradékra sem lát esélyt: „De jaj! mit mondjak magamról és a jövőmről? Nagyon csalódtam. Még csak a remény sem csillant fel arra, ahogy most a dolgok állnak, hogy a gróftól holtig tartó ellátást kapjak.”¹³

Áttekintve a dokumentumokat, azt kell mondanunk, hogy Révai a saját érdekeit helyezi előtérbe, és a magasabb célok inkább háttérbe szorulnak, mikor döntése következtében alapvetően lemond pártfogója és rendje támogatásáról.

Az idők során leegyszerűsödik a Révai-portré, és a magyar nyelv ügyéért mindent feláldozó, üldözött szerzetes áll előttünk, az a kép, amelyet Révai leveleiből, önéletírásából vagy verseiből lehet kiolvasni. Mint láttuk, a nyelv ügye nem játszott központi szerepet Révai elhatározásában, most vizsgáljuk meg viszonyát az egyházzal és a szerzetesrendekkel! Itt is megfigyelhető a különböző szöveghelyek, időpontok és tények összekeveredése.

Jó példa erre Éder Zoltán könyvének részlete, ahol egyértelműen idézi Guzmics Izidort, miszerint a fő probléma az volt 1781-ben, hogy Révai megszűnt piaristának lenni, ezért védtelenné vált: „A piaristák s Jézuiták között volt ebben az időben megosztva a közvélekedés: Révai gyűlölt volt – kétségen kívül csak a gyengék előtt – mind a két részről: itt, mert Piarista volt; ott, mert Piarista lenni megszűnt. Veszedelemes helyzet!”¹⁴ Hogy ezt a megjegyzést megértsük, Csaplár Benedekhez kell fordulnunk ismét: 1782-ben adták ki először a piarista rendtagok névsorát, melyből hiányzott Révai neve, mivel lemondott tanári állásáról, és előljárója engedélye nélkül Bécsbe távozott.¹⁵ Viszont itt egy félreértésről van szó, mert bár Révai valóban nem szerepelt a katalógusban, 1781-ben nem szűnt meg piaristának lenni, a rendből majd csak 1794-ben lép ki és lesz világi pap. Az Éder Zoltán által hivatkozott rész Guzmics könyvének elején, Révai általános bemutatásában szerepel, és nem erre az időszakra vonatkozik. Az viszont megint csak Csaplár monográfiájából derül ki, hogy előljárója, Orosz Zsigmond meghallgatta Révai kérését és helybenhagyta, hogy rend-

tagként lehessen magánnevelő Bécsben.¹⁶ Erre utalhat Guzmics következő mondata is, amelyet Éder már nem idéz, hiszen értelmezésével és az üldözött szerzetes képpével nem fér össze: „De ő a Piaristákat becsülé s viszont becsültették a lelkes Piaristák által.”¹⁷

A piaristák megbecsülését mutatták az 1786-os események is. Révai ekkor már öt éve élt rendházon kívül, és Schogg Kristóf püspökhelyettes 1786. október 24-i levelében aggodalmának adott hangot, mert Révai már nevelői állását is elhagyta Bíró Farkas családjánál. Viselkedése Schogg szerint nem volt méltó egy szerzetes paphoz, adósságai voltak és a ruházata sem volt megfelelő,¹⁸ ezért arra kérte a provinciálist, hogy rendelje Révait valamelyik rendházba, nehogy ki kelljen tiltani az egyházmegyéből. Ehhez képest Königsacker József, Révai előljárója válaszában csupán arra kérte,¹⁹ hogy válasszon egyet a neki kedves városok és rendházak közül, így akár költözhetne Pestre is, hiszen ekkor vesződik Streibig József nyomdással Faludi verseinek kiadása miatt Győrött. De Révai ezt is üldöztetésnek fogja fel és Pozsonyba költözik 1786 novemberében, természetesen nem rendházba, miközben a *Költeményes Gyűjtemény* kiadási munkálataira hivatkozik. A piaristák türelmét jól mutatja, hogy „A rend következő évi katalógusában a magyar-óvári társasházhoz tartozók közé van beírva e címmel: »editor Poetarum Hungaricorum.« Ebből látható, hogy főnökétől helybenhagyást nyert irodalmi vállalata végett künn maradhatni”.²⁰

Ugyanakkor nem kétséges, hogy Révainak voltak ellenségei mindkét oldalon, de ezt inkább köszönhette saját magának, mintsem valamilyen általa gyakran hangoztatott és több életrajzíró által átvett alaptalan üldöztetésnek. Nem szabad elfelejteni, hogy II. József 1781. október 25-én életbe lépő türelmi rendelete, és az ezt alig három hónappal követő, 1782. január 12-én kiadott szekularizációs rendelet alapjaiban rázta meg az egyházat,²¹ amelynek előjelei pedig már korábban óvatosságra intették a szerzetesrendek tagjait, így nem csoda, hogy próbálták Révait engedelmességre szorítani. És megbecsülték a volt jezsuiták is, mint ez kiolvasható Paintnerhez szóló 1782. június 30-án írt leveléből: „Ő azt felelte [Rájniss József], hogy az ujságíró [Ráth Mór] senki sem rendelte bírálónak: majd értekeznek ő ezekre nézve tanult férfiakkal, kik közé engem is számít, mondá nagy dicsérettel és Molnár tekintélyes helyeslésével, melyet Molnár rólam s magyar irataimról tett. Látod mivel tartozom én a ti fajtátokbeli embereknek!”²² Azért Csaplár Benedek fordításában idézem Révai szavait, mert lábgyezetében egyértelműsíti az utalást: „Ezt az elosztatott Jézus-társaság jeles tagjaira vonatkozólag mondja. Ugyanis Molnár János, Tóth Farkas, Horváth Mihály, Paintner Mihály, Hebelér Jakab, Makó Pál, Denis Mihály, kiknek jótékony hatását már eddig is tapasztalta, mindannyian a jezsuita rendnek valának tagjai. És Faludi Ferenc is az volt, ki iránt most oly nagy kegyelettel van szíve eltelve, hogy epedve kívánja irodalmi hagyatékának minden legcsekélyebb részét is bírni, hogy azt érdemleg föltüntethesse. Ezennel Pedig már Rajniss barátságát is tapasztalja.”²³

A jezsuitákkal és Rájnissal való barátságának másik dokumentuma az 1785. május 28-án Paintnerhez írt levél, mikor a *Költeményes Gyűjtemény* megfeneklett és az exjezsuiták által újra mozgásba hozott ügyéről számol be: „Ő [Rájniss József] azóta

anyanyira is vitte már a dolgot Majláttal, és több ti félétekkal, hogy alkalmas segedelmet gyűjtének össze.”²⁴ Majláth Antal pápóci prépost, néhai jezsuita szerzetes, így a „több ti félétek” is egyértelműen a volt jezsuita szerzetesekre vonatkozik. Vagyis egyértelműen kijelenthetjük, hogy Révait az egyház részéről nem üldözik sem a volt jezsuiták, sem a piaristák.

Csaplár pontosan foglalja össze az eseményeket, aki szerint Révai „erős önértessége függetlenül kívánt sorsával rendelkezni. Csakhogy ezt aztán valóban oly fonákul intézte, hogy számításai többnyire balul ütöttek ki. Ennek már eddig is három jelentékeny esetben láttuk tanuságát. A gr. Károlyi Antal pártfogásának elejtése, a Pálffyék és Viczayék házától bármiképp indokolt, de valóban hamarkodva történt eltávozása nem csak egyéni érdekeinek nem volt előnyére, hanem azon ügynek sem, melynek lendítésére pedig kiváltképpen a főbb rendűeket óhajtotta megnyerni.”²⁵ Az ügy pedig nem más, mint a nyelv ügye, melynek érdekében a magyar nyelvű művek kiadása, vagyis a *Költeményes Gyűjtemény* és a tudós társaság létrehozása volt a célja.

Ismételt újrakezdési kísérletként Révai 1784-ben újságíróként próbált megélni. A *Magyar Hírmondó* januári számát már ő írta. 1784. február 7-én Paintnerhez szóló leveléből megtudhatjuk, hogy kétszáz előfizetője van a lapnak, Révai pedig az előfizetői díjak felét, hatszáz forintot kapott honoráriumként. Kétszáz forintot számított az újsággal kapcsolatos költségeire, vagyis fizetése több, mint tanárságai alatt. Révai megjegyzését („a Magyarok pedig sokallják, a’ mennyire most fel verte, kivált egy fél árkoskáért”) azért nem értem, mert 1780-ban, az újság indulásakor is hat forint az éves díj hasonló mennyiségű tartalom mellett: „Eszkendőnként az árrok azonképpen meg-marad, a mint az előre való tudakozásbann meghatározottat, (ha szinte néha az írandó dolgoknak sok vóltok miatt, fél-árkusnál többre telnék is egygy egygy levél). Itt helybenn tudni illik esztendeig, 6. Német Forint, azokra nézve pedig, a kik Póstánn fogják hordatni, 8 N. Forint lészen, mellyet-is ide Pozsonyba tartoznak fel-küldeni.”²⁶ Ha meggondoljuk, hogy Ráth Mátyás szerkesztősége alatt ötszáz előfizetője volt a lapnak, akkor Révai számára akár biztos megélhetést nyújthatott volna az újságírás, de már ebben a levelében, egy hónappal munkába állása után más terveiről olvashatunk: „Ha innét el űznek, én ugyan Bétsbenn Társaság nélkül is kéntelen fogok lenni tsak leg alább addig is írni, míg adósságaimból ki vágom magamat.”²⁷

Gyarmathy Sámuel 1784. április 14-i leveléből tudhatunk meg részleteket az újságtól való elválásról, miszerint „a múlt héten látta volna az ellene küldött konsiliumi parancsolatot,²⁸ ugyanmilyre elbámult, hogy 14ik áprilisa újságot sem írhatta, hanem engem kére siránkozó levélben, hogy írjak helyette, mint hogy azolta, miolta ő Bécsben mulat [időzik], legalább korrektora én voltam. Azonban még 17ikre sem írta újságot, sőt még csak levelet sem írta vagy nekem vagy Patzkonak, amelyből én gyanúba esém Patzkoval együtt, hogy ő vagy nagyon konsternálódott [megrémült], vagy megbetegedett, vagy talám elébb is állott. Ez effélettől már igen félvén Patzko, nagyon szorgalmatoskodott, vajon kit kapna ő újságíró, ha ezt elvesztené.”²⁹ Révai nem tért vissza kolostorába a konziliumi parancs és a császári utasítás ellenére, ahogy az új-

ságírói állásba sem, hanem Rájnisnál maradt Győrben. Azt gondolom, ez is kevésbé megindokolható döntés, hiszen így akár Pozsonyba is mehetett volna és folytathatta volna az újságírást, hiszen a visszatérési parancsnak győri tartózkodásával sem tett eleget. Vagy folytathatta volna az újságírást akár Győrből, ahogy pár héttel korábban Bécsből írta a lapot. Azt a kézenfekvő magyarázatot, miszerint az egyházi személyek nem nézték jó szemmel, hogy újságírásra adta a fejét és ezért hagyná abba, azért nem tartom valószínűnek, mert az egyházi előírások sem ekkor, sem később nem akadályozták meg elképzelései véghezvitelében.

A Paintnerhez szóló februári levélben említett társaság alatt a *Magyar Nyelvmívelő Társaság*ot kell érteni, tehát Révai pár hét újságírás után ismét más lehetőség után kutatott, mint tette ezt Nagyváradon három évvel korábban, újságíróként alapvetően három hónapig dolgozik. Más kérdés, hogy a tervezetet valószínűleg alkalmatlanabb időpontban nem nyújthatta volna be, hiszen az 1784. március 31-én II. Józsefnek személyesen előadott elképzelést május 11-én követte a Nyelvrendelet, amely a latin helyett a németet tette hivatalos nyelvvé. A tervezetben Révai magának a „titkos”, azaz titkár szerepét szánta 300 forintos éves díjazással, tehát az újságírói munka továbbra is valós megélhetési forrásnak tűnik.

Ez az újrakezdési terv sem vált valóra, ahogyan az újonnan vállalt nevelői állás sem hozott szerencsét Bíró Farkas családjánál. Utolsó esélyként a *Költeményes Gyűjtemény* maradt mint független irodalmi vállalkozás. Ennek történetét Paintner leveleinek segítségével mutatom be.

Faludi Ferenc neve és a műveinek kiadásáról szóló tervek az 1782 tavaszán írt Révai-levelekben rendszeresen felbukkannak, ez a vállalkozás végigkíséri az általunk vizsgált időszakot. Míg 1782 május-júniusában hétszer, egyre türelmetlenebbül kérte a Faludi-kéziratokat, addig csak két év múlva, 1784. május 15-én olvashatjuk újra a költő nevét: „Faludiról igen nyughatatlan vagyok. Mihelyst valamiben meg állapodhatom, annak ki botsáttatásához fogok, a’ te javallásod szerint.”³⁰ A következő levélben a praenumeratio kivitelezhetetlenségéről beszélt, ezt a lehetőséget talán Paintner javasolta neki, majd az 1785. május 28-án írt levélből jól látható, hogy az exjezsuita rendtársak átvették a kiadás munkálatainak irányítását: „[Rájnis] Hamar azután bejövén Győrré, köszöntöttem neveddel, közlöttem is leveledet, és Faludi iránti szorgalmadat. Ő azóta anynyira is vitte már a dolgot Majláttal, és több ti félétekkal, hogy alkalmas segedelmet gyűjtének össze. Engem azért ezzel amúgy ébrettebben fel serkentének, hogy már, csak nem olyly könnyen aluszom el. Faludit nem sokára közre bocsátjuk. Én a’ napokban már által is megyek Szombathelyre, hogy a’ többit is hozzá szerezzem, a’ minek híjával vagyok. Le írtam ugyan már azt egyszer, de Grécett vagyon: onnét pedig meg nem kaphatom. Nincs más mód, megint a’ kút főhöz kell mennem.”³¹ A közrebocsátók többes száma Rájnis Józsefet foglalta magában, mint láthatjuk, ő intézkedett, pénzt szerzett és ő lett megbízva a korrektúrával, akinél Révai az elmúlt egy évben Győrött menedéket talált. Révai nyugtatta Paintnert és az ő szorgalmát emlegette Faludival kapcsolatban, ami nem meglepő. Révai kézíratai és másolatai már másfél éve voltak zálogban a gráci piarista rendházban lévő rende-

zetlen tartozása miatt, de amíg nem volt pénz a kiadásra, addig Révai nem tervezett Szombathelyre utazni és újra lemásolni a verseket.

A következő levelekben már kéziratokról nincs szó, Révai a cenzúra és a felhívások sikere miatt aggódik és a kötetek árának jelentős, majdnem ötven százalékos emelkedéséről tudósítja barátját. 1786. február 5-én, végső kétségbeesésében így írt Paintner Mihálynak: „Azonnal hozzáfogok így a mű kinyomtatásához, csak elegendő anyagi támogatást kapjak, hogy a reményen és szorgalmon kívül az én munkám is hirdesse szépségét. Mert az én ügyemről van szó! A dicsőség, a nyereség, de legfőként a hazaszeretet, mindez bámulatosan sarkall engem.”³² Honor és lucrum áll az eredetiben, Csaplár Benedek szerencsésebben becsületnek fordítja az előbbit, mert itt már valóban Révai becsülete forgott kockán. A hazaszeretetre történő hivatkozás inkább értelmezhető retorikai fordulatként és nem valós motivációként, hiszen mint láttuk, évekig nem történt semmi a versek kiadásának ügyében.

Révai következő levelében így írta le helyzetét: „Még eddig kevés pénz gyűlt össze. Egyébként még nincs itt a végső határidő. Egyébként bárhogy is alakulnának a pénzügyek, a Faludi kiadását megkezdjük. Jövő héten kezdődik a nyomtatás. A bécsi cenzúra a dolgaimat csodás gyorsasággal és jóindulattal jóváhagyta.³³ Az élő Istenre kérlek, szoríts értem. Valami középszerű állást szerezz nekem ott [Pozsony]. Itt [Győr], ahogy már megírtam neked, házi kellemetlenségek miatt tovább nem maradhatok.”³⁴ A házi kellemetlenségek Bíró Farkas eladósodására vonatkoztak, pedig ez volt az egyetlen család, ahol Révai nevelőként jól érezte magát, de nem tudták fizetni szolgálatait, csak kosztot és kvártélyt kapott.

A levél tehát biztosan a határidő, vagyis 1786. június 8-a előtt született, ehhez képest majd csak novemberben költözött át Pozsonyba, vagyis Győrben volt a nyomtatás ideje alatt, hiszen rendfőnöke csak 1786. október 28-i levelében kérte meg Révait, hogy válasszon magának rendházat. Ezért meglepő, hogy a korrektúrával Rájnis Józsefet bízta meg, miközben folyamatosan arról tudósított, hogy mennyire szívén viseli a kiadás sorsát, és saját kötetéhez írt előszavából tudjuk, mennyire fontosnak tartotta a személyes jelenlétet a nyomtatásnál.

Az 1787. április 11-én Paintnerhez írt levélben a *Téli éjszakák* kiadásáról és a *Költeményes Gyűjtemény* további sorsáról olvashatunk: „Az első, amelyet Christina főhercegnőnek ajánlottam, Ortzi verseit tartalmazza a következő címen: *Költeményes Holmi egy Nagyságos Elmétől*. A második Faludi javított, bővített és változatlan műveit tartalmazza. Elhagyom a pásztorköltésről szóló értekezést. A két kötetet most összevonom.”³⁵ Azt is megtudjuk, hogy a pozsonyi kispapok gyűjtésének segítségével tudta megjelentetni újra Faludi verseit Pozsonyban és Orczy verseit először, majd a főhercegnő ajánlásáról írt. Az 1787. június 10-i levél segít beazonosítani az említett kötetek kiadásának időpontját: „E héten szerencsésen befejezem Faludi [műveinek] második kiadását. Alakja és betűtípusa nagyon fog tetszeni neked. A második kötetet, melyet Krisztinának [főhercegnő] ajánlottam, már nyomdába adjuk. Bárcsak e műhöz hozzácsatolhatnánk valamit Barcsai és Bessenyei műveiből! Orczynak is tetszene ez! Alig tíz napig leszek Győrött, míg kijelölöm a tennivalókat.”³⁶ Aztán

ismét visszatérek ide, hogy felügyeljek a kiadásra. Azt akarom ugyanis, hogy még e szünetben Orczy és az én műveim is megjelenjenek, hogy aztán egyszerre három kötetet adhassak az előfizetőknek.”³⁷ Eszerint a második Faludi-kiadás korrektora Révai, viszont a három említett szerző verseit tartalmazó, a *Költeményes Gyűjtemény* utolsó kötete csak 1789-ben jelent meg, de nem a főhercegnőnek szóló ajánlással. Ezt az ajánlást majd a saját verseit tartalmazó kötetben olvashatjuk.

Révai nagyon bízott Christina főhercegnő dedikációjában és anyagi támogatásában, ezzel próbálta Orczy Lőrincet is meggyőzni, de végül csak a legtapasztalatlanabb pozsonyi nyomdászt, a korábban könyvkereskedéssel foglalkozó Loewét sikerült rávennie a nyomtatásra: „A könyvnyomtatások közül csak az egy Loewe bízott annyit a Hertzegasszony levelében, hogy nem csak azt az egy darabot, melyly a Felsőnek volt ajánlva, hanem a többi kettőt is bátran kinyomtatná, telylyes bizonyos levén benne, hogy onnét olyly bő jutalom fog adatni, hogy mind a három darabnak nyomtatása kifizetődik belőle. De megsalattattunk. A felséges ajándék csak tíz aranyat nyom. Ez anynyi, mint 45 frt.”³⁸ Ezt a levelet 1788. április 24-én írta Orczynak Révai, amelyben megköszönte a pénzügyi segítséget, hiszen Orczy saját kötetének költségeit magára vállalta. Révai reakciója: „Örökre lekötelezett adóssa vagyok Nagyságodnak, parantsoljon velem, még csak szempillantásaira is fogok hallgatni.”³⁹ De Orczy még így sem jutott a kötetekhez, mert Loewe addig nem adta át őket Révainak, amíg egészen ki nem lettek fizetve. Későbbi, 1788. június 17-i leveléből kiderül a három kötet nyomtatásának teljes költsége: „Ez a három darab bekerült nyomtatásával, azután részint való beköttesével, és elküldetésével – az érdemesebb uraknak és pártfogóimnak számokra – közel 700 forintomba.”⁴⁰ Azt is megtudjuk, hogy az előfizetők már megkapták kötetüket, valamint hogy Orczy kötete 1500, Faludi és Révai kötetei pedig 1000 példányban készültek. Ugyanakkor Révai ígéretet tett arra, hogy Pestre szállíttat a kötetekből, vagyis Orczy egy évvel a nyomtatás után kapott a saját maga által kifizetett, saját verseit tartalmazó kötetből.

Nem segített sem a felséges ajándék, sem a dedikáció, és nem ez az egyetlen eset. Faludi Ferenc világi témájú prózai művét, a *Téli éjszakákat* (1787) Szili János püspöknek ajánlja Révai, de innen sem érkezik meg a várt anyagi segítség. Pedig Révai nagyon bízott a dedikáció erejében: „...a dedikációk csak sokat tehetnek, kivált nemzetünkben. Merem mondani, ha több Nagyoknak nevei alatt több könyvek adódhatnának ki, jobban kapna a többi főbbrend is a mi nyelvünkön, az alrend is szinte mohón kapná. Tehát, hogy ezek is bátrabbak legyenek, kivált olyly felséges példára, egyenesen, privata epistola, én Christina hertzeg asszonyhoz folyamodtam. Meg engedte. Az engedelem levelet olly érzéssel, a magyarokhoz olyly különös hajlandósággal iratta, hogy egész nemzetünk vigasztalódhatik benne.”⁴¹ Ezt a szöveget csupán Csaplár Benedek monográfiájában találtam meg,⁴² egy lábjegyzetben található francia nyelven, amelyben Kempelen Generale Maior tudatja Révaival a főhercegnő hozzájárulását a *Költeményes Gyűjtemény* (*Collection de Poetes Hongrois*) egy kötetének kiadásához. Abban sem vagyok biztos, hogy Christina főhercegnő lett volna a legalkalmasabb személy pártfogónak. Mária Terézia legkedvesebb gyermeke

köztudottan nagyon közeli viszonyt ápolt a későbbi II. József első feleségével, ami kiváltotta az udvar rosszállását, édesanyja, Mária Terézia kivételezését pedig testvérei nem bocsátották meg neki.

Bár Révai mindig az előfizetők csekély számáról beszél, igazából nem tudom eldönteni, hogy hány érdeklődőre számított. A magyar nyelvű könyvek 1000–1500 példányban készültek, és ha egy éven belül elfogytak, az már jó eredménynek minősült.⁴³ Ehhez képest a kilencszáz olvasó azt jelenti, hogy Révai szinte minden irodalomkedvelőt elért felhívásaival, és sikerült őket rábírnia az előfizetésre, tehát ez működőképes modell lehetett volna Magyarországon a 18. század végén. Végül az első felhíváshoz képest hat év telt el, az előfizetők két-három évet vártak kötetükre, miközben azok ára folyamatosan emelkedett. Egyet kell értenem Révai kiváló monográfusával, Csaplár Benedekkel: „Bármily aránytalan tanúsága is ez az annyira kényszerített nemzeti visszahatásnak: az 1-1,5 ezer példányban szétmeneszített irodalmi három bajnok elmeműveinek kiléptetése még is epochalis jelenséget képez irodalmunk történetében. S bizonyára még inkább azzá leendett, ha hősünk tervezete az ő óhajta szerint valósulhatott volna. – Ép azért sajnálható, hogy többszöri balfogásaival annyira károsítja azt a mit jobbik eszével helyesen tervelt vala.”⁴⁴

Jegyzetek

- 1 Thimár Attila: Hős és áldozat. Universitas Könyvkiadó, Budapest, 2007. 5. o.
- 2 Éder Zoltán: Révai Miklós. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1972. 67. o.
- 3 Federmayer István: Révai Miklós élete és munkássága. Szignatúra Nyomda, Szombathely, 2000. 23. o.
- 4 Uo.
- 5 Révai Miklós: Candidati, 1790. In: Federmayer István: Révai Miklós élete és munkássága, i. m. 157. o. Federmayer István fordítása.
- 6 Éder Zoltán, Révai Miklós, i. m. 122. o.
- 7 Uo.
- 8 Uo. 125. o.
- 9 Csaplár Benedek: Révai Miklós élete. Aigner Lajos kiadása, Budapest, 1883. 1. kötet, 356. o. Keresztény Júlia fordítása.
- 10 Uo. 2. kötet, 8. o.
- 11 Uo. 2. kötet, 16. o.
- 12 Uo. 2. kötet, 17. o.
- 13 Federmayer István: „Isten áldjon meg még egyszer!” Révai Miklós és Paintner Mihály levelezése 1782. április 18. – 1806. március 14. Palatia Nyomda és Kiadó Kft., Győr, 2011. 83. o.
- 14 Guzmics Izidor: Révai Miklós pályája saját leveleiből töredékül. Trattner és Károlyi, Pest, 1830. 6. o. Éder Zoltán könyvében a 127. sk. idézi.
- 15 Csaplár Benedek: Révai Miklós élete, i. m. 2. kötet, 18. o.
- 16 Uo. 2:19.
- 17 Guzmics Izidor: Révai Miklós pályája..., i. m. 6. o.
- 18 „Mert ez az eszes ember [Majláth Antal] nagyon igazságtalanul azt hozta fel, hogy én kényelemből német ruhát viselek. Ezért én neki botrányos stb. vagyok.” Federmayer István: „Isten áldjon meg még egyszer!”, i. m. 94. o.
- 19 „Nem hagyhatom itt említés nélkül, hogy Bánóczi Königsackernek főntebbi leveléből azt olvassa ki, – mert rá hivatkozik is, (lásd i. m. 134 o.) – hogy „a provinciális Königsacker meg azzal fenyegeti, hogy

Szegedre vagy pedig klostorba fogja küldeni.” (?) Nem értette-e annak szövegét, vagy szándékosan csavarta el a dolgot?” – teszi fel a kérdést Csaplár (Csaplár Benedek: Révai Miklós élete, i. m. 2. kötet, 19. o.), akinek Bánóczi-kritikájában visszatérő elem a szerző nem megfelelő latintudása. Egy ilyen félrefordításból is látható, hogy mekkora félreértéseket okozhat ugyanaz a szöveg.

- 20 Uo. 2. kötet, 234. o.
- 21 II. József 140 olyan kolostort záratott be, ahol oktatás és betegápolás nem folyik.
- 22 Uo. 2. kötet, 79. o.
- 23 Uo. 2. kötet, 80. o.
- 24 Federmayer István: „Isten áldjon meg még egyszer!”, i. m. 88. o.
- 25 Csaplár Benedek: Révai Miklós élete, i. m. 2. kötet, 87. o.
- 26 Ráth Máttyás: Tudósítás = Magyar Hírmondó, 1. 1. szám, (1780) b4v.
- 27 Federmayer István: „Isten áldjon meg még egyszer!”, i. m. 85. o.
- 28 „Ám piarista tartományfőnöke arra utasította, hogy mielőbb térjen vissza a nyitrai gimnáziumba nevelőtanárnak (...) Conradi Norbert tartományfőnök, amikor személyes találkozásuk után meggyőződött arról, hogy Révai nem engedelmeskedik utasításának, a pozsonyi helytartótanácsnál feljelentette, tőlük kért segítséget.” Federmayer István: Révai Miklós élete és munkássága, i. m. 27. o.
- 29 Uo. 30. o.
- 30 Federmayer István: „Isten áldjon meg még egyszer!”, i. m. 86. o.
- 31 Uo. 88. o.
- 32 Uo. 92. o.
- 33 Ezt a jelentést nem ismerjük, csak Riethaller Máttyás budai cenzorét (1787. április 21.), amely a győri kiadásra vonatkozik: „A könyvet elolvastam és tartalmában semmi visszaütésitánivalót nem találtam.” Mályuszné Császár Edit (szerk.): Megbíráltak és bírálók. Gondolat Kiadó, Budapest, 1985. 63. o.
- 34 Federmayer István: „Isten áldjon meg még egyszer!”, i. m. 93. o.
- 35 Uo.
- 36 Már korábbi, 1787. április 11-i levelében tudósít a rajztanári katedra elnyeréséről. Uo. 94. o.
- 37 Uo. 95. o.
- 38 Csaplár Benedek: Révai Miklós élete, i. m. 2. kötet, 306. o.
- 39 Uo. 2. kötet, 306. o.
- 40 Uo. 2. kötet, 310. o.
- 41 Uo. 2. kötet, 275. o.
- 42 Uo. 2. kötet, 276. o.
- 43 „Az első kiadás ezer példány egy év alatt elfogyott, hallatlan siker abban az időben.” – írja Pintér Jenő Dugonics András 1788-ban megjelent Etelkájáról. Vö: Pintér Jenő magyar irodalomtörténete. Magyar Irodalomtörténeti Társaság, Budapest, 1931. 4. kötet, 712. o.
- 44 Csaplár Benedek: Révai Miklós élete, i. m. 2. kötet, 320. o.

DOBRIK István
 A száz éve született
 Papp László
 festészete

Olyan emberről szól ez az írás, akinek sorsa és cselekedetei sokaknak volt közvetett vagy közvetlen módon tanítója. A második világháború után az országot újraépítő nemzedék azon jeles személyisége volt, akit egész eddigi életében szépet kereső énjé vezérelt a megpróbáltatások között. Népből és nemzetben gondolkodó társával együtt igen sok áldozatot vállalt az ország felemelkedéséért és a kiszolgáltatott időkben is az igaz szó és becsület pártján állt. Azon kevesek közé tartozott, akiket még ma is a másokért, a közösségért való tettek erkölcsi parancsa vezet. Lélek arca az embertársai felé sugárzó, segítő szeretetben szépült meg. Bár évekkal mérhető volt a kora, mégis sokszor éreztem kortalannak a vele való jelenlétben egyéniségét. Játékosan bölcs és szüntelenül érdeklődő perlekedései sokszor segítettek átlátni a jelentős álarcában tetszelgő jelentéktelen dolgain az életnek. Kitartása és példamutató egyszerűsége sokaknak nyújtott erőt életük értelmezésében. Művészetének és pedagógiai munkásságának elsősorban a moralitás volt navigátora. Festményei és grafikai az esztétikai értékeken túl, kordokumentumok is egyben. Technikai sokszínűségük, a teremtőjük állandó megújulásra kész akaratát, a témaválasztás gazdagsága pedig a megélt évek ezernyi élményét tükrözik.

Stiláris változatosságukat áthatja, és egységessé teszi az egyéni alkotói attitűd. Műveit hol leíró festőiség, hol érzelmeket sugárzó expresszivitás, hol a tájélményből táplálkozó lírai konstruktivitás vagy éppen ezek sajátos ötvözeete jellemzi. Az alkotásokban ott bujkál a kortárs Seres János festőművész barátsága, Lenkey Zoltán grafikusművész csendes protestálása, a zseniális Kondor Béla látomásossága, Bod László és Várady Sándor újat teremtő hite, és a Miskolcon élő kollégáknak a város képzőművészetét formázó munkássága.

1922. augusztus 3-án született Miskolcon. Szatmárból, paraszt szülőktől származó édesapja, Papp János, mesterségét tekintve kovács volt, édesanyja Nagy Erzsébet háztartásbeli.¹ Mivel a családnak több gyermeke nem lehetett, nagy becsben, féltőn nevelték. Édesanyja művelt parasztlány volt, aki előkelőségeknek varrt, besegítve ezzel a család fenntartásába. Nyitott szívű és nyitott szemű gyerek volt, akit először a Szent István úti elemi iskolába írtak, ahol Darás Viktor tanító úr kezei alatt tanulta az írást, olvasást és számolást.² A rajzolás iránti vonzalmának, remek fantáziájának emléke az a megmaradt kis pepita írka, amelyben a természettudományos, törté-

nelmi ismereteket illusztrálta magánszorgalomból. A színes rajz- és festőeszközöket ekkor még a jobb módú osztálytársától, Borosnyay Pál tanár édesapjától kapta, akik a Meggyesalja utcán laktak és akikhez gyakran eljárt.³ Szülei féltették – gyakran elcsatangolt – és így az iskola közelében a Nagyváthy utcán vettek házat közösen nagybátyjáékkal.

Eleven, kalandokra vágyó gyerek volt, aki a változó szorgalom mellett az elemi iskolában mindvégig jeles és kitűnő tanuló. Középiskolai tanulmányait a Lévay József Református Gimnáziumban végezte. Ezek az évek fontosak voltak további életének alakulása szempontjából. Látszólag itt már nem olyan jók tanulmányi eredményei, mint az elemiben, de e mögött a mindenre kíváncsi fiatalember sokirányú érdeklődése és kutakodása, a felnövő kor konfliktusai rejtettek. Csorba Zoltán osztályfőnökének embersége, Imreh Zsigmond rajztanárának útmutatásai, az iskolatársakkal: Seres Jánossal, Székács Zoltánnal kibontakozó barátsága életre szólóan befolyásolják gondolkodását, érzésvilágát.⁴ Az otthon, a családi környezet és a gimnázium szellemisége érdeklődését korán a társadalmi, politikai, irodalmi és a művészeti kérdések felé irányították. Az Ady Endre, Móricz Zsigmond, Szabó Dezső, Bartók Béla, Kodály Zoltán, Györfly István hatására kibontakozó népi mozgalom és a falukutató írók hatása meghatározóan gazdagították szemléletét.

Rajzolt, festett és sokat olvasott. Tanulmányozta az egyszerű emberek életét, beutazta az országot, könyveket terjesztett, részt vett munkás-író találkozók szervezésében.⁵ A gimnázium elvégzése után jó barátjával, Székács Zoltánnal együtt a Képzőművészeti Főiskolára szeretett volna menni, de őt nem vették fel a Hársfa utcai Diákok Házába. Alბérletre nem tellett, így visszajött Miskolcra, ahol beiratkozott a jogakadémiára, hogy elkerülje a katonaságot. Az egyetemi évek alatt tovább ápolta és bővítette kapcsolatait. Részt vett az egyetemi Diákegység-mozgalom harcaiban. A lázas tenni akarás nála és társainál a kor parancsa volt: „mert az idő siet, most kerül dűlőre, érdemesek vagyunk-é életre, jövőre.” – írta önéletrajzi feljegyzésében.⁶

Mozgalmi tevékenysége és a tanulás mellett művészi ambíciói munkára, állandó önképzésre ösztökélték. Ebben nagy segítségére voltak főiskolás barátai, Seres János és Székács Zoltán. Így vehetett részt az utóbbi közbenjárásával a Főiskola nyári művésztelepén, Nagybányán 1943-ban, amelyet Boldizsár István vezetett. Még ugyanezen a nyáron résztvevője volt a balatonszárszói konferenciának, amely tovább szélesítette látókörét, fokozta a társadalmi problémák iránti érzékenységét, delejtezte elkötelezettségét.⁷ Mindezt tettekre is váltotta, hiszen lelkesen ott volt mindenütt, ahol embertársaival lázas vitákban szót ejthettek a tágabb világ és a szűkebb haza gondjairól. Terjesztette a Püski Sándor-féle Magyar Élet Könyvkiadó kiadványait, előfizetőket szervezett a népi írók műveire.

A várható bevonulás kényszere elől menekülve egy évet Mátészalkán a nagynénjénél töltött, miközben Pécssett jogakadémiai szigorlatot tett. Újra visszatért szülővárosába, ahol már várt rá a SAS-behívó. Tornaljára kellett bevonulnia. Innen először az érsekújvári Karpaszományos Iskolára vezényelték, majd az egész iskolát Németországba szállították. „A kényszerű bevonuláskor sem a halálra készültem, kedvenc

könyveimmel (vagy 15 kötet), fényképezőgéppel, filmekkel, rajzeszközökkel megrakodva vonultam be.” – írta.⁸

Németországban útjuk Lingenbe, Oldenburgba, majd Helgoland szigetére vezetett, ahonnan Wilhelmshaven kikötőjéből Cuxhaven, Kiel érintésével Dánia felé vették az irányt. Innen visszafordították őket és Schleswig városában angol fogságba esett 1945. május 5-én.⁹

Itt sodorta össze a sors több képzőművészeti főiskolással (Arató János, Kamotsai István, Nónay Pál, Sarkantyú Simon) akiket a szintén táborlakó neves erdélyi szobrászművész Szervátiusz Jenő vett szárnyai alá. Ő szervezte, fogta össze tevékenységüket, lett mesterükké, tanítójukká, atyai barátjukká. Velük és a hadifogolytábor tagjaiból, elhurcolt leventegyerekekből nagy létszámú „képzőművész kört” szervezett festő, grafikus, iparművész tagozattal. Életet teremtettek Éselheide sivatagszerű ki-
etlenségében.¹⁰

1946 májusában tért haza. Hozta magával „a távollét fotó, rajz és festmény dokumentumait”.

Az akkor alakult Népi Kollégiumok Országos Szövetségében barátai, kollégái megbízással várták. Miskolcon nyolc kollégium szervezésében és vezetésében vett részt. Jelentős szerepet töltött be Miskolc képzőművészeti életének újjászervezésében.¹¹

Az ötvenes években a Városi Tanácson népművelési előadó, majd rövid ideig általános iskolában tanított. Ekkortájt alapított családot.¹² Az 1956-os forradalomban és szabadságharcban való részvétele miatt letartóztatták. Kiszabadulása után 1958-ban, folytatta tanári munkáját a Kereskedelmi és Vendéglátóipari Szakmunkásképzőben. A megye és a város gimnáziumainak rajz szakfelügyelője volt nyugdíjba vonulásáig.¹³

1952-től vezette a Vasas Képzőművész Kört, ahol nagy hangsúlyt fektetett az amatőr képzőművészeti mozgalom magas szinten tartására, a fiatalok felkészítésére. Sok építész, festő, grafikus, szobrász, iparművész, rajztanár pályája indult innen.¹⁴ 1947-től rendszeresen kiállított helyi és országos kiállításokon. 1947-től tagja a Képzőművészek Szabad Szakszervezetének, majd elsők között a Magyar Képzőművészeti Alapnak.

Művészetének alakulását több tényező motiválta. Egyrészt a mesterség és a képzőművészeti gondolkodás elsajátításának öntevékeny módja, amelyet nyitottsága és tehetsége állandó ösztönzésére építve tudatosan, folyamatosan alakított. Másrészt a barátok, a művésztársak közvetett és közvetlen hatása az egyéni hangvételének kialakításában, megtalálásában. A Rudnay-tanítvány Seres János mélyről fakadó festőisége és az ehhez társuló szigorú komponálási mód legalább olyan erővel hatott rá, mint Székács Zoltán kísérletező magatartása. Megízlelte ugyan a plein air festés nagybányai hagyományait, a miskolci művésztelep doyenjének, Csabai Kálmán piktúráját jól ismerte, mégis inkább az európai iskolához igazodó új hangot keresők táborához csatlakozott. Művelődésszervező, pedagógiai tevékenysége és tárgyalóköri vonzalma termékenyen egészítették ki egymást. A miskolci grafikai műhely köré csoportosulóknak a sokszorosított grafika iránti szenvedélye őt sem hagyta

hidegen. Témaválasztásában az egyszerű munkás hétköznapiaknak legalább olyan művészi emelkedettséget tulajdonított, mint a szűkebb hazában és a máshol megélt és átélt természeti élményeknek. A látvány ihlette képteremtés primer szándéka mögött, gyakran ott bujkált a múlt időben velünk történő dolgok megragadásának-megörökítésének-megtartásának vágya. A művészetteremtő akaratának eszmei alapja az emberek iránti felelősségérzetre, a népi-nemzeti elkötelezettségre, művészeti attitűdjé pedig a tünékeny jelenségek forma és szín ritmusának keresésére, a rejtőzködő lényeg megértésére, formába öntésére épült. A képek hol oldott festőiséggel, hol színes vonalrendekre építve, hol szerkezetes tájkonstrukciókban érzékeny festői zárványokat keretezve absztrahálják a látottakat, vagy azok emlékezetét. Technikai sokszínűségükben – akvarell, tempera, olaj, zsírkréta, tus, linóleummetszet, rézkarc – széles skálán szólaltatják meg élményeit, véleményét a világ és az idő egy általa megélt metszetéről.

Az alkotói én és a közéleti szerepvállalás belső kényszere azonban mindvégig viaskodik személyiségén belül. Erre figyelmeztette a kortárs Bihari Sándor „Egy befejezetlen portré ellen” című versében: „*Bátyám, az arcom ott maradt a vásznon / befejezetlenül, mert nem volt idegem / végigülni a délutánt a meghitt műterem / fehér fényében. Föl kellett állnom. //*

Te is a várost vered föl, ecsetet ledobva, / valami fontosabb hitével elszaladsz, / s zaklatva csak fáj, ami belül maradt. / Az életed beszikkad a tubusokba. // Nem lehet így. Túlon túl sok a káprázat / életünkben, a rejtett magyarázat; / szegődni kell már, szegődni igazán / s nem osztódva, – az ecsetbe fogódzva. // Arcom odaadni, hogy életed ráragyogjon / egy délután. Míg a földbe nem mázol a halál.”¹⁵

Papp László életművét nem csupán a műtermében, gyűjteményekben, baráti családoknál és közintézményekben fellelhető alkotásai jelentik. Tanító, az emberekért felelősséget érző cselekedetei legalább olyan jelentőségűek, mint a csendes szemlélődésre hívó művei. Pajkos derűvel átszótt bölcsessége, mindenkit kereső szeretete, tehetséget tisztelő és formáló tanácsai immáron sokakban ott élnek és gyümölcsöznek gazdagon.

Utolsó egyéni tárlatát 2007-ben a Herman Ottó Múzeumban, utolsó csoportos kiállítását („Feledy Gyula és miskolci kortársai”) 2009-ben a Feledy-házban rendezték. Közel egy évszázados életútja szülővárosában 2020. november 18-án örökre lezárult.¹⁶

Jegyzetek

1 A születési anyakönyvében a Papp László István nevet kapta. Édesapja Papp János (1891–1972) 1911-től a Diósgyőri Gépgyárban kovács. Az első világháborúban 1916-ban orosz fogságba esett. 1917-ben részt vett a „Nagy Októberi Szocialista Forradalomban”, majd hazatérve 1919-ben a Vörös Hadseregben harcolt az összeomlásig. A háború után a gyár élenjáró dolgozója volt, sztahanovista, élmunkás. Édes-

anyja Nagy Erzsébet (1896–1994) nyírbátori hat gyermekes nagycsaládban nevelkedett, háztartásbeli, művelt, varni tudó asszony. Miskolcon először a Vásonfőhéritó utcában, bérlakásban laktak, itt született meg fiuk. Laktak még a Gyár utcában, majd a Bercsényi utcában vásárolt telket édesapja és épített egyszerű házat; innen később a Nagyváthy utcába költöztek.

2 Később a Nagyváthy úti Általános Iskola, ma a Zrínyi Gimnáziumnak ad otthont.

3 Borosnyay Pál építész (1922–2002) Diósgyőrben született és 1945-ben szerzett építészmérnöki oklevelet a BME Építészmérnöki Karán.

4 Csorba Zoltán (1905–1997) református teológus, középiskolai tanár. A Lévy József Református Gimnázium, majd évekig a Földes Ferenc Gimnázium tanára. Imreh Zsigmond (1900–1965) Kolozsvárott érettségizett, majd Barcsay Jenővel és Mihály Pállal együtt elhagyta Erdélyt. A Képzőművészeti Főiskolán Balló Ede, majd nyolc évig Vaszary János volt a mestere. 1928-tól élete végéig Miskolcon élt és dolgozott. Seres János (1920–2004) a Képzőművészeti Főiskolát Rudnay Gyula növendékeként végezte, s 1947-től haláláig a Miskolci Művésztelepen élt és alkotott. Elévülhetetlen érdemei voltak a helyi képzőművészeti élet háború utáni újjászervezésében. Székács Zoltán festőművész (1921–1983) (Hejőcsabán) Miskolcon született. A Miskolci Református gimnáziumban végezte középiskolai tanulmányait, ahol rajztanára Imre Zsigmond volt. 1940–45-ig a Képzőművészeti Főiskolán Szőnyi István volt a mestere. A főiskola elvégzése után, a grafikai tanszéken, Varga Nándor Lajos tanársegédjeként működött.

5 Részt vett a diósgyőri munkásoknak a vasgyári „lovardában” szervezett irodalmi estjein, amelyeken Veres Péter, Erdei Ferenc, Nagy István, Darvas József volt a vendég. A népi írókkal, költőkkel személyes kapcsolatba került.

6 Életrajz. Miskolci Galéria Városi Művészeti Múzeum (a továbbiakban: MGVM) Adattára.

7 „Tevékenykedésem természetesen magára vonta a hivatalos szervek figyelmét, még inkább a nyílas mozgalom embereit. A nyílasok hatalomra jutásakor, illetve utána nem sokkal pesti barátaimhoz mentem (...) Barátom Székács Zoli, aki a Diákok Házában lakott, mint főiskolás, a később „Görgey” zászlóaljként ismert ellenállási csoportban tevékenykedett, pesti barátaim (Seres János, Fekete Gyula, Sipos Gyula...) közül vele tudtam megbeszélni a helyzetet, problémáinkat, a tennivalókat. Németellenes röpcédulákkal látott el, így tértem vissza Miskolcra, majd miután Miskolcon meleg lett a talaj a lábam alatt, rokonaimhoz, Mátészalkára mentem. (Közben befejeztem jogi tanulmányaimat a Miskolci Jogakadémián, s szigorlataimra készültem.) Mátészalkáról utaztam Pécsre szigorlatozni. Pár hét pécsi tartózkodás után visszatértem Mátészalkára azzal a céllal, hogy ott, rokonaimnál várom be a háború végét.” Részlet önéletrajzi írásából. MGVM Adattára.

8 Édesapja tanácsára választotta ezt az utat. Ő ugyanis ismerve a helyzetét biztos menedéknek látta a kis felvidéki községbe, Tornaljára való bevonulását. Úgymond kiképzetlen volt és abban reménykedtek, hogy a háború vége legfeljebb hónapok kérdése, s ott senki nem fogja keresni. Vö.: Önéletrajz és beszélgetés a művésszel. MGVM Adattára.

9 „Az érsekújvári Krp. (azaz: *Karpaszományos – a szerk.*) Iskola szelleme már itthon felhívta magára a nyílas-fasiszta vezetés figyelmét és rosszallását, így talán szerencsénk volt, hogy németországi bolyongásaink során teljesen megszakadt kapcsolatunk a fasiszta vezetéssel. Végig szabotálva a kiképzéseket is, végül a holland határ mellett Lingen városkában kötöttünk ki. Itt várt bennünket a partraszállás után a Szövetséges erők második hullámban megindított támadása, amely már Németország területén folyt. A Szövetséges erők Lingenhez közeledve a Német haderő először először az erődítési munkákra, majd a városka védelmére vetett be bennünket, de ezredünk még az éjjel, az arcvonalból megszökött puskalövés nélkül. Másnap Lingen elesett, a német erőket felmorzsolták, minket senki nem keresett. Észak felé vonultunk lehetőleg kerülve az érintkezést a német egységekkel. Oldenburg után az SS egy alakulata lefegyverzett bennünket és menetparanccsal Helgoland szigetére irányítottak erődítési munkára. Wilhelmshaven kikötőjében hajóztunk be egy kereskedelmi hajóba, onnan a hajót eltérítve Cuxhaven, Kiel érintésével Dánia felé vettük az irányt. Dániából visszafordítottak bennünket. Flensburgból Schleswig városába mentünk. Ekkor már bomlásban volt a fasiszta hadigépezet, rövidesen elérte Schleswiget az angol hadsereg, ott estünk fogságba 1945. május 5-én (...). A katonaságnál természetesen folytattam antifasiszta tevékenységemet, osztályos társaim voltam ebben többek között: Köpeczy Béla, (*sic!*) Nagy Gyula.” Önéletrajz és beszélgetés a művésszel. MGVM Adattára.

10 Arató János festőművész (1919–1989), Kamotsai István szobrászművész (1923–1994), Nónay Pál (1922) festőművész, Sarkantyú Simon (1921–1989) festőművész, Szervátiusz Jenő szobrász (1903–1983). „A táborban lévő pedagógusok a nagy létszámú leventeként elhurcolt fiatalokkal foglalkoztak, rendszeresen oktatva, tanítva őket. Énekkarok alakultak, műsorokat rendeztek, mi sok kiállítást rendeztünk a magunk és tanítványaink munkáiból. Az érdeklődés középpontjába kerültünk. A tábort látogató nemzetközi Vöröskereszt-küldöttségeket hozzánk hozták először.” Önéletrajz és beszélgetés a művésszel. MGVM Adattára.

11 Többször szóban és írásban is elemezte a városban kialakult helyzetet, elvi iránymutatást, megoldásokat keresve a továbblépésre. Ennek bizonyítéka ez időből származó kézirata. „...szegény volt, mert gazdaságilag elnyomták és még szegényebb, mert nem részesedhetett kellő mértékben a kultúra áldásaiból (...) Gyökeres változás és jó eredmények örvendeztetnek bennünket ezen a téren. Miskolc képzőművészeti életével kapcsolatban elég, ha csak annyit mondom, hogy 1954-ben városunkban tízezer tömegek látogatták a tárlatokat, holott ezelőtt mondjuk hat évvel ez a szám még Budapesten is jól megállta volna a helyét. Már most ennyi, s remélhetőleg egyre több ember kerül egyre közelebb a képzőművészethez, az alkotások a valósághoz. Amilyen örvendetes jelenség a széles rétegek áramlása a képzőművészeti alkotások felé, olyan felelősséget ró kultúrelőjáróinkra. Ezt a hatalmas érdeklődő tömeget műértővé, tudatos műélvezővé kell nevelni (...) a képalkotás ismeretével rendelkező, a művészi kifejezési módokban jártas emberek képesek a műalkotások mélyébe hatolni, azok tudják igazán gyümölcsözően élvezni, akik tudással és szívvel közelednek hozzá. A művészetnek eszmehordozó, társadalom-átalakító hivatása csak akkor teljesebb igazán, ha a szélesebb műélvező közönséget neveljük, képessé tesszük a műalkotások tudatos megértésére, élvezetére (...) Számos eset, tapasztalat bizonyítja, hogy a közönségben, jelentős mértékben meg is van az igény a tudatos műélvezésre. Kiállításaink látogatói közül számosan keresnek hozzáértő embert, aki eligazítaná őket művészeti kérdésekben...” Kézirat, részlet, MGVM Adattára.

12 Nagy Erzsébettel 1952-ben kötött első házasságából egy fia született: ifj. Papp László (1953). Második házastársa Bérces Éva volt, akivel 1963-ban lépett frigyre, gyermekük, Papp Zoltán (1964).

13 „Papp László festőművész szakfelügyelői korszakában az évente megrendezett módszertani kiállítások sora teremtett alkalmat az áttekintésre, ötletgyűjtésre, megmértetésre. Diasorokat, módszertani anyagokat állított össze, ezek bemutatásával, dokumentálásával is erősítette a gimnáziumi rajzoktatást. Szakkörvezetőként a Vasas Képzőművészeti Körben, egy időszakban a Pedagógus Képzőművész Körben segítette felkészülésükben a továbbtanulókat, az alkotó rajztanárokat fejlődésükben.” Rézművesné Nagy Ildikó: A rajztanítás története. A szakfelügyelet-szaktanácsadás. Kézirat. MGVM Adattára.

14 „Korán Imre hajdani gyárigazgató bízta meg bizonyos Lakatos Lászlót azzal a feladattal, hogy a vasgyári tehetségesen, vagy csak ügyesen rajzolókat, festegető embereket, fiatalokat, vagy idősebbeket egy képzőművészeti körben fogja össze. (...) Volt fúvószenekar, volt „Jószerencse” énekkar, (...) lett képzőművészeti kör is, ami ugyan részévé vált a vasgyári művelődésnek, mint a többi tevékenység. Amit aztán a diósgyőri vasasok – a soron következő nehéz esztendő, háború, frontszolgálat, hadifogság, bombázások, rombolások, újjáépítés stb. ellenére, illetve mellett – sem hagytak elsovardni, hanem éltek, fejlesztettek, fenntartottak. A háború után – úgy a negyvenes évek végén aztán megindult a mozgás. Az a fajta, amely a jobban szervezettség látszata alatt tulajdonképpen megosztotta a diósgyőri vasasok addigi kulturális önszerveződési formáit. A képzőművészeti kör is három részre oszlott. Külön körük lett a dimávagosoknak, (*DIMÁVAG eredetileg: Diósgyőri m. kir. Allami Vas-, Acél-és Gépgyárak – szerk.*) a kohászoknak, s a nehéz szerszámgépgyárosoknak, pontosan úgy, ahogy a diósgyőri vasasságot is e három termelési körbe szuszakolták bele. A köröket a gyári szakszervezetek kezdték támogatni, s így szép lassan szakszervezeti körökké váltak, amelyek természetesen tevékenységeik helyszíneit is elkülönítették (...) a körök tevékenysége gyorsan fejlődött, bővült ebben az időben, különösen miután nyitottá váltak a vasgyáron kívüli emberek, főként a fiatalok számára is. Ez a kapunyitás abban az időben azért roppant fontos, mert az iskolai rajztanítás egyáltalán nem állt feladata magaslatán, mert vagy nem is volt, vagy heti egy órában nem tudta felkészíteni a képzőművészeti pályára igyekvőket a főiskolai felvételire. A főiskola így, saját jól felfogott érdekében éppen az ilyen képzőművészeti körök kebeléből válogatta ki a maga számára az ígéretes tehetségeket. Diósgyőrből sokan kerültek tehát az úgynevezett Népi Kollégiumokba, majd főiskolára, s lettek a képzőművészeti élet reprezentatív képviselői, vagy erősítették a kiváló rajztanárokat. Ezek voltak talán a legsikeresebb évek – mondja Papp László, aki maga is

ebben az időben került szorosabb kapcsolatba a vasasok köreivel. De ebben az időben választódtak ki itt olyan művészek, mint Paska József, aki az Iparművészeti Főiskola tanára lett, Kalló László, aki gyári dolgozó volt, s ma is itt dolgozik Miskolcon, Agotha Margit grafikusművész, Szanyi Péter szobrászművész, s nagyjából ebben az időben csatlakozott a körökhöz Koroknai Nándor, Klaudinyi László, vagy a tragikus véget ért Csík Géza, Seres János és sokan mások. Seres János és Papp László is ebben az időben kötelezte el magát a vasasok képzőművészeti köreivel. Seres a kohászok, míg Papp László a nehézsépgyáriak körét vezette, irányította, egészen addig, amíg 1960 táján egyesítették ismét a különválasztott gyáróriásokat. Egyesültek persze rögtön a körök is. Seres és Papp szép nagy létszámú körrel költözhetett be a vasasok régi művelődési központjába, a Bartókba. Az irányító munkát szépen megosztották, Seres kedden és csütörtökön, Papp szerdán és pénteken korrigálta a növendékek munkáit. Sőt csatlakozott oktatói munkájukhoz Varga Miklós is, aki Cserenyey K. Istvántól ekkor vette át a szobrászok irányítását. Közben folyt a munka, szaporodtak a sikerek, egymás után nyíltak a kiállítások, csoportosak, egyéni-ek, itthon és külföldön vegyesen, a csoport háromszoros kiváló együttes lett, nívódíjakat szerzett (...) és mindezek mellett számtalan válságos pillanaton is átestek. Nem kerülhették el ők sem például az úgynevezett amatőrök, műkedvelők és a hivatásosok közötti áldatlan vitákat...” Gyöngyösi Gábor: Ha egy műhely ötvenéves = Észak-Magyarország, XLIX. évf. 260. szám, 1993. november 6. ÉM-hétvége melléklet, VII. o.

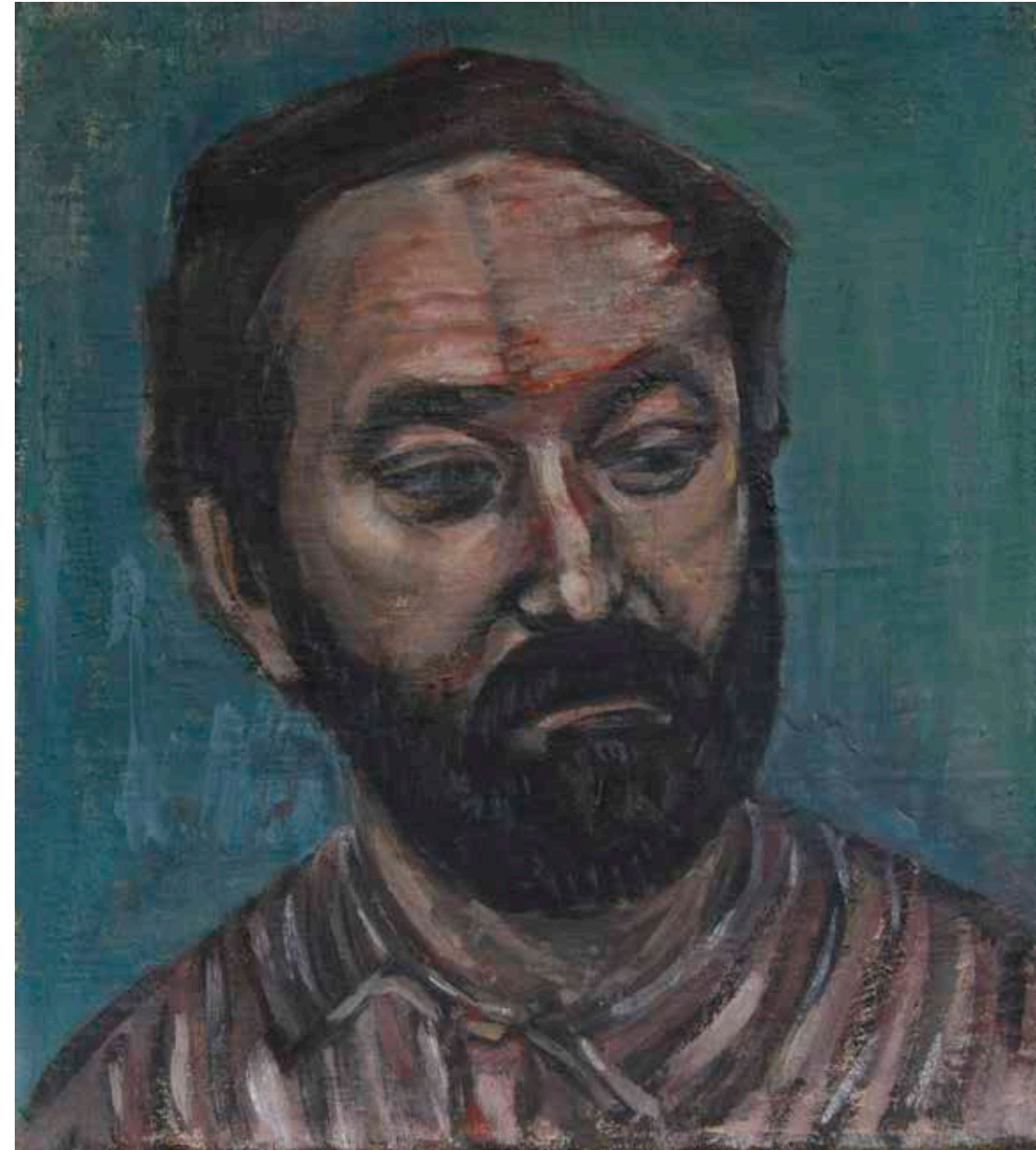
15 Bihari Sándor: Égrendyűlő. Masszi Kiadó, Budapest, 2003. 58–59. o.

16 Lásd: <https://www.miskolcigaleria.eu/elhunyt-papp-laszlo-festomuvesz/> (Letöltés: 2022.06.10.)

Fák között

Lenkey Zoli

Délutáni fények

Dombok

Bánya tó

Domboldal
fenyőfákkal

Emberk

Olasz tengerpart

Vasgyár

Városrészlet

Bodrogperti fák

VENCZEL Sándor

Babarczy László, mesterem

33 bekezdés Laciról

Habár a Közgáz^{*} Irodalmi Színpadának már elsős koromtól tagja voltam, mégsem ismertem Babarczy nevét. Így volt ez 1979 tavaszáig, amikor színházi irodájában felvételi megbeszélésen vettem részt. Most 43 év után furcsának tűnik, hogy miért nem kérdezett semmit színházi élményeimről. Persze pénzügyekről sem faggatott, inkább úgy mondhatom, erősen megfigyelt, szinte átvilágított. Amikor a jelenlétemben felhívta Tiszeker Lajost, a SZFF^{**} főtitkárát, aki közölte, hogy nála van a közgáz diplomám, mert szerinte jövőre úgymint felvesznek a főiskolára – láttam, hogy Babarczy megnyugodott, megvan a színház új gazdasági igazgatója.

A felvételi beszélgetés véget is ért volna ezzel a telefonnal, ha nem veszem a bátorságot, és meg nem kérdezem Babarczyt, mit gondol rólam? Laci gondolkodás nélkül válaszolt: „Tudja, túl intelligens maga ehhez a beosztáshoz!” Akkor még nem tudtam, mit jelent ez a mondat, ma már tudom.

Amikor néhány hónap után megkérdezte egy színész, hogyan sikerült Lacinak rám akadnia, csak annyit mondott somolyogva: „Imádkoztam érte!”

Az első komoly feladatom már az első nyári szünetben adódott. A fenntartó írt egy levelet, amelyben felhívja a színház vezetését arra, hogy ha így folytatja, akkor nem lesz elég előirányzata a második félévre. Mindezt nagyképpően, bürokratikusán, jogszabályokkal alátámasztva. Gyorsan átfutottam és megnyugtattam Babarczyt, hogy nincs semmi gond: a második félév adatait nem lehet az első félévből levezetni. Laci csillogó szemekkel helyeselte gyors és határozott véleményemet. Az idő természetesen bennünket igazolt.

Munkamódszerünk a következő négy évben nem változott. Laci konkrétan és szépelgés nélkül tette fel kérdéseit, amelyekre gyors és határozott válaszokat igényelt. Már a kezdetekben sikeres volt együttműködésünk, annak ellenére, hogy nem sok ismeretem volt a költségvetési gazdálkodásról.

^{*} Mary Károly Közgazdaságtudományi Egyetem, ma: Budapesti Corvinus Egyetem
^{**} Színház- és Filmművészeti Főiskola, ma Egyetem

Két statisztikai tábla volt Laci kedvence: az egyik táblán (a klasszikus zöldkockás milliméterpapírra) naponta berajzoltam folyószámlánk egyenlegét, a másikat Havi Jelentésnek neveztem el, amelyen – ha jól emlékszem – az előadások nevén kívül az előadásszám, a nézőszám és a jegybevétel szerepelt. Laci nagyon büszke volt kollégái előtt arra, amikor Szolnokon rendezett és a második munkanapon levélben megkapta az előző hónapról a havi jelentést.

Laci mindenféle titokzatosság nélkül közölte velem, hogy kik a színház besúgói. „Erről többet nem beszélünk.” – mondta, – „velük én foglalkozom”. Ahogy a kevés információból láttam, Laci zseniálisan használta a besúgókat a színház javára.

Nagyatádra vittünk vissza egy, a nyári színházban használt mobil világosító pultot, amikor feltettem Lacinak a nagy kérdést, szabad-e, lehet-e egy gazdasági igazgatónak kapcsolatot tartani egy színésznővel. Laci azonnal válaszolt: „Még a Zsámbékiával megbeszéltük, hogy házon belül viszonyba nem kerülünk. Sok gondot okoz.” – tette hozzá. „De te azt teszel, amit akarsz! De így egyedül sokkal izgalmasabb a helyzeted. A társulat szempontjából mindenképpen.”

Ha már megunta a társulat a házi büfé kosztját, átsétáltunk a színház bejáratával szemben működő Bambuszba. Egy klasszikus pincevendéglő volt, amelyben szinte állandóan szólt a magyar nóta vagy a cigányzene. Rendelés után hangot adtam méltatlankodásomnak, mire Laci csöndesen közölte, hogy ő mindenféle zenét képes szeretni.

Kiabálás hallatszott az igazgatói szobából. Néhány perc múlva fejét ingatva kisomfordált a párttitkár. Laci bejött az irodámba és elmondta mi történt: „A párttitkár feljelentett téged amiatt, mert a próbákat nézed, ahelyett, hogy az irodádban dolgoznál. Ne félj, többet nem fog feljelenteni!”

„Hogy dolgozom?” – kérdeztem az első évad után szokásos színház körüli sétánk egyikén. Laci szokásától eltérően nem válaszolt azonnal – hallgatott néhány percig. „Nem tudom” – mondta határozottan. „Azt sem tudom, én hogyan dolgozom.” – mondta szokásos mosolyával, és felnézett az égre.

Nagyot nőttem Laci szemében, amikor kiderült, hogy egy csillagtérkép van szolgálati lakásom falán. (Ha jól emlékszem csillagászati távcsöve is volt, de ebben már nem vagyok biztos.) De abban már igen, hogy tovább erősödött bizalma bennem, amikor rájöttünk, hogy mindketten nagy sci-fi rajongók vagyunk.

A Boglári Nyári Színház gazdasági sikerének egyik tényezője az időjárás volt. Lacival minden este kimentünk a boglári hegy tetejére megfigyelni a nyugatról jövő felhőket, a lemenő nap fényét, a levegő páratartalmát, a légnyomás alakulását. Laci minden nap

többet és többet tudott a témáról, én meg csak kullogtam utána. Az igazgatói meteorológiai jelentések többsége bevált, a nyári színház sikeres eseménye lett a Balaton déli partjának.

A színház vezetése által lakott Dimitrov utcai családi ház kertjében a záró társulati ülés után bulit rendezett a társulat néhány tagja. Magnóról szólt a zene, hatott a vörösbor, boldogan táncolta mindenki a lejtős táncot. (A kertnek egy jelentős része nem hódolt be a simaságnak, hanem lejtőként valósította meg önmagát.) A nők felhúzták szoknyájukat, a férfiak egyre gyakrabban töltöttek bort a díszes társaságnak. Babarczy félrehúzott és szó szerint a fülembe súgta: „Ma este ne igyál többet. Ha azt látod, hogy kezdek berúgni, akkor szóljál határozottan. Legközelebb majd én vigyázok rád.” Így is történt. Csak azt láttam a csillagok alatt, hogy Laci szépen koreografált lépésekkel megindult a szobája felé. Hogy egyedül-e? Arra már nem emlékszem.

Laci nem írt alá egy politikai petíciót sem. Amikor rákérdeztem a miéltre, azt válaszolta, „Nem kockáztathatjuk meg, hogy leváltsanak.” Én még okoskodva hozzátettem: „Te pedig úgyis elmondod a rendezéseidben, amit akarsz.” „Így van” – mondta Laci. Aki aláíró volt persze mindig megbeszélte Lacival a szükséges tenni- és mondanivalókat.

Több munkatársam is panaszkodott, hogy nem tudnak Lacival kettesben beszélgetni. Laci határozott volt: „Majd beszélgetek vele a művészetről, ha rendesen elvégzi a munkáját!” Gyűlölte azokat, akik csak úgy akartak vele cseverészni a művészetről.

Spindler, vagyis a János vitéz beteg. Nincs benn sem az igazgató, sem a főrendező, sem a darab rendezője. Ilyenkor a gazdasági igazgatónak kell döntenie. A színház Volgájával elhajtottak Spindler Béla szolgálati lakásába, ahol láttuk, hogy a színész tényleg rossz állapotban van. Lemondtuk tehát ez előadást. Vesztünkre. Az előadás délutánján Laci megérkezett Pestről. Mikor megtudta mi történt, raportra rendelte be a színház összes bent lévő vezetőjét. Dühösen szidott le mindenkit: „Tudhatnátok, hogy egy színész nem lehet beteg, legfeljebb hisztériás! Ahelyett, hogy bevittétek volna a színházba játszani, ti még meg is simogattátok a buksiját!” – mondta és elviharzott.

A 80-as évek elején Básti Juli egy tévéfilmben szerepelt. A mozi jelentős csúszásban volt, így a gyártás lejött Pestről, hogy Julit elvigye magával. Ám Julinak próbája volt szinte egész nap. A filmnek pedig minden perc csúszás jelentős költségbe került. Így a gyártás megkönyörkezett egy jelentős összeggel, amiről rövid szerződés is készült. Délután megérkezett Laci Pestről. Már mindent tudott! – hogy honnan, ki tudja. Magához rendelt. Dühös volt nagyon! „Ti pénzért árultok egy próbát? Micsoda dolog ez?!” Kezében a szerződést lobogtatva szinte suttogva mondta: „Gondoljátok, hogy ezek fizetni fognak? Soha, soha!” Mondanom sem kell, nem fizettek.

A *Csárdáskirálynő* Edwinje vendégművészt látta Dégi Pistát játszani a *Halmiban*.^{*} Nagyon beleszeretett, így az esti előadás előtti első figyelmeztetés után felment Lacihoz. Kérte, hogy szerződtesse állandóra Dégi Pistát. Laci ezt nem akarta, így kedvesen és határozottan elküldte készülni az előadásra Edwin grófot. A gróf azonban nem engedett – közölte, hogy csak akkor lép fel, ha Dégi szerződtetve lesz. Erre Laci egy óriási pofonnal mindent megoldott: a grófot levitte az öltözőjébe, magát pedig a művészbüfébe. Edwin nem próbálkozott többé, megtanulta, ki az erősebb. (Hálomásból származó történet.)

Amikor először láttam, bizony megijedtem: Laci saját darabjainak mondta a szövegét az előadás alatt! A földszint hátsó bejáratánál álló oszlopnak dőlve, tökéletes mimikrivel utánozta a darab bármely figuráját. Szájcsücsörítés, homlokráncolás, fejkavarás, fejmozgatás, tarkósímogatás szerepelt a leggyakoribb mozdulatok között. Egy-egy hosszabb előadás végén ömlött róla a víz!

Hogy honnan került a nagy játéktérkép a Dimitrov utcába, magam sem tudom. Háborús stratégiai játék volt, amelyet egy 4–6 négyzetméteres Európa-térképen játszottunk: Hosszú játék volt, amely gyakran másnap ért csak véget. Babarczy a játék végéig szinte mindig vesztett, ám a játék végén szinte mindig nyert. Itt is eljátszotta a halódó hattyú esetét: levette és megtisztította szemüvegét, hosszan gondolkodott, „bevallotta” katasztrófális helyzetét, kérte a nyeresre állók segítségét. Olyan hiteles vesztes volt, hogy mindenki bedőlt neki. A végén aztán győzött.

Társulati ülést tart Babarczy a *Marat halála* nagy sikerű BITEF^{**} előadása után. Arról beszélt, hogy milyen veszélyei vannak a nagy sikernek. Laci általában nehezen, sőt görcsösen beszélt, de azt, amit mondani akart, mindenki megértette. Nála súlya és értéke volt a szavaknak. Ezért szerettem hallgatni őt.

Olsavszky Évike a klubban (színészbüfé) a társulat örömeire kézből jósolt. Nekem azt jósolta, hogy kettős karriervonalam van, Lacinak pedig azt, hogy 40 éves koráig ér el sikereket, utána már nem. „Hány éves Laci?” – kérdezte Évike. „Épp ma negyven.” – mondta Laci. Hirtelen csend lett, majd harsány nevetés – mindenki tudta, hogy színházban vagyunk.

A Vígszínház mellett ültünk egy presszóban Lacival. Beszélgettünk erről-arról, múlt az idő, lassan besötétedett. „Ezentúl veled fogok kávézni. – mondta Laci, – megtanítasz újra a civil beszédre. Lassan már csak színházról tudok beszélni.” – somolygott.

„Neked ezt tudnod kellett volna!” – mondta Laci dühösen, amikor távirati úton visszarendelt Kaposvárra. Arra hivatkozott, hogy a március 15-i ünnepség szereplői (Il-

* Bereményi Géza „Halmi, vagy a tékozló fiú” c. darabjában az Apa szerepét játszotta.

** Belgrádi Nemzetközi Színházi Fesztivál

lés Együttes, Koncz Zsuzsa) nincsenek szerződtetve. A színház jogászával másnap reggel autóba ültünk és feljöttünk Pestre szerződést kötni. Amikor az előadás után megpróbáltam tisztázni az esetet, Laci morcosan újra csak azt mondta: „Neked ezt tudnod kellett volna!”

„Cost leasis – tudod ez mit jelent?” – kérdezett Laci, miután átadtam neki „A nyílt levél kollégáimnak” című első cikkem egy példányát. „Nem tudom” – mondtam, majd Laci elmondta azt, amit nekem kellett volna tudnom. „A feleségem kulturális statisztikával foglalkozik, tőle tudom.” – próbálta meg könnyíteni a vállamra rakott terhet.

Laci leggyorsabb távja Budapest – Kaposvár között 1 óra 20 perc volt. „Kiss Pista meghalt!” – mondta Gothár a telefonba, Laci pedig autóba ült. A korábbi két órás utat 1 óra 20 perc alatt tette meg, de Kiss Pistát már ő sem tudta életre kelteni.

1983 tavaszán már tudtam, hogy családalapítás a körülmények miatt nem lehetséges Kaposváron, ezért úgy gondoltam, az a tisztességes, hogy bejelentem Lacinak leendő távozásomat. A négy évvel korábbi felvételi beszélgetés – ajtóval szembeni sarokban dohányzóasztal fotelokkal – helyszínét foglaltuk el újra. Hármas érvrendszert építettem fel: elpanaszoltam, hogy mennyire fáj, hogy nem mehettem a társulattal a Nancy-i Fesztiválra. Elpanaszoltam, hogy leendő feleségem nem talál állást Kaposváron. Végül utolsóként a nagy érv: és gyermekem fog születni! Babarczy kétségbeesetten csak annyit mondott: „Nem tudnál lejárni Pestről, mint mi?” Néhány hét múlva egy leselejtezett könyvespolccal, egy vízipálmával és néhány száz könyvvel Pestre (Budára) költöztem.

Keszler Pál, az Operettszínház igazgatója egyetértésével meghívtam a kaposvári színházat vendégszerepelni az Operettbe. Laci örömmel mondott igent ajánlatomra, így nagy büszkeségemre a 80-as évek közepén egy héten át vendégszerepelt Kaposvár a Nagymező utcában. Mivel már untam az Operettszínház stílusát, művészi színvonalát, szokásait, így kértem Lacit, segítsen új színházat találni.

1987 nyarán felkért Babarczy, aki akkor az Objektív Filmstúdió igazgatója is volt, írjak neki javaslatot arra vonatkozóan, hogy milyen gazdálkodási formában dolgozzanak a továbbiakban a MAFILM-ből kiváló stúdióvállalatok. A kisvállalati formát javasoltam, így ez lett az Objektív Stúdióból is. Laci nem lehetett két helyen igazgató, így Kóhalmi Ferenc film-főigazgatóval együtt felkért, hogy legyek én a stúdióvállalat igazgatója, ő pedig a stúdió vezetője. (Átlátszó volt a megoldás, de a 80-as években ez így megfelelt.) Alig egy évig tartott újabb kapcsolatunk, mivel a stúdió rendezői olyan követelményekkel álltak elő, amelyet nem lehetett teljesíteni.

* Magyar Filmgyártó Vállalat

1997 őszén újra hívott Laci: szeretné, ha megírnám az új Nemzeti Színház igazgatói pályázatának gazdasági fejezetét, és ha nyerünk, legyek én a gazdasági igazgatója. Laci Balzac utcai lakásán ült össze a stáb: Laci, felesége Vajda Ágnes, Ascher Tamás, Spiró György, Szabó Pista és én. A pályázat ragyogó lett, de Ascher és Babarczy túl-szervezte a vezetés feltételrendszerét és ezt Magyar Bálint miniszter már nem tudta elfogadni.

2017. január 12-én csütörtökön találkoztunk utoljára. Az OSZMI* Színházi szabadságharc című beszélgetés-sorozatának aznapi témája a *Marat/Sade* 1981-es kaposvári bemutatója volt. Babarczy elérzékenyült, amikor a darab BITEF-en elért mámoros sikeréről beszélt. Az este végén odamentem Lacihoz, üdvözölni akartam. De mire szólhattam volna Laci megelőzőt: „Nézd, itt a Venczel Sanyi! Mit hallottam rólad? Mi lett belőled?” – mondta a sajátos Babarczy mosollyal. Mire válaszolni tudtam volna, már jöttek érte az OSZMI munkatársai. Csak köszönni tudtunk egymásnak. Nagyon sok kérdésem volt, amit akkor és a következő években szerettem volna feltenni. De valahogyan elkéstem. Sajnos már örökre!

ZSIGRAI György – BOJTOR Csaba –
HORVÁTH Éva – KOVÁCS Tibor

Az időszaki K-hiányból származó stresszállapot lombtrágyázással történő mérséklési lehetőségének vizsgálata szőlőültetvényekben

1. Bevezetés*

A fotoszintézis folyamatainak hatékonyságát az adott fajta genetikai tulajdonságain túlmenően számos tényező befolyásolja a szabadföldön termesztett kertészeti kultúrákban, amelyek közül a növények tápanyag- és vízellátottsága bír kiemelkedő jelentőséggel. A szőlő esetében az egyik legnagyobb jelentőségű tápelem a kálium (K), amelynek növényélettani szerepe rendkívül szerteágazó. Többek között részt vesz a fotoszintetikus rendszerek működésének szabályozásában, hiányában a tőkék produktivitását mérséklő asszimilációs zavarok lépnek fel.

A Tokaji borvidék szőlőültetvényeiben gyakorta találkozhatunk a K-hiány tüneteivel, amelynek oka részben a talaj gyenge K-ellátottságában, másrészt pedig a K⁺-ionok felvehetőségének a kedvezőtlen időjárási körülmények miatt fellépő akadályozottságában keresendő. A talaj gyenge K-szolgáltató képessége szakszerű talajtrágyázással javítható. Az időszaki K-hiány esetében azonban gyors beavatkozásra van szükség a hiányállapot megelőzése, illetve a kialakuló károk mértékének csökkentése érdekében (ZSIGRAI, 2020). E probléma kezelésének eszköze lehet a K-lombtrágyázás, amely várható hatékonyságának feltárása céljából 2019-ben vizsgálatosorozatot indítottunk el két, az ökológiai gazdálkodásban elsősorban minőségjavításra engedélyezett, K tartalmú növénykondicionáló készítmény bevonásával. A kutatási program

*Szerzők: Zsigrai György PhD, Magyar Agrár- és Élettudományi Egyetem Karcagi Kutatóintézet (zsigrai.gyorgy@uni-mate.hu); Bojtor Csaba, Debreceni Egyetem Mezőgazdaság-, Élelmiszertudományi és Környezetgazdálkodási Kar (bojtor.csaba@agr.unideb.hu); Horváth Éva, Debreceni Egyetem Mezőgazdaság-, Élelmiszertudományi és Környezetgazdálkodási Kar (horvath.eva@agr.unideb.hu); Kovács Tibor, Tokaji Kutatóintézet Szőlészeti és Borászati Kutató Nonprofit Kft. (kovacsig@t-online.hu)

Összefoglalás: A Tokaji borvidéken egy konvencionális és egy ökológiai elvek szerint művelt szőlőültetvényben vizsgáltuk két, az ökológiai gazdálkodásban engedélyezett K-lombtrágya alkalmazásának az átlagos fürttömegre és a fontosabb mustminőségi paraméterekre gyakorolt hatását. Ezen túlmenően nem invazív klorofill fluoreszcencia és NDVI méréseket végeztünk e módszereknek a tőkékben az elégtelen K-ellátás következtében fellépő stresszállapot kimutatására való alkalmassága, valamint a tesztelt növénykondicionáló szerek stresszmérséklő hatásának igazolása céljából. A vizsgálataink során a fürttömeg, valamint a must cukortartalmának növekedését és a szőlő érési folyamatainak felgyorsulását tapasztaltuk K-tartalmú permetező trágyák alkalmazása esetén, ami az időszaki K-hiányból eredő szőlészeti-borászati hátrányok K-lombtrágyázással történő mérséklésének lehetőségét erősített meg. Megállapítottuk továbbá, hogy az NDVI mérésekkel ellentétben a klorofill fluoreszcencia vizsgálatok

* Országos Színháztörténeti Múzeum és Intézet

keretében a fürthozamra és a mustminőségre gyakorolt hatások elemzésén túlmenően helyszíni, nem invazív klorofill fluoreszcencia, illetve NDVI méréseket végeztünk e módszereknek a szőlőtőkékben a K-hiány következtében fellépő, a fotoszintetikus rendszer működését is érintő stresszállapotok detektálására való alkalmasságának feltárása, valamint a tesztelt növénykondicionáló szerek stresszmérséklő hatásának igazolása céljából. Az elvégzett vizsgálatok főbb eredményeiről szeretnénk számot adni e rövid közleményben.

2. Szakirodalmi áttekintés

2.1. A K növényélettani szerepe

A K a szőlőtőkék anyagcsere folyamataiban az egyik legnagyobb jelentőséggel bíró tápelem. Fontos szerepet játszik a sejtek fizikokémiai sajátságainak szabályozásában (DONG et al., 2004), a szénhidrátok, szín- és aromaanyagok bioszintézisben (EVANS és SORGER, 1966), jelentősen befolyásolja a növények vízforgalmát, szárazság- és fagytüró képességét (HUMBLE és RASCHKE, 1971), elősegíti a klorofill képződést, nélkülözhetetlen a fotoszintézis zavartalan lejátsszódásához (ZAO et al., 2001). A K⁺-ionok részt vesznek a mustban található szerves savak közömbösítésében is. A sztómák működésének szabályozása és egyéb mechanizmusok révén befolyásolja a nettó asszimiláció mértékét (LU et al., 2016). Hiányában csökken a tőkék szárazanyag termelése, a kedvezőtlen klimatikus hatásokkal szembeni alkalmazkodó képessége és romlik a must minősége (ROGIERS et al., 2017). A túlzott K-ellátás növeli a must pH-ját, károsan befolyásolja a borminőséget és a színanyagok stabilitását.

alkalmasak lehetnek a szőlőtőkék K-hiány által kiváltott stresszállapotának detektálására. E módszer által szolgáltatott adatok értékes, kiegészítő jellegű információkat szolgáltathatnak a különböző K-lombtrágyák stresszmérséklő hatásának elemzéséhez, illetve igazolásához egyaránt.

Abstract: Effects of different ecological K foliar fertilizers on grapevine performance (yield, juice quality) were tested in conventional and ecological vineyards in the Tokaj Wine Region. Furthermore, chlorophyll fluorescence and NDVI measures were carried out in order to prove suitability of these methods for detection of nutritional stress of vines caused by insufficient K-supply. Investigation of stress mitigation effects of the tested foliar fertilizers was the other goal of application of these rapid, non-invasive methods. Application of K foliar fertilizers resulted in moderated increase of cluster weight, higher sugar contents in juice and acceleration of ripening processes in accordance with unfertilized control vines. These results suggested that K foliar fertilization provided possibilities to mitigation of unfavourable consequences originated from temporal K deficiency of grapevines. It was concluded that chlorophyll fluorescence measures could be suitable for detection of K deficiency stress of grapevines and they could provide additional information about stress mitigation effects of different K foliar fertilizers.

Kulcsszavak: ökológiai szőlőtermesztés, K-hiány, abiotikus stressz, klorofill fluoreszcencia, NDVI (ecological grape production, potassium deficiency, abiotic stress, chlorophyll fluorescence, NDVI)

A tanulmányban a természettudományos közleményeknél elfogadott szakirodalmi hivatkozási rendszert alkalmazzuk.

2.2. A K-lombtrágyázás hatása a szőlőre

A K esetében a talajon keresztül történő trágyázás a leginkább célravezető a szőlőtermesztés során. Ha a kijuttatott hatóanyagok jelentős vesztesége, rossz hasznosulása prognosztizálható, illetve a tápanyagfelvétel folyamata időlegesen akadályozott (például túlságosan száraz, illetve nedves talajállapot, alacsony hőmérséklet) a kiegészítő jellegű K-lombtrágyázás hatékony lehet (KANNAN, 2010). ZLÁMALOVÁ et al. (2015) a levélen keresztül történő K-trágyázás hatására a fürthozam növekedését és a must cukortartalmának csökkenését tapasztalták. A hozamok terén jelentős pozitív, a fürtszám, a fürttömeg és a 100 bogyó tömeg növekedésének eredményeként kialakuló hatásról számoltak be EL-BORAY et al. (1996). Ezen túlmenően a must cukortartalmának növekedését és összes savtartalmának csökkenését figyelték meg a kísérletükben.

2.3. A klorofill fluoreszcencia és az NDVI vizsgálatok alkalmazási lehetőségei, különös tekintettel a növényi stresszállapotok jellemzésére

A fotoszintézis növényélettani folyamatai egyes környezeti stresszhatásokra érzékenyen reagálnak, ezért e stresszorokkal kapcsolatos paraméterek meghatározására irányuló eljárások a növényi stresszkutatás fontos eszközeivé váltak napjainkra (KALAJI et al., 2012). Ezen eljárások közé tartoznak a klorofill fluoreszcencia mérésekre alapozott módszerek, amelyek a fény által befolyásolt fotoszintetikus reakciók gyors, nem invazív módon történő elemzésére adnak lehetőséget (STIRBET és GOVINDJEE, 2012). A vizsgálati eredmények információkat szolgáltatnak a PSII rendszer, valamint a fotoszintetikus elektrontranszport lánc állapotáról, a megvilágítástól függő fotokémiai és az attól független biokémiai reakciók kapcsolatáról, illetve a növények stresszhatásra kialakuló fiziológiai státuszáról. GORBE és GALATAYUD (2012) szerint e módszer kiválóan alkalmas a különböző tápelemek hiányából eredő növényi stresszállapotok gyors, helyszíni detektálására is.

WANG et al. (2015) az alap fluoreszcencia (F_0) jelentős növekedését és a maximális fluoreszcencia (F_m), valamint a PSII maximális kvantum hatásfokának (F_v/F_m) szignifikáns csökkenését figyelték meg kedvezőtlen K-ellátás esetén. ROGIERS et al. (2020) a PSII rendszer K-hiány következtében fellépő károsodását igazolták a szőlő esetében. SCHREINER et al. (2013) vizsgálataiban ugyanakkor a K-hiány csak tendencia-szerű változásokat idézett elő a F_v/F_m értékében.

A távérzékelési módszerek a növényállományok mennyiségi és minőségi tulajdonságainak gyors és hatékony felmérésére adnak lehetőséget. A fotoszintetikusan aktív sugárzással arányos indexek a növényzet fejlődési dinamikájának, a biomassza mennyiségének és fajösszetételének jellemzésére szolgálnak, amelyek közül az egyik legelterjedtebb a zöld biomassza mennyiségével arányos Normalized Difference Vegetation Index (NDVI). LI et al. (2014) az aszálystressz kimutatására is alkalmasnak találták az NDVI mérési eredményeket.

3. Anyag és módszer

A kutatási célkitűzéseink teljesítése érdekében 2019-ben a tarcali Bakonyi-dűlőben, 2020-ban pedig a Terézia-dűlőben végeztünk K-lombtrágyázási kísérleteket.

3.1. A 2019. évi kísérlet ismertetése

2019. június 18-án véletlen blokk elrendezésű kísérletet állítottunk be 3 kezeléssel és 3 ismétlésben (bruttó parcellaméret: 110,4 m²) egy 1992-ben telepített Zéta ültetvényben (1. ábra). A kísérlet talaja löszön képződött, gyengén karbonátos, alacsony humusztartalmú, jó P- és gyenge K-ellátottságú Ramann-féle barna erdőtalaj. Kezelésként az ökológiai gazdálkodásban is engedélyezett Alga K Plus (30 % K₂O), illetve Myr Kálium (12 % K₂O és 3 % N) lombtrágyákat alkalmaztunk, amelyeket 2-2 szőlősor lombzatára háti permetezőgéppel juttattunk ki a javasolt maximális koncentrációban (Alga K Plus – 1 %; Myr Kálium – 0,4 %) az alább felsorolt napok reggeli óráiban: június 18., július 02., július 17., július 31., augusztus 15.

Szegély	Szegély		Szegély		Szegély		Szegély
	Myr Kálium		Alga K Plus		Kontroll		
	Kontroll		Myr Kálium		Alga K Plus		
	Alga K Plus		Kontroll		Myr Kálium		
	I. ismétlés		II. ismétlés		III. ismétlés		

1. ábra: A Bakonyi-dűlőben 2019-ben végzett K-lombtrágyázási kísérlet helyszínrajza

3.2. A 2020. évi K-lombtrágyázási kísérlet ismertetése

A Terézia-dűlőben végzett kísérletet egy 2010-ben telepített Hárslevelű ültetvényben, vulkanikus kőzetmálladékkal kevert löszön kialakult agyagbemosódásos barna erdőtalajon állítottuk be. A talaj közepes K-ellátottsága ellenére a tőkék idősebb levelei az intenzív hajtásnövekedés időszakától kezdődően rendszerint kifejezett K-hiánytüneteket mutatnak. A korábbi levélvizsgálatok alacsony abszolút (0,52 %) és re-

latív K-tartalmakról tanúskodtak. A tesztelt lombtrágyákat egy kontroll sor melletti sorokban található tőkék lombzatára juttattuk ki a már bemutatott módon az alábbi időpontokban: 06.16., 07.01., 07.08.

3.3. A kísérletek során végrehajtott vizsgálatok ismertetése

A tesztelt készítmények szőlőre gyakorolt hatásának felmérése céljából a Bakonyi-dűlőben található kísérletben 2019. augusztus 27-én, a Terézia-dűlőben elhelyezkedőben pedig 2020. szeptember 16-án gyűjtöttünk valamennyi parcellából a tőkéken megegyező pozíciót elfoglaló fűrtökből 6 db fűrtből álló mintákat. Azokat a mintavétel napján feldolgozó helyiségbe szállítottuk, 0,1 g pontossággal megmértük a tömegüket és meghatároztuk a parcellánkénti átlagos fűrttömeget. A kézi módszerrel kinyert must cukor- és titrálható savtartalmát, valamint pH-ját a Tokaji Kutatóintézet Nonprofit Kft. Borászati Laboratóriumában határoztuk meg.

Az eltérően lombtrágyázott szőlőtőkék stresszállapotának, illetve a fotoszintézisük hatékonyságának elemzése céljából 2020. július 21-én klorofill fluoreszcencia indukciós módszerrel végeztünk méréseket. A sötétadaptált levelekben az in vivo klorofill fluoreszcenciát OS5p+ típusú hordozható klorofill fluorométerrel határoztuk meg kezelésként 10 ismétlésben. A mérések előtt a vizsgálandó levélfelületet speciális eszközzel 20 percen át történő letakarással sötétadaptáltuk. A mérés során először gyenge mérőfényvel világítottuk meg a sötétadaptált mintát és meghatároztuk az alap fluoreszcencia (F_0) nagyságát, majd telítési fényimpulzus alkalmazásával mértük meg a maximális fluoreszcencia (F_m) értékét. E két paraméter különbségét képezve számítjuk ki a műszeren futó szoftver az úgynevezett változó fluoreszcenciát (F_v), valamint a változó és a maximális fluoreszcencia arányát (F_v/F_m). Ez utóbbi a növényi PSII fotoszintetikus rendszer maximális kvantumhatásfokát kifejező mutató. A szoftver a fotokémiai folyamat maximális hatékonyságát jellemző F_v/F_0 arányt is számítja, ami BUSCHMANN és LICHTENTHALER (1998) szerint egyben az abiotikus stresszállapotok indikációjára is alkalmas paraméter. Ezen túlmenően, ugyanezen időpontban a lombzat összes klorofill tartalmával szoros korrelációban lévő NDVI méréseket végeztünk GreenSeeker Handheld Crop Sensor (Trimble AG) felhasználásával, kezelésként 30 ismétlésben.

A kapott mérési adatokat – a normalitásvizsgálatot követően – SVÁB (1973) útmutatásai alapján varianciaanalízissel dolgoztuk fel a Microsoft Excel táblázatkezelő szoftver felhasználásával.

4. Eredmények

4.1. A K-lombtrágyázás hatása a mustminőségre és az átlagos fűrttömegre

A 2019. évi kísérletben gyűjtött fűrtmintákból kinyert must laborvizsgálati adatainak, valamint az egyes parcellák fűrttömegének kezeléskénti átlagértékeit, kezeléspáronkénti különbségeit, és az alapadatok varianciaanalízisének eredményeit az 1. táblázat tartalmazza.

Megállapítottuk, hogy a K tartalmú lombtrágyák némiképp elősegítették az érési folyamatokat, amelynek eredményeként némiképp növekedett a must cukortartalma, ugyanakkor a titrálható savak mennyisége csökkent. A változás mértéke a Myr Kálium esetében szignifikánsnak bizonyult. Ismert tény, hogy az érés során a savtartalom csökkenése, valamint a cukortartalom növekedése egyidejű, ám egymástól független élettani folyamatok eredményeként következik be. A K ionok ugyanis a szénhidrátszintézis elősegítése mellett részt vesznek a mustban lévő szerves savak közömbösítésében is.

1. táblázat: A K-lombtrágyázás hatása a Zéta szőlőfajta mustminőségére és átlagos fürttömegére (Tarcál, Bakonyi-dűlő, 2019)

Lombtrágya kezelés	Kezelés átlag	Lombtrágya kezelés		
		Kontroll	Alga K Plus	Myr Kálium
Must cukortartalom (g/l)				
Kontroll	195,3	-		
Alga K Plus	204,3	9,0	-	
Myr Kálium	207,7	12,4	3,4	-
SzD _{5%}	nsz		-	
Must titrálható savtartalom (g/l)				
Kontroll	7,16	-		
Alga K Plus	7,05	-0,11	-	
Myr Kálium	5,97	-1,19	-1,08	-
SzD _{5%}	0,81*		-	
Must kémhatás (pH)				
Kontroll	3,13	-		
Alga K Plus	3,11	-0,02	-	
Myr Kálium	3,15	0,02	0,04	-
SzD _{5%}	nsz		-	
Átlagos fürttömeg (g/db)				
Kontroll	161,7	-		
Alga K Plus	210,6	48,9	-	
Myr Kálium	201,1	39,4	-9,5	-
SzD _{5%}	nsz		-	

Megjegyzés: nsz = nem szignifikáns kezeléshatás; * = 5 %-os tévedési valószínűségi szinten szignifikáns kezeléshatás

A Terézia-dűlőben 2020-ban végzett K-lombtrágyázási kísérletben a lombtrágya hatások (2. táblázat) ettől némiképp eltérően alakultak.

Szignifikáns kezeléshatást egyedül a must cukortartalma esetében figyeltünk meg. A Myr Kálium alkalmazásának eredményeként lényegesen nagyobb volt a mintavétel időpontjában e fontos mustminőségi paraméter értéke, mint a kontroll, illetve az Alga K Plus kezelés esetében. Ez utóbbi kezeléseknél a must cukor- és titrálható savtartalma, illetve pH-ja gyakorlatilag egyező volt.

2. táblázat: A K-lombtrágya kezeléseknél hatása a Hárslevelű szőlőfajta mustminőségére és átlagos fürttömegére (Tarcál, Terézia-dűlő, 2020)

Lombtrágya kezelés	Kezelés átlag	Lombtrágya kezelés		
		Kontroll	Alga K Plus	Myr Kálium
Must cukortartalom (g/l)				
Kontroll	146,7	-		
Alga K Plus	147,7	1	-	
Myr Kálium	154,3	7,6	6,6	-
SzD _{5%}	4,69*		-	
Must titrálható savtartalom (g/l)				
Kontroll	9,13	-		
Alga K Plus	9,80	0,67	-	
Myr Kálium	8,90	-0,23	-0,90	-
SzD _{5%}	nsz		-	
Must kémhatás (pH)				
Kontroll	2,98	-		
Alga K Plus	2,95	-0,03	-	
Myr Kálium	2,96	-0,02	0,01	-
SzD _{5%}	nsz		-	
Átlagos fürttömeg (g/db)				
Kontroll	181,7	-		
Alga K Plus	180,6	-1,1	-	
Myr Kálium	178,9	-2,8	-1,7	-
SzD _{5%}	nsz		-	

Megjegyzés: nsz = nem szignifikáns kezeléshatás; * = 5 %-os tévedési valószínűségi szinten szignifikáns kezeléshatás

4.2. A K-lombtrágyázás hatása a tőkék K-hiányból eredő stresszállapotára

A 3. táblázatban mutatjuk be az elvégzett klorofill fluoreszcencia mérések során kapott (F_0 , F_m), illetve számított (F_v , F_v/F_m , F_v/F_0) adatok kezelés átlagát, azok páronkénti különbségét, illetve az alapadatok variancia analízisének eredményét.

Amíg a sötétadaptált leveleken meghatározott F_0 terén csak tendenciaszerű csökkenés volt megfigyelhető, addig a F_m és a F_v értékei a K-lombtrágyázás hatására statisztikailag igazolható mértékben ($p < 0,05$) meghaladták a kontroll kezelést. A mérési eredményeink a releváns szakirodalmi forrásokban a stresszhatás alatt álló növények esetében a sötétadaptált levelek klorofill fluoreszcencia mutatóiban bekövetkező változásokra vonatkozóan leirtakkal közel teljes mértékben megegyeztek. A kiegészítő jellegű K-lombtrágyázás kimutatható mértékben csökkentette a K-hiányos állapot és az általa kiváltott növényi stressz mértékét, amelyet az F_0 tendenciaszerű csökkenése és az F_m , illetve az F_v kontrollhoz viszonyított növekedése egyértelműen jelzett.

3. táblázat: A K-lombtrágyázás hatása a klorofill fluoreszcencia vizsgálatok során mért, illetve számított paraméterek alakulására (Tarcal, Terézia-dűlő, 2020)

Kezelés	Kezelés átlag	Kezelés		
		Kontroll	Alga K Plus	Myr Kálium
F_0 ($F=1,70508^{nsz}$)				
Kontroll	221,6	-		
Alga K Plus	210,2	-11,4	-	
Myr Kálium	211,3	-10,3	1,1	-
SzD5%	-			
F_m ($F=3,8304^*$)				
Kontroll	828,0	-		
Alga K Plus	914,6	86,6	-	
Myr Kálium	977,5	149,5	62,9	-
SzD5%	113,9			
F_v ($F=5,0151^*$)				
Kontroll	606,4	-		
Alga K Plus	704,4	98,0	-	
Myr Kálium	766,2	159,8	61,8	-
SzD5%	106,9			
F_v/F_m ($F=8,68061^{**}$)				
Kontroll	0,7225	-		
Alga K Plus	0,7698	0,0473	-	
Myr Kálium	0,7834	0,0609	0,0136	-
SzD5%	0,0322			
F_v/F_0 ($F=9,72468^{**}$)				
Kontroll	2,7279	-		
Alga K Plus	3,3562	0,6283	-	
Myr Kálium	3,6255	0,8976	0,2693	-
SzD5%	0,4307			

Megjegyzés: nsz=nem szignifikáns; * = 5 %-on szignifikáns ($p < 0,05$) kezeléshatás; ** = 1 %-on szignifikáns ($p < 0,01$) kezeléshatás

E stresszmérséklő hatás fejeződött ki a PSII fotoszintetikus rendszer maximális kvantumhatékonyságát jellemző F_v/F_m , valamint a fotokémiai folyamatok maximális hatékonyságát kifejező F_v/F_0 arányszámok variancia analízisének eredményeiben. Az e téren tapasztalt lombtrágyázási kezeléshatások alacsony tévedési valószínűségi szintje ($p < 0,01$) egyértelmű K-hatásról tanúskodik mindkét mutató esetében. Fontos megjegyeznünk, hogy a két vizsgált növénykondicionáló készítmény hatása között nem volt lényegi különbség megfigyelhető, az kizárólag a kontroll parcella tőkén meghatározott értékekhez viszonyítva jutott érvényre. Bár az F_v/F_m arány jelentős mértékben megnövekedett a K-lombtrágyázás hatására, annak alacsony értékei azt jelezték, hogy a tőkék K-hiányból eredő stresszállapota továbbra is fennállt. A három alkalommal elvégzett lombtrágya kezelésekkal csupán a kifejezettebb stresszállapot fellépése volt megelőzhető.

A K-lombtrágyázási kísérletben az egyes parcellák növényzetének NDVI értékében nem tapasztaltunk lényegi eltéréseket, kezeléshatásokat.

5. Következtetések

A vizsgált K permetező trágyák alkalmazása a fürttömeg kisebb mértékű növekedését és a szőlő érésének felgyorsulását eredményezte, ami az időszaki K-hiányból eredő hátrányok mértékének K-lombtrágyázással történő csökkentési lehetőségére utalt. E hatásban rejlő lehetőségeket a szőlőtermesztési, illetve borászati céloknak megfelelően kell kihasználni. A kései szüretelésű borok, illetve a tokaji borkülönlegességek előállítására esetében a must cukortartalmának növekedése előnyös lehet, ám a savtartalom túlzott csökkenése már magában hordozza a borminőség nem kívánt változását. Ha pezsgő, illetve száraz bor alapanyag előállítására a szőlőtermesztési cél, számítani kell arra, hogy a tesztelt K-lombtrágyák alkalmazása esetében a célzott cukor, illetve savtartalom néhány nappal korábban alakulhat ki a bogyókban, ami egyben korábbi szüreti időpontot jelenthet.

A dombvidéki szőlőültetvények esetében gyakorta megfigyelhető, hogy a lejtőalji táblarészek – az érési folyamatok elhúzódnásából adódóan – aktuálisan a mustminőség jelentősen eltér az ültetvény magasabban fekvő területein meghatározottól. Mivel a vizsgált K-lombtrágyák elősegítik az érési folyamatokat, azoknak az ültetvények alacsonyabban fekvő területein való használatával homogénebb mustminőség elérésére nyílnak lehetőségek. Ez a hatás előnyöket jelenthet a szüreti időpont megválasztása, illetve az egységes minőségű mustból előállított bor várható jellemzőinek meghatározása (pl. várható alkohol tartalom) terén.

Az NDVI mérésekkel ellentétben a klorofill fluoreszcencia vizsgálatokat alkalmasnak tartjuk a szőlőtőkék K-hiány által kiváltott stresszállapotának detektálására és nyomon követésére. E módszer által szolgáltatott adatok értékes kiegészítő információkat szolgáltathatnak a különböző K-lombtrágyák stresszcsökkentő hatásának elemzéséhez, illetve igazolásához.

Felhasznált irodalom

- BUSCHMANN, C. – LICHTENTHALER, H.K. (1998): Principles and characteristics of multi-colour fluorescence imaging of plants. *Journal of Plant Physiology*. 152/2–3: 297–314. ISSN: 0176-1617
- DONG, H. – TANG, W. – LI, Z. – ZHANG, D. (2004): On potassium deficiency in cotton—disorder, cause, and tissue diagnosis. *Agric. Conspec. Sci.*, 69: 77–85.
- EL-BORAY, M.S. – MOSTAFA, M. – IRAQI, M.A. – LO'AZ, A. (1996): Effect of potassium soil and foliar fertilization on leaf potassium content, yield and berry qualities of Thompson seedless grape. *Journal of Plant Production*. 21(3): 1153–1162.
- EVANS, H.J. – SORGER, G.J. (1966): Role of mineral elements with emphasis on the univalent cations. *Annual Review of Plant Physiology*. 17: 47–77. ISSN: 0066-4294
- GORBE, E. – GALATAYUD, A. (2012): Applications of chlorophyll fluorescence imaging technique in horticultural research: A review. *Scientia Horticulturae*. 138: 24–35. DOI: 10.1016/j.scienta.2012.02.002
- HUMBLE, G.D. – RASCHKE, K. (1971): Stomatal opening quantitatively related to potassium transport. Evidence from electron analysis. *Plant Physiology* 48/4: 447–453. DOI: 10.2307/4262575
- KANNAN, S. (2010): Foliar fertilization for sustainable crop production. In: ed. LICHTFOUSE, E.: *Genetic Engineering, Biofertilization, Soil Quality and Organic Farming*. 371–402. e-ISBN 978-90-481-8741-6; DOI: 10.1007/978-90-481-8741-6
- KAJALI, M.H. – CARPENTIER, R. – ALLAKHVERDIEV, S.I. – BOSA, K. (2012): Fluorescence parameters as early indicators of light stress in barley. *Journal of Photochemistry and Photobiology B: Biology*. 112: 1–6. DOI: 10.1016/j.jphotobiol.2012.03.009
- LI, F. – MIAO, Y. – FENG, G. – YUAN, F. – YUE, S. – GAO, X. – LIU, Y. – LIU, B. – USTIN, S.L. – CHEN, X. (2014): Improving estimation of summer maize nitrogen status with red edge-based spectral vegetation indices. *Field Crop Research*. 157: 111–123. ISSN: 0378-4290
- LU, Z. – REN, T. – PAN, Y. – LI, X. – CONG, R. – LU, J. (2016): Differences on photosynthetic limitations between leaf margins and leaf centers under potassium deficiency for *Brassica napus* L. *Scientific Reports*. 6:21725. DOI: 10.1038/srep21725
- ROGIERS, S.Y. – COETZEE, Z.A. – WALKER, R.R. – DELOIR, A. – TYERMAN, S.D. (2017): Potassium in the grape (*Vitis vinifera* L.) berry: Transport and function. *Frontiers in Plant Science*. 8: 1629. DOI: 10.3389/fpls.2017.01629
- ROGIERS, S.Y. – GREER, D.H. – MORONI, F.J. – BABY, T. (2020): Potassium and magnesium mediate the light and CO₂ photosynthetic responses of grapevines. *Biology*. 9/7: 144. DOI: 10.3390/biology9070144
- SCHREINER, R.P. – LEE, J. – SKINKIS, P.A. (2013): 2013. N, P, and K Supply to Pinot noir Grapevines: Impact on vine nutrient status, growth, physiology, and yield. *American Journal of Enology and Viticulture* 64/1: 26–38. DOI: 10.5344/ajev.2012.12064
- STIRBET, A. – GOVINDJEE, G. (2012): Chlorophyll a fluorescence induction: a personal perspective of the thermal phase, the J–I–P rise. *Photosynthesis Research*. 113/1–3: 15–61. DOI: 10.1007/s11120-012-9754-5
- SVÁB J. (1973): *Biometriai módszerek a kutatásban*. Mezőgazdasági Kiadó, Budapest. ISBN: 963-231-013-6
- WANG, X.G. – ZHAO, X.H. – JIANG, C.J. – LI, C.H. – CONG, S. – WU, D. – CHEN, Y.Q. – YU, H.Q. – WANG, C.Y. (2015): Effects of potassium deficiency on photosynthesis and photoprotection mechanisms in soybean (*Glycine max* (L.) Merr.). *Journal of Integrative Agriculture*. 14: 856–863. DOI: 10.1016/S2095-3119(14)60848-0
- ZHAO, D. – OOSTERHIUS, D.M. – BEDNARZ, C.W. (2001): Influence of potassium deficiency on photosynthesis, chlorophyll content, and chloroplast ultrastructure of cotton plants. *Photosynthetica*. 39/1: 103–109. DOI: 10.1023/A:1012404204910
- ZLÁMALOVÁ, T. – ELBL, J. – BAROŇ, M. – BĚLÍKOVÁ, H. – LAMPÍŘ, L. – HLUŠEK, J. – LOŠÁK, T. (2015): Using foliar applications of magnesium and potassium to improve yields and some qualitative parameters of vine grapes (*Vitis vinifera* L.). *Plant, Soil and Environment*. 61: 451–457. DOI: 10.17221/437/2015-PSE
- ZSIGRAI GY. (2020): A lombtrágyázás szőlészeti alkalmazásának főbb szempontjai. *Értékálló Aranykorona*. 20(5–6): 15–18. ISSN: 1586-9652

CSÉPE Valéria

Az iskolai testnevelésről – gyermekünk jövője érdekében

Egy különleges monográfiát tart kezében az olvasó. Különleges, mert egyetlen témáról szól, mert egyetlen szerző átfogó ismeretrendszerét, a tudományos eredményekből és gyakorlati tapasztalatokból felépített tudását mutatja be, s mert az elmélettől az iskolai gyakorlatig haladva, azonos szemléletben építkezik. Fókuszában a fejlődő, kibontakozó ember áll, azaz azoknak a tanulóknak a csoportjai, akiknek életkor szerint változó fizikai fejlettsége, mozgásigénye, egészsége, s helyes egészségmagatartása mindannyiunk felelőssége, s a formális oktatás részeként a szakember feladata. A „Testnevelés és egészségfejlesztés”, ahogy a *Nat 2020* nevesíti, több, mint tornaóra, s nem kizárólag fizikai fittségünk meghatározója. Ebből következik, hogy a területet a maga komplexitásában úgy kell bemutatni, hogy értelmezni, érteni lehessen a pedagógiai hagyományokra és a legújabb tudományos eredményekre alapozó módszerek helyét, szerepét és hatását. A szerző erre mutat példát a négy nagy tömbbe szervezett, ábrákkal gazdagon illusztrált kötetben.

Ma a tudomány a korábbiaknál jelentősen többet tud a fizikai aktivitás közvetett és közvetlen hatásairól. Jelentőségét megérteni és megértetni fontosabb, mint

bármikor, hiszen a 21. század nagyszerű vívmányai nem csupán okosabbá tesznek, hanem számos negatív következménnyel is járhatnak. Világosan és érthetően kell tehát amellett érvelni, hogy a testnevelésnek, egészségfejlesztésnek tudományos alapjai vannak, s az erre alapozott gyakorlat azt is jelenti, hogy tudatosan építjük fel foglalkozásainkat.

A mindennapos testnevelés bevezetésével Magyarország jelentősen megelőzte a többi országot, s többet ajánl és vár el, mint a fejlett országokat tömörítő szervezet, az OECD oktatási szakemberei által javasolt heti három alkalom. A kérdés persze mindig az, hogy mindent, vagy legalább eleget tudunk-e ahhoz, hogy ne csak a mozgásügyességben kiemelkedő tanulók élvezzék a fizikai aktivitást s annak előnyeit, és a korszerű testneveléshez, valamint a tantárgyakon átívelő felfogáshoz és gyakorlathoz mindenütt rendelkezésre álljanak a feltételek.

A monográfia nem csupán a szerző általános és specifikus tudásának összefoglalója, hanem fontos missziót is teljesít. Az Egészségügyi Világszervezet (WHO) még 2015-ben azt javasolta, hogy az 5 és 17 év közötti gyermekek naponta legalább 60 percig végezzenek mérsékelt vagy erőteljes fizikai aktivi-

tást, mert a fizikai aktivitáshoz kapcsolódó pozitív eredmények így maximalizálhatók. A nemzetközi tapasztalatok azonban azt mutatták, hogy a javaslat nem érte el célját, s a fizikai aktivitás, valamint az iskolai testnevelésben való részvétel még a fejlett országokban is jelentősen csökkent 1993 és 2013 között. Lényeges ezért, hogy miként lehet ezen változtatni.

Olvasó egy olyan kötetet tart a kezében, amely a testnevelés lényegét és fontosságát, tudományos alapjait, módszertani kihívásait és a gyakorlat alapvető szempontjait, módszereit mutatja be. A szakmai érvek, felsorakoztatott adatok meggyőzőek, így az ajánlónak nincs más feladata, mint hogy saját tudományterülete felől közelítve emelje ki a testnevelés és egészségfejlesztés fontosságát, s egy alpműként használható monográfia szerepét. Ma a mindennapos testnevelés széles körben elfogadott, jóllehet újra és újra megjelennek a vele szemben támasztott ellenérvek. Ezek egy része leginkább a hagyományos gyakorlatban, s a rossz tapasztalatokban gyökerezik. Az aggályok nem egyszer fakadnak a rögzült pedagógiai gyakorlatból, melynek fő érve, hogy a más tantárgyakra fordítható idő ezzel kevesebb, s hátrányosan befolyásolja a tanulmányi teljesítményt. Ez tudományosan nem nyert bizonyítást, sőt az ellenkezője igaz, azaz a jól megválasztott és elosztott fizikai aktivitás javíthatja a tanulási teljesítményt. Azt a felfogást pedig, miszerint az oktatás mennyisége, s nem minősége fontosabb a tanulók jobb tanulási eredménye szempontjából, egyetlen kutatás sem támasztotta alá. A fizikai aktivitás tehát nem akadályozza, hanem fokozza a gyerme-

kek és serdülők kognitív fejlődését. Az elmúlt évtized kutatásai azt mutatják, hogy a fizikai aktivitás és a kognitív fejlődés között szoros kapcsolat van, s kiemelten a munkamemória, a figyelem és a végrehajtó funkciók tekintetében.

Fontos dimenzió a tanulók testi és lelki jóléte és a jóllét kognitív összetevőinek a fejlődése, azaz azoknak az alapoknak a stabilizálódása, amelyek befolyásolják a gyorsan változó világhoz való alkalmazkodást, s az élethosszig tartó tanulást. Jelentős ezért a testnevelő tanárok felelőssége abban: miként teszik a fizikai aktivitást vonzóvá, járulnak hozzá ahhoz, hogy a mozgás a mindennapok igényeként jelenjen meg, hogy testképünk, s énképünk is egészségesen alakuljon. Egy újfajta szemléletnek kell tehát megjelennie a testnevelésben és egészségfejlesztésben, s ehhez szükséges a testnevelők tudományos alapokra épített szaktudásának fejlesztése, az iskolai feltételek biztosítása, a mozgás, mint fejlesztő és egészségmegőrző tevékenység társadalmi elfogadottságának erősítése. Ehhez nyújthat segítséget ez a monográfia is.

Ajánlom a könyvet minden a testnevelés és egészségfejlesztés iránt érdeklődő pedagógusnak, kiemelten pedig azoknak a testnevelő tanároknak, akiknek munkája egy életre meghatározza gyermekeinknek a mozgáshoz való viszonyulását és helyes egészségmagatartását.

(Hamar Pál: Testnevelés. Tudomány – tervezés – oktatás – értékelés. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest, 2022. 276 o. ISBN 978-963-312-344-7. A kötetet benne megjelent szakmai ajánlás közlésével ajánljuk olvasóink figyelmébe.)

SÁNDOR Zsuzsa

Időtriptichon, avagy polikromatikus téridő örvények

A frissen megjelent művészeti könyvek közé tartozik a Stark István művészetét bemutató *Időtriptichon* című kiadvány, amelynek értékét tovább növeli, hogy a zempléni régióban egyedülálló, magyar-angol kétnyelvű, agyalakú, keményítáblás, testes reprezentatív albumról van szó.¹

Stark István sokoldalú művész: festő és grafikus, fotó- és videóművész, természetművész és performer (és a felsorolás talán még így sem teljes). Honlapján az alkotásait nyolc területi kategóriába sorolja: festmények, grafikák, elektrográfiák, merített papír, fotók, videófilmek, performance, természetművészet. Tartalmi-szemléleti szempontból szintén sokrétű. Szakmai önéletrajzában olvashatjuk: „A főiskolai évek alatt főleg figurális sorozatokat festettem, a klasszikus művészet festőinek értékeit tanulmányoztam. Tanulmányaimban fokozatosan haladtam elsősorban színelméleti, színpszichológiai irányokat keresve.”² A képzőművészeti főiskola után ez az irány a hullámrezgéseket vizsgáló sorozatában valósult meg, ahol az alapozásba kevert mikroméretű színes üveggyöngyökkel ért el különleges, belülről sugárzó hatásokat. Életművének harmadik nagy szakasza szívbetegségéhez kötődik, amely alkotó gondolkodását megváltoztatta.

Így fogalmaz erről a váltásról: „...abban a pillanatban éreztem, hogy nekem itt most ez a téma (...) Az érlelés során eljutottam oda, hogy már nem szíveket ábrázolok, hanem azt az érzékeny érhálózatot, amely igazából az embert, mint biostruktúrát jellemzi.”³

Életének nagy periódusairól – élettriptichonjának lapjairól – Bárdosi József művészettörténész írt jelentős tanulmányt *Időtriptichon* címmel, amely a könyv első egysége, és egyúttal a teljes kiadvány címét adja. A mintegy félszáz oldalas írásmű fejezetei: *Vándorévek (1978–82) és klasszikus műfajok (1982–1990)*; *Rezgések, hullámok (1998-tól)*; *Szívdobbanások* – vagyis megegyező azzal, ahogyan tartalmi szempontból a művész tagolja saját munkásságát. Magával az időtriptichon elnevezéssel és a triptichon nem hagyományos értelmezésével Bárdosi a harmadik fejezetben foglalkozik. Mint írja: „egy idősebb, több korszakkal rendelkező művész munkáit (korszakait) már egymással is össze kell vetni, mint ahogy ebben a harmadik fejezetben teszem. A triptichon szó hallatán három – térben – egymás mellett álló képre gondolunk. Három egymás mellett álló kép valóban alkalmas az összehasonlításra, azonban egy életmű az idő-

ben bontakozik ki, azaz idő-triptichont alkot. Az idő-triptichon egymás után kibontakozó, összefüggést mutató részeit a tézis, antitézis és szintézis kifejezésekkel jelöljük (...) Stark két korábbi, cca. tizenöt- tizenöt éves korszaka (...) a szív-képek dobbanásában érnek össze, mi több, a szív-képek szintézisében kapnak értelmet.”⁴ Ez a dinamikus és filozofikus megközelítés igencsak találó – és persze elgondolkodtató. Minden művész (és minden ember, és egyébként minden dolog) az időben folyamatosan változik. Az ember nemcsak biológiailag, hanem mentálisan is, s a mentális változások szemléleti-gondolkodásbeli (azaz a világlátásra vonatkozó) változásokat jelentenek, ezek pedig tartalmazzák az alkotó gondolkodást és végül magában az alkotó tevékenységben, illetve annak (fizikailag is) megvalósult végkifejletében az elkészült alkotásban érhetőek tetten. Ez akkor is áll, ha a mű nem hagyományos módon materializálódott, hanem a fotóra jellemző „black box”-ban⁵ vagy a számítógép virtualitásában és klónozásában⁶ létrejött alkotásokról van szó. Ilyen technikai képeket Stark István is készít fotói, videói és elektrográfiai révén – amint azt HAász Ágnes kifejti a könyvbéli tanulmányában, illetve láthatjuk a művész alkotásait bemutató nagy fejezetben. Ha pedig belegondolunk, hogy alkotó (és általában a tevékeny) embernél a mentális változások sem „maguktól” jönnek létre, hanem a folyamatosan végzett alkotótevékenységgel kölcsönös egymásra hatásban, akkor akár centrálisan örvénylő összefüggésrendszert láthatunk. Az idő előre haladtával egymásból következő, egymásra és egymásból építkező gondolkodást és a részbeni átfedéseket,

visszatéréseket. Lehet, hogy talán nem is időtriptichonról, hanem polikromatikus téridőről beszélhetünk, amely állandó örvénylésben öleli fel Stark művészetét. Legalábbis én így gondolom. Bárdosi József azonban művészettörténészként ilyesfajta komplexitásnál tágabbra nyit tanulmányában. Mindhárom fejezetben nemcsak a kortárs művészeti irányzatokba (mint a neoavantgárd, a neokubizmus vagy az Új szenzibilitás) és történelmi-politikai kontextusokba helyezi Stark művészetét, hanem távoli és váratlan technikai, kulturális és művészettörténeti átkapcsolásokkal dolgozik (mint a holdutazás, egy Petőfi költemény, vagy mint Leonardo, Rembrandt művészete, a bizánci vagy a barokk festészet), valamint merész átváltással művészetelméleti írásokra (például Panofsky Eyck fivérékkel is foglalkozó, a perspektíváról és a flamand festészetéről írt tanulmánya) hivatkozik. Így Bárdosi József Stark Istvánról írt tanulmánya egyúttal sajátosan áramló szellemi kalandozássá válik.

A könyv alapszerkezete kettős: az elsőben a művészetelméleti (jobb híján használom most ezt a szót) írásokat, míg a másodikban a Stark István munkásságát bemutató képanyagot találjuk. A Bárdosi tanulmány után még három szöveget olvashatunk. Ezek: *Szívügyek – Kortársak írásai*, benne Podlovics Éva érzelmekkel és érzésekkel telített gondolatai, Vass Tibor egyedülálló „vasstibis” szövege, Farkas Viola kiállításmegnyitója⁷ és feLugossy László *Halál komolyan* című írása; aztán *Természetművészet – Szombathy Bálint írásai*, amellyel kapcsolatban sajnálom, hogy a *Királyok széke* című monumentális és nagyszerű alkotásról sem a róla szóló tanulmányban,

sem a könyv képgyűjteményében nem található igazán élvezetes fotó (mert a képanyagból kimaradt, a kisméretű fotókon pedig eltakarják a szoboravatáson résztvevők); végül *Elektrográfia – HAász Ágnes írása*.

A továbbiakban csak HAász Ágnes írását mutatom be. Starkot „újító szándékú” művésznek nevezi, aki „szüntelen megismerési, kutatási vágytól hajtva alkot”.⁸ Pár oldallal később így ír: „a magyar digitális művészet egyik legjelentősebb alakja, aki olyan tájakra viszi el a nézőt, ahol ismeretlen virtuális világokba enged betekintést.” Stark István ízig-vérig 21. századi művész. Elektrográfiai (és videói) természetüknél fogva *művészi technikai képek*, az emberi érhálózatról alkotott művészi monotípiáinak pedig előképei az *orvosdiagnosztikai tudományos technikai képek*. Nagyon szép, kiérlelt bizonyítékai annak a művészeti változásnak, amelyet Gyenes Zsolt a témáról szóló egyik írásában fogalmaz meg (amely a saját elektrográfiai alkotásainak bemutatásához készült). Szerinte „a huszadik század első fele a fény évszázada volt. A második fele a technikai képfajták expanzióját hozta (...) a DJ-k és a VJ-k remix technikáját elirigylve 'újrahasznosítjuk', újakeverjük az információkat. Ezt előtérbe helyezett non-lineáris jelleű gondolkodásunk segítségével tesszük. A posztmédiá esztétika a szoftverre helyezi át a hangsúlyt és elveti a médiumok szerinti kategorizálást, 'rendrakást'.⁹ Itt kell megemlítenem, hogy Stark István legtöbb elektrográfijával a Magyar Elektrográfiai Társaság kiállításain találkozunk, hiszen a társaság tagja.¹⁰

A könyv utolsó nagy egysége a *Kiállítás, performance, képek* címet viseli.

Híven a művészeti albumok műfajához, mintegy a terjedelem felében, kb. száz oldalon át nagy képeket látunk. Stark István pályáját számos egyéni és csoportos kiállítás jelzi, ezek megnyitóról láthatunk fotókat kollégái és barátai körében, illetve egy-egy állókép erejéig bepillantunk performance tevékenységébe. Majd a korábbi fejezetek sorrendjében lapozgathatjuk alkotásainak reprodukcióit – szemlélődve és eltűnődve a látottakon.

Minden könyv akkor mutatja meg magát, amikor az olvasó (aki itt most műbefogadó néző is) kezébe kerül. Azonban egyfajta utóéletét jelentik (vagy éppen hogy az előéletének részét?) a könyvbemutatók. A könyv első bemutatója a Miskolci Galériában zajlott a művész *Időtriptichon* című kiállításának finisszázsaként.¹¹ Ugyancsak bemutatót szervezett a művész és a szerzők a Tokaj-Hegyalja Egyetemen 2022. február 17-én. Ott készült a Hegyalja Televízió interjúja Stark Istvánnal. Ebben a következőképpen vall művészeti albumának elkészítéséről: „Amikor egy ilyen könyvet elkezdünk szerkeszteni, akkor az történik, hogy akiről szól a könyv, az önmagát is elkezd kutatni (...) Ez egy nagy munka volt, több mint egy évig tartott, és tele van olyan dolgokkal, amelyek arról szólnak, hogy az ember megismeri saját magát egy teljesen más aspektusból (...) teljesen más szempontból lát mindent...¹²

A Stark István művészetéről szóló könyv maga is műalkotás. Különösen érdemes ezt hangsúlyoznunk, mivel a megvalósításban maga a művész többféle szálon részt vett. A könyv fejezeit – a magyar-angol kétnyelvűséghez

igazodva – szembenyíló kettős oldalak választják el, amelyek más-más színűek. A tanulmányok különálló képes és szöveges oldalakból állnak, ez utóbbiak szintén magyar-angol kéthasábos tördelésűek. A szöveges oldalakkal szemben általában kisebb képméretetek találhatók, azonban az utolsó egységben a művek és a kiállításdokumentáló fotók a teljes oldalszélességet kitöltve, reprezentatív hatással jelennek meg. Jó minőségű papíron, igényes grafikai szerkesztésű, magas szintű nyomdatechnikával készült kiadvány.

Az *Időtriptichon* című könyv valóban műalkotás és mint ilyen, egyben analóg kép (mivel kinyomtatva megjelent és tárgyi valójában is képekben értelmezzük) és technikai kép (mivel digitális fájlként címlappal és könyvoldalakra tördelve létezik). Flusser szerint „a technikai képpel szemben analfabéták maradunk”, amíg a rejtett kódolás megvilágítását el nem végezzük. Ezt az értelmező mozzanatot nagyon fontosnak tartja, mert „mindenhol megfigyelhetjük a technikai kép mágiikus ígését: ahogyan az életet mágiával tölti fel, ahogy ezeknek a képeknek a funkciójában élünk meg, ismerünk meg, értékelünk és cselekszünk dolgokat.”¹³ Ezekkel a flusseri gondolatokkal kívánok Stark István könyvének lapozgatásakor magához a könyvhöz, ezen belül pedig nemcsak a technikai képeihez, hanem minden alkotásához örömteli és elgondolkodtató „dekódolást”.

Jegyzetek

- 1 Stark István (szerk.): *Időtriptichon*. Széchenyi Művésztelep Alapítvány, h.n. [Gyermely], é.n. [2022] 216 o. ISBN 978-615-01-2726-2
- 2 Stark István honlapja = <https://starkistvan.hu>. Megtekintés: 2022.03.29.
- 3 Interjú Stark Istvánnal, Hegyalja Televízió, Sárospatak = https://www.youtube.com/watch?v=EALMKcn38HY&ab_channel=HegyaljaTelevizio, 9:21 – 9:45 Megtekintés: 2022.03.30.
- 4 Stark István (szerk.): *Időtriptichon*, i. m. 42. o.
- 5 Vilém Flusser: *A fotográfia filozófiája*. Tartóshullám – Belvedere – ELTE BTK, Budapest, 1990 [1983]. = <https://www.artpool.hu/Flusser/flusser.html#foto>. Megtekintés: 2007.10.24.
- 6 Peter Weibel: *The Intelligent Image*. 2007. = <http://www.c3.hu/scca/butterfly/Weibel/synopsis.html>. Megtekintés: 2008.02.07.
- 7 Farkas Viola: *Időtriptichon*. Stark István kiállítása elé. Elhangzott a Miskolci Galériában Stark István kiállításának megnyitóján, 2021. július 9-én. = <http://www.spanyolnatha.hu/archivum/2021-3/97/papir-vaszon-deszka/idotription-br-stark-istvan-kiallitasa/5453/>
- 8 Stark István (szerk.): *Időtriptichon*, i. m. 96. o.
- 9 Gyenes Zsolt: *A technikai képről (közel tíz évvel az ezredforduló után)*. In: Sándor Zsuzsa (szerk.): *Technikai képek*. Felsőoktatási Vizualis Nevelési Kollégium, Budapest–Sárospatak, 2008. 8. o.
- 10 Magyar Elektrográfiai Társaság (MET) honlapja = <https://www.computerart.hu/>
- 11 Miskolci Galéria, 2021. október 2. Stark István *Időtriptichon* című kiállítása, finisszázsa. = <https://www.miskolcigaleria.eu/stark-istvan-idotription/>
- 12 Interjú Stark Istvánnal, i. m. 1:21 – 2:22
- 13 Vilém Flusser: *A fotográfia filozófiája*, i. m.

NYIRI Péter
Fehér József
üde lelke

Örömmel, mosollyal, megértéssel olvasom e kötet sorait, s amikor olvasom, arra gondolok, amire bizonyára sokan: „Na, végre!” Sokan vártuk ugyanis, hogy Fehér József megírja történeteit. Saját (családja) történeteit, szülőföldje és népe történeteit és történelmünk jeles és kevésbé ismert eseményeit, amelyeket szóban (ha az itt közölt írásokhoz képest olykor csak részleteiben is) hallhattunk már tőle, élvezetes, érdekes, izgalmas előadásban – ezért vártuk annyira, hogy olvashassuk is.

Fehér József irodalomtörténészként, a sátoraljaújhelyi Kazinczy Ferenc Múzeum igazgatójaként és a Kazinczy Ferenc Társaság alapító tagjaként, majd elnökeként közel négy évtizeden át foglalkozott a magyar nyelvvel, irodalommal és művelődéstörténettel: a magyar kultúrával. E kötetben írásaiból válogattunk, így köszöntve őt 70. születésnapja alkalmából. A Magyar Nyelv Múzeumáért Alapítvány A Magyar Nyelv Múzeuma alapítóinak egyikét, létrehozásának szakmai irányítóját tiszteli meg e könyvvel, amely elsősorban a közönség számára ajándék.

Személyes vallomásokkal átszőtt visszaemlékezéseket, esszéket és komoly kutatások nyomán megírt szöve-

geket olvashatunk. Számos tanulsággal szolgál egy vidéki humán értelmiségi mindennapjainak megismerése. Maga a szerző vallja, hogy a vidéki múzeumigazgató olyan, mint egy háziorvos, hiszen több tudományterületet ismernie kell. Fehér József kiváló ismerője a magyar irodalomnak és történelemnek, képzőművészetnek. Miközben persze vannak különösen kedvelt és tanulmányozott témái. Gyakran és szívesen ír Kazinczyról és a Bodroghöz, valamint Zemplén helytörténetéről. Fehér József értő-megtapasztaló ismerője-krónikása a bodroghözi és abaúji-zempléni népléleknek, sok esetben ezért mélyebben érti a térség irodalmának és történelmének mozgásait, jelenségeit. Akkor is a magyar népről és a művelődéstörténetről szól a szerző, ha magáról beszél. Stílusa olvasmányos, anekdotázó, megkapó közvetlenséggel mesél témáiról, miközben alapos kutatások előzik meg megszólalásait.

Fehér József a tudományos ismeretterjesztés legjobb hagyományait követi, mindig oktatni és nevelni akar, esszéiben jól követhetően, az érdekességeket kiemelve, lényeglátóan ragadja meg témáit. Írásait a közönség nagy szeretettel olvassa, előadásait nagy kedvvel hallgat-

ja, mert több stílusban (regiszterben) is meg tud szólalni. Hol humorral szól, hol komolyan és mélyen, de mindig életörömmel, s megérteti (s őket megérti) magát a bodroghözi parasztemberrel (a szó legnemesebb értelmében, lásd például *Az utolsó igazi lukai magyar paraszt* című írást) és a köztársasági elnökökkel is (többször volt erre példa). Megérteti magát velük és megérti őket: az értés itt a lélekre és a nyelvre vonatkozik – érti, beszéli nyelvüket, átéli helyzetüket, kiváló emberismerettel megnyitja lelküket.

Jelen kötet „rovatokba” rendezi Fehér József írásait két nagy részben (*Legendáriummom, Múzeumi mezőkön*). A személyes vallomások (*Boldogságaim*) a szakmai élet hátszágát, a családi körülményeket, az ösztönző hatásokat ismerteti. A következő egység (*Örömeim*) a komoly pályára készülő gyermek útját rajzolja meg. A falu: Bodroghalom több írásnak is témája (*Falum*), Fehér József talán a legjobb ismerője a korábban Lukának nevezett településnek. Hogy a szerző csakugyan értője a bodroghözi-zempléni léleknek, s már-már antropológiai alapossággal ír erről, annak a *Népem* rovat a bizonyítéka. Érdekesítően szól a nagy elődokról (*Jeleseink*) és a nagy kortársakról (*Találkozásaim*). Külön fejezetben kaptak helyet a muzeológiai tapasztalatok: történelmi nagyságok, a kulturális kincsek megismertetése (*Historia est magistra vitae*), Kazinczy, a széphalmi mester (*Dicsőség az igazságnak!*), az immár 37 éves kulturális szervezet, a Kazinczy Ferenc Társaság küldetéses tevékenysége (*Társaságkötés*) és a képzőművészeti élmények (*Képirók*). Nagyszerű tablója ez a tájnak, koroknak, alkotóknak.

Fehér József írásaiból kiderül – aki ismeri, főként tudja –, hogy folyamatosan dolgozó, állandó munka- és alkotás- vágyban élő szerző gondolatait olvassa, a munka során szerzett élményekből fakadó érzelmek és gondolatok, amelyek további munkára ösztönöznek. Fehér József gyakran idézi József Attilától: „A működésben a nyugalom.”

A kötet címe (*Mezők üde lelke*) Arany János verséből való, a költő ezt a friss széna-szaggal azonosítja. Fehér József számos érzéki benyomásról ír, képekről, illatokról, szagokról, hangokról (például a harangszóról), amelyek meghatározzák és újra meg újra előhívják az anyaföld iránti szeretetét. Mély elköteleződés ez a szülőföld iránt, sőt több ennél, együtt lüktetés vele, a „Belőle nőttem én” valóságának állandó megtapasztalása és megélése. Legszebb, lírai szépségű bizonyossága ennek éppen a *Mezők üde lelke* című visszaemlékezés, vagy még inkább: vallomás.

Fehér József ismeri és érti a magyar földet, a magyar népet (a magyar lelket és a magyar észjárást) és a magyar nyelvet. Igazolja ezt nyelvi érdeklődése, olykor valóságos nyelvi búvárkodással (nyelvrégészettel) igyekszik megérteni és megfejtetni a körülöttünk lévő nyelvi világot, például a földrajzi neveket, tudva-megértve azt, hogy a nyelvi jel sosem önkényes, ha motiváltságát megfejtjük, a névadók lelkéhez is közelebb kerülünk.

A könyvben felsorakoznak a barátok, akik igen sokan vannak, mert Fehér József (miként a nagy előd, Kazinczy) folyamatosan, minden élethelyzetben a társaságkötésre, a közösségteremtésre törekedett és törekszik. S ez mindig sikerül neki, vélhetően azért, mert a vele

kapcsolatba lépők megtapasztalják: érdeklődése, nyitottsága igazi, valóban kíváncsi a másokra.

És kíváncsi a magyar kultúra minden vonatkozására, mert hisz megtartó erejében. De tudja, hogy a megmaradáshoz erő is kell, ezért közművelődési munkájának lényegi mozzanata, hogy felmutatja anyanyelvünk, kultúránk, földünk, hazánk tápláló erejét. Berzsényi Dániellel együtt vallja: „*Mi az hát, ami a magyart emelheti? / Valóban nem más, mint az ész s erkölcs. / Csak úgy állhat meg a mi kis testünk, / Ha az lélekkel s erővel teljes.*”

Jó szívvel ajánlom Fehér József írásait, megtisztelő, hogy A Magyar Nyelv Múzeumáért Alapítvány és a Kazinczy Ferenc Társaság adhatja ezt a kötetet az olvasók kezébe. Fogadják szeretettel!

(Fehér József. Mezők üde lelke. Szerkesztette: Kováts Dániel. Kazinczy Ferenc Társaság – A Magyar Nyelv Múzeumáért Alapítvány, Sátoraljaujhely, 2022. 440 o. ISBN 978-615-5784-23-1. A kötetet a fellelős kiadó ajánlásának közlésével ajánljuk olvasóink figyelmébe.)

LOVAS Anett
Egy zempléni
mesemondó:
Koleszár Ferenc

Hiánypótló kötettel gazdagodott a Balassi Kiadó *Magyar Népköltészet Tára* címet viselő sorozata: egy zempléni mesemondó, Koleszár Ferenc repertoárját ismerhetjük meg 2021-ben publikált kötetükben. Balassa M. Iván, a Sárospatakhoz több szálon kötődő néprajzkutató gyűjtését Bálint Zsuzsa népmesekutató dolgozta fel és adta közre. A gyűjtemény nemcsak gazdagítja a magyar nyelvterület északkeleti régiójából származó mesekötetek sorát, hanem nagyban hozzájárul a zempléni vidék folklórkincsének jobb megismeréséhez is.

Az egyéniségkutatás a folklorisztika egyik nemzetközi hírű kutatási irányzata: „a nép körében élő alkotó személyiségek tudatos tevékenységét kutatja, és azt alkotáslélektanilag, esztétikailag, ritkábban társadalomtörténetileg is vizsgálja.” (*Magyar Néprajzi Lexikon, I. kötet*) Bálint Zsuzsa kísérőtanulmánya ehhez az irányzathoz csatlakozik, amikor Koleszár Ferenc életét, családi és szociális hátterét, meséinek forrásait, a bennük megjelenő társadalomképet górcső alá veszi. A sokrétű, minden részletre kiterjedő tanulmányból kiderül, hogy a gyűjtés idején Széphalomban élő Koleszár Ferenc meséinek közreadását megelőzték más, a Zemplén-

hez vagy a Bodroghöz közeli kapcsolódó kötetek: elsőként 1945-ben Dégh Linda nevéhez fűződik a *Bodroghközi mesék* című könyv, amelyet további, például Karcsán vagy más környéki településeken gyűjtött anyagok követtek. E kiadványok között szoros összefüggések fedezhetőek fel, például a tájegységben széles körben elterjedt garabonciás diák alakja több helyen felbukkan (Koleszárnál *A karboncás fiúk*ént), illetve az elbeszélők nagy része pásztoreMBER volt, miként Koleszár Ferenc is. Balassa M. Iván tizenhét éves gimnazistaként találkozott először Koleszárral; a gyűjtésre, ahogy azt a Széphalom mesekincséhez írt bevezetésben írta, apja, Balassa Iván és magyartanára, Gombos Imre biztatta. Bálint Zsuzsa kiemeli, hogy a fiatal Balassa igen jó folklorisztikai érzéssel rendelkezett, pontosan tudta, hogy mi csoda lehetőség rejlik adatközlőként Koleszár Ferencben. Első, 1961-es találkozásuk után Balassa 1964-ben látogatott el ismét Széphalomba, a meglévő anyagot több tucat elbeszéléssel bővítette. Az egyetemi tanulmányok, majd a múzeumi munkával járó teendőik miatt a gyűjtés hosszú ideig kéziratban lapangott, míg Bálint Zsuzsa hozzáértő kezei közé került.

Koleszár Ferenc 1896-ban született a Karcsa és Karos közötti Fábán-tanyán, és (a ma már a határ szlovák oldalán lévő) Bodrogszerdahelyen anyakönyvezték. Hányattatott gyerekkoráról (hirtelen haragú apja előli szökéséről, bujkálásáról, az őt segítő rokonokról, ismerősökről) részletesen beszámolt Balassának, elbeszélését bátran sorolhatjuk a ma igen népszerű autofikciós szövegek körébe (a műfaj ismertebb külföldi és magyar szerzői közé tartozik például Karl Ove Knausgård, Lucia Berlin, Kun Árpád, Bereményi Géza vagy Bartók Imre). Az autofikcióról mint hibrid műfajról számtalan elemzés született, itt Radnóti Sándor Kun Árpád *Megint hazavárunk* című regényéről írott kritikáját emelném ki: „fiktivitása tulajdonképpen abban merül ki, hogy megszünteti az emlékezéshez tartozó távolságot, s a saját élet bármily távoli múltja minden pillanatban jelenidejüként tűnik fel. Ennek megfelelően érzések, cselekedetek és párbeszédetek olyan állandóan és egyenletesen pontos felidézésére kerül sor, amiről tudjuk, hogy az életrajzi emlékezet értelmében lehetetlen, pontosabban az élet fordulópontjaihoz tartozó módon kivételes, és folyamatosan csak írói kitalálásként lehetséges.” (*Radnóti Sándor: A boldogság ígérete = Élet és Irodalom, 2016. 50. szám*) Ilyesmi történik Koleszár énelbeszélésében is: az 1961-ben 65 esztendő mesemondó olyan élénkséggel meséli el hat-hét-éves korának meghatározó eseményeit, mintha *hic et nunc* érezné a gyomrában mardosó éhséget, a lábában a fájdalmat, a menekülés fáradtságát. Az elbeszélés szerkezetében és cselekményében is a fiktív szövegek megalkotottságát

idézi, erre Balassa M. Iván is rávilágít: „Az elmondottakban lehetetlen fel nem ismerni a mesék hatását, nem csak a stílusban, hanem a fordulatokban és itt-ott a tartalomban is, annak ellenére, hogy az egyes részleteket a lehető legreálisabban ábrázolja.” (68. o.) Egy világlátásban a Zemplénben és a Bodrogszerdahelyen élő pásztozember nyilvánvalóan nem ismerhette a posztmodern irodalomtudományosság fogalmait, narratívája mégis összefüggésbe hozható ezzel a, mondhatnánk, „trendi” műfajjal – úgy vélem, a szövegben további értelmezési lehetőségek is rejlenek.

Koleszár Ferenc meséit három csoportra osztotta a gyűjtő. Az első szakaszban tündérmeséket olvashatunk, a második és harmadik szakasz azonban heterogénebb, széttartóbb anyag. Az állatmesék, novellamesék, tréfás mesék, legendamesék, hiedelemmondák és kísértettörténetek kategorizálhatóak a különféle mesetipológiák nyomán, a kötet utolsó egységének pontos eredete azonban kinyomozhatatlan, így besorolásuk sem lehetséges: ezek ponyvatörédek, igaz történetek, népi elbeszélések. Némelyik mesébe Balassa kérdései is beágyazódnak – ez azért lényeges momentum, mert némiképp láthatóvá teszi a gyűjtés körülményeit. Nemcsak a kérdések akasztják meg az olvasást, hanem az „aszondja”, „azt mondja” típusú közbeékelések is, illetve a [...] jelek számossága, amelyek arra utalnak, hogy a hangfelvételen nem kivehetőek a mesélő szavai vagy szótörédek. A közreadó a bevezetésben kiemeli, hogy „a szóbeli elbeszélés sajátosságainak teljes megőrzése mellett döntöttünk” (24. o.). A népmeséket szokványos módon

kompakt, egységes narratívumokként olvassuk: a párbeszédetek és az elbeszélő részek jól elkülöníthetőek egymástól, a cselekmény követhető. Ez a letisztultság azonban éppen a hagyományos mesemondás legfontosabb mozzanatát fedi el: az élőszóbeliséget, a mesélő és hallgatóság közvetlen és kölcsönös kapcsolatát, ma divatos szóval interaktivitását. Bár írott szövegről lévén szó, ez a fajta interaktivitás itt nem jöhet létre, ezek a közbeszúrások talán minket, olvasókat is kiközösítenek olykor a passzív befogadói attitűdből.

A gyűjteményből az utolsó „mesét”, a *József és testvérei* címűt emelném ki, amely a jól ismert bibliai történet újramondása. Balassa „egészen pontos, szépen előadott változat”-ként jellemzi a szöveget, amely „[m]esei elemeket nem tartalmaz”. (484. o.) Kimondottan izgalmas, tájszavakban bővelkedő parafrazist olvashatunk, amelyben a „tarka ruhából” „cifra köntös”, az „üres kútból” „száraz verem”, a „főstömestérből” „hajsütömester” lesz. Az elbeszélés olykor szinte szatirikussá válik: Potifárra itt név nélkül, „a király”-ként hivatkozik a mesélő, aki ilyenformán veti Józsefet a börtönbe:

„– No – aszongya – megájj – aszongya –, mer amivel hogy nem akartad megtenni, most én – aszongya – teveled kibábuzok.

– Hát hogy tetszik velem kibábuzni?

– Majd tudom én – azt mongya.

Betette Józsefet a börtönbe.” (459. o.)

Az Ószövetségben „haragra gerjedt” Potifárról olvasunk, itt azonban a *kibábuzok* kifejezés komikus színezetet ad a történeteknek (legalábbis a mai fül

számára; érdemes volna tudni, hogy ez a szó az elbeszélés idején milyen jelentést tartalmazott). Mindenféle változtatás, átfogalmazás ellenére a történet (amelyet egyfajta ősnovellaként is szokás olvasni) teológiai magva változatlan marad. József apjuk halála után így biztatja még mindig szégyenkező testvéreit: „Ti gonoszt gondoltatok én ellenem, de Isten azt jóra gondolta fordítani, hogy cselekedjék úgy a mint ma, hogy sok nép életét megtartsa.” (*1Móz 50, 20* – Károli) Istennek az ember „gonoszágát” jóra fordító munkája Koleszárnál így fogalmazódik meg: „Ne báncsátok egymást, nem szabad, Isten így rendelte, hogy én a verembe jussak, meg idejussak – azt mongya –, uralkodjak a földkerekségen.” (468. o.) A mesélő Isten rendeléseként értelmezi az eseményeket: a jót is, a rosszat is. József bölcsen elfogadja mindkettőt Isten kezéből, és erre bátorítja testvéreit is. A József-novellát Isten minden körülmények között átívelő gondviselésének, az ember iránti figyelmének, „féltőn szeretetének” (Thomas Mannál egyenesen „féltékenységének”) történeteként is értelmezhetjük, és pontosan így meséli tovább Koleszár Ferenc is. Bizonyára különleges élmény lehetett élőben meghallgatni.

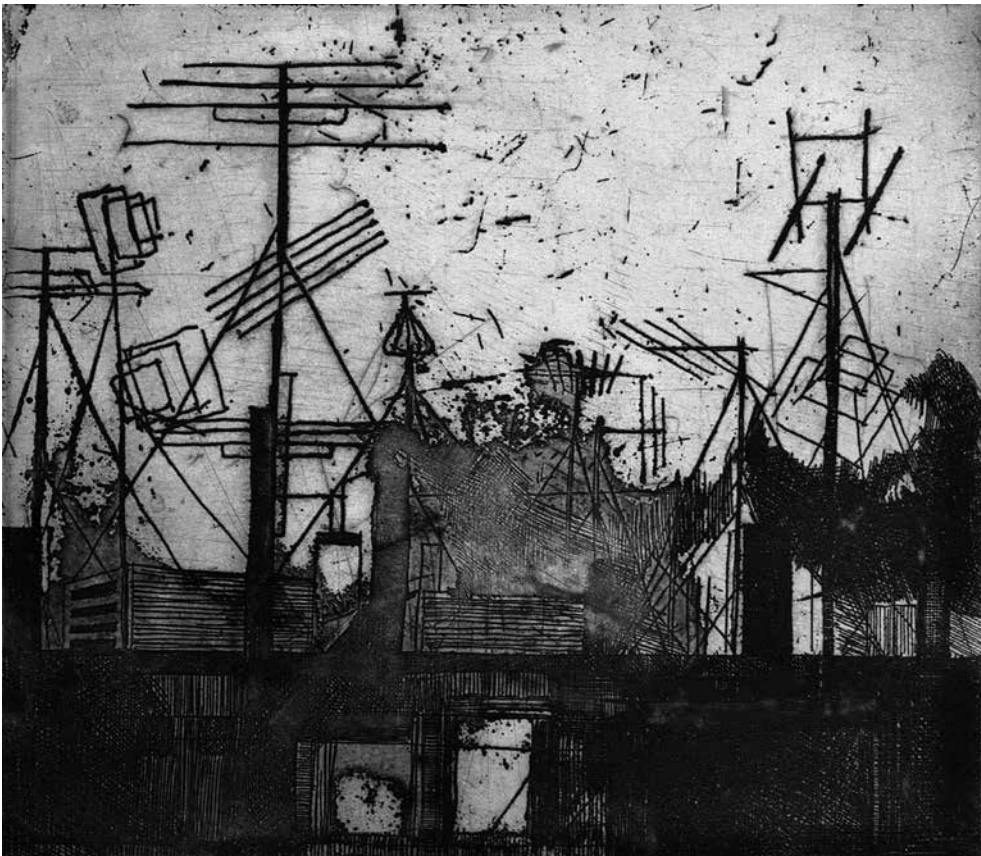
A kötet 52+1 szövege (az utolsó egy népdal) arról tanúskodik, hogy Koleszár Ferenc kivételes fantáziával és elbeszélői képességekkel bírt: repertoárjának nagy részét gyermekként hallotta Reku István marhapásztoztól, s ezeket színesítette, gombolyította tovább felnőttkorában. A gyűjtés idején felnőtteknek már nem, csak gyerekeknek mesélt időnként, de még így is rendkívüli

emlékezőtehetségről tett tanúbizonyságot. Ez a kötet megidézi az emléket, és újabb adalékokkal szolgál az északkeleti régió mesekincsének kutatásához.

(Koleszár Ferenc mesél. Egy zempléni pásztoreMBER meséi. Gyűjtötte: Balassa M. Iván. Feldolgozta: Bálint Zsuzsa. Balassi Kiadó, Budapest, 2021. 492 o. ISBN 978-963-456-092-0)

Antennák

BODNÁR Krisztián

Nézetek és vélemények Kossuth Lajos 1867 utáni tevékenységéről

Közhelyesnek tűnhet az a megállapítás, hogy Kossuth Lajos a magyar történelem egyik legismertebb személyisége, mégis, ha áttekintjük e jeles férfiú pályafutását, akkor ráébredhetünk arra, hogy bizonyos életszakaszaival még a történettudomány is viszonylag keveset foglalkozott. Jó példát szolgáltatnak erre Kossuth utolsó évtizedei, hiszen erre az időszakra gondolva leginkább a „turini remete”, „Kossuth apánk” képe ötlik fel bennünk, aki Magyarországon fokozatosan kultusz tárgya lett, s aki csupán az iratai rendezgetésével, illetve publikálásával foglalkozott. E kötet azonban megcáfolja a „visszahúzódó” politikusról kialakult elképzeléseket, s rávilágít arra, hogy Kossuth Lajos – bár fizikailag kiszakadt a nemzet testéből – a száműzetésben is eleven kapcsolatot tartott fenn hazájával, személye és tevékenysége pedig még a kiegyezést követően is gyakran vált politikai viták tárgyává.

Ahogy azt a kiadvány bevezetőjében Hermann Róbert is megfogalmazza, Kossuth Lajos kiemelkedő egyéniség volt, a modern Magyarország egyik megteremtője, mégsem született róla részletes kritikai életrajz, s a műveinek kiadása is elakadt az utóbbi évtizedekben. Részben e hiányosságok pótlására,

részben Kossuth 1867 utáni tevékenységének jobb megismerésére 2019. október 8-án a Magyar Nemzeti Múzeumban rendeztek konferenciát, amelyen egyúttal az egykori politikus halálának 125. évfordulójáról is megemlékeztek. Jelen kötetben zömmel az ott elhangzott kilenc előadás szerkesztett változatát olvashatják az érdeklődők.

Kovács Emőke ambivalens viszonyt, Kossuth Lajos és Irányi Dániel 1867 utáni kapcsolatát elemezve mutat rá a magyar nemzet érdekében folytatott munka két lehetséges – és egymással gyakran ellentétben álló – módzatára. Nagy Noémi Kossuthnak a nemzetiségi kérdésben elfoglalt időskori álláspontját elemzi. Ligeti Dávid tanulmánya azt tárgyalja, hogyan próbálta felhasználni Kossuth az 1870-es évek végének balkáni háborús eseményeit a magyarországi politikába történő beavatkozásra, s hogyan hatotta át gondolkodását még akkor is a pánszlávizmustól való félelem. Hermann Róbert egy kiadatlan Kossuth-kéziratot mutat be, amelyet az egykori kormányzó a nagy vetélytárs, Görgei Artúr ellen készített, válaszul a tábornok 1852-es emlékiratára. A szerző hangsúlyozza, hogy a vita a szabadságharc tragikus végkimenetelének okairól, illetve előidézőiről

zajlott, s hogy Kossuth Lajos a szóban forgó kéziratában igyekezett elhárítani magától a felelősséget.

Csorba László az idős Kossuth Széchenyi-képét ismerteti, s arra a kérdésre keresi a választ, hogy a száműzött politikus a múltat újraértelmező gesztusaival milyen aktuálpolitikai célokat kívánt elérni. Lajtai L. László tanulmánya Kossuth Lajos magyar állampolgárságának törvény általi rendezését veszi górcső alá, míg Kovács Kálmán Árpád arról értekezik, milyen vallás- és egyházpolitikai megnyilvánulásai voltak Kossuthnak, és azok milyen reakciókat váltottak ki a magyarországi kortársakból. Schwarczwölder Ádám a Wekerle-kormány egyházpolitikai törekvéseit mutatja be, s arról ír, hogyan próbált kötéltnacot jární a kabinet a Kossuth halálával felmerülő nehézségek megoldása során. Debreczeni-Droppán Béla tanulmánya Kossuth Lajos temetését eleveníti fel, háttérként megidézve az ezzel kapcsolatos politikai csatározásokat is, s témájából adódóan illusztrációkkal (tíz fekete-fehér képpel) gazdagítja a szöveget.

A kötet meggyőzően bizonyítja, hogy a száműzött kormányzó fizikailag kiszorult ugyan a magyarországi politikából, illetve közéletből, mégis haláláig – sőt, azon túl is – meghatározó tényező maradt. Személye és az általa képviselt politika a dualizmus időszakában is sokak számára iránytű volt, és bár a különböző körülmények hatására az évtizedek múlásával valamelyest módosultak a nézetei, szilárdan kitartott Magyarország önállóságának követelése mellett: saját maga fölött sem volt hajlandó elismerni Ferenc József főhatóságát, sosem tette le a hűségesküt az uralkodó nevére.

A fentebb röviden bemutatott kiadvány egyúttal arra is felhívja a figyelmet, hogy érdemes kutatni Kossuth dualizmus kori tevékenységét, hiszen e nélkül nehezebben érthető meg a korabeli magyarországi politikai és közélet számos történése. A történettudománynak bőven vannak még adósságai ezen a téren, de talán e kötet újabb vizsgálódásokra ösztönözhet, általa jobban megismerhetjük Kossuth Lajos életének „homályba boruló” utolsó évtizedeit.

(„*A magyar nemzet élő eszményülése. Kossuth Lajos 1867 utáni tevékenysége. Szerkesztette: Kocsis Annamária. Veritas Történetkutató Intézet és Levéltár – Magyar Napló, Budapest, 2021. 260 o. ISBN 978-963-541-036-1*)

